

machado de assis

dom casmurro

Tubiri de altădată

Machado De Assis

Dom Casmurro

Traducere și note de
SIMINA POPA

Editura ALLFA
2012

Dom Casmurro

Machado De Assis

Copyright © 2012 Editura ALLFA

Editura ALLFA:

Bd. Constructorilor nr. 20A, et. 3,

sector 6, cod 060512 – București

Tel.: 021 402 26 00; Fax: 021 402 26 10

Departamentul distribuție:

Tel.: 021 402 26 30; 021 402 26 33

Comenzi la: comenzi@all.ro, www.all.ro

ISBN ePub: 978-973-724-550-2

ISBN PDF: 978-973-724-526-7

ISBN Print: 978-973-724-375-1

Redactor: Ioana Opaț

Tehnoredactare : Liviu Stoica

Corectură : Martin Zick

Design copertă : Alexandru Novac

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright și este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsește penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

joaquim maria machado de assis

Joaquim Maria Machado de Assis (1839-1908) s-a născut la Rio de Janeiro. Este considerat cel mai mare autor al literaturii braziliene, cu toate că, în timpul vieții, opera lui nu s-a răspândit în afara Braziliei. După nașterea republicii braziliene (în 15 noiembrie 1889, odată cu răsturnarea monarhiei) Machado de Assis devine mai critic, fiind un observator atent al societății braziliene a

timpului său. În această perioadă și-a conceput capodoperele: romanele *Memoriile postume ale lui Brás Cubas* (*Memórias Póstumas de Brás Cubas*, 1881), *Quincas Borba* (*Quincas Borba*, 1891), *Dom Casmurro* (1899), *Esaú e Jacó* (1904) și *Memorial de Aires* (1908). Acestea s-au bucurat de succes atât în rândul publicului, cât și al criticilor. Cunoscutul critic literar american Harold Bloom l-a inclus pe Joaquim Maria Machado de Assis în lista celor mai mari o sută de genii ale literaturii, alături de Dante, Shakespeare și Cervantes.

Capitolul I

Despre titlu

Serile trecute, venind din centru către Engenho Novo, m-am întâlnit în tren cu un flăcăiandru de aici, din cartier, pe care-l cunosc din vedere. M-a salutat, s-a așezat lângă mine, mi-a vorbit despre lună și despre miniștri, apoi s-a apucat să-mi recite versuri. Călătoria a fost scurtă, iar versurile, poate nu într-un totuș. Totuși, fiind obosit, s-a întâmplat să închid ochii de vreo trei-patru ori; asta i-a fost de ajuns ca să-și întrerupă lectura și să bage versurile în buzunar.

— Continuați, îl îndemnai, dezmeticindu-mă.

— Am terminat, murmură el.

— Sunt foarte frumoase.

L-am văzut ducând mâna la buzunar să le scoată din nou, dar n-a schițat gestul până la capăt. Se bosumflase. A doua zi, m-a făcut în toate felurile și m-a poreclit *Dom Casmurro*. Vecinii mei, cărora nu le place felul meu retras și tăcut, au preluat porecla, care până la urmă mi-a rămas. Dar nu m-am supărat eu din atâta lucru. Le-am povestit colegilor din oraș întâmplarea, iar ei, în glumă, îmi mai zic așa, prin bilețele: „Dom Casmurro, duminică luăm cina împreună.“ Sau: „Mă duc la Petrópolis, Dom Casmurro, știi casa mea din Renânia; poate ieși și tu din peștera aia a ta din Engenho Novo și vii să petreci vreo două săptămâni cu mine acolo.“ Ori: „Dragul meu Dom Casmurro, să nu crezi că mâine ești scutit de teatru; vino și poți dormi aici, în oraș; îți dau lojă, îți dau ceai, îți dau pat; numai femeii nu-ți dau.“

Nu te uita în dicționare. „Casmurro“ nu e folosit aici cu înțelesul pe care-l dau acestea¹, ci cu cel născocit de ceilalți: „Om tăcut și închis în sine.“ „Dom“ e adăugat din ironie, să-mi dea aere de nobil. Și toată această tărașenie doar pentru că moțaiam! Dar n-am găsit alt titlu mai bun pentru povestirea mea; dacă nu-mi trece altul prin cap până la sfârșitul cărții, asta rămâne. Să afle poetul meu din tren că nu-i port pică. Și, cu puțină strădanie, dat fiind că titlul îi aparține, și-ar putea închipui că și lucrarea e tot a lui. Unele cărți doar atât păstrează de la autorii lor; altele, nici măcar atât.

¹ „Încăpățânat.“

Capitolul II

Despre carte

Acum, că am explicat titlul, voi trece la cartea propriu-zisă. Totuși, să vedem mai întâi motivele care mi-au așezat pana în mână.

Locuiesc singur, cu un servitor. Casa în care trăiesc e a mea; am construit-o special, dintr-o dorință atât de intimă, încât mi-e rușine să o aștern pe hârtie, dar fie. Într-o zi, acum destul de mulți ani, mi-am dorit să refac aici, în Engenho Novo, casa în care am crescut, pe fosta Rua de Matacalvalos, cu aceeași înfățișare și aceeași orânduire ca a celeilalte, care nu mai există. Constructorii și zugravii au înțeles întocmai indicațiile date: a ieșit aceeași casă, cu un singur etaj, trei ferestre în față, terasă în spate, aceleași dormitoare și încăperi. În sala principală, tavanul și pereții sunt pictați mai mult sau mai puțin la fel, cu ghirlande de flori mici și, din loc în loc, niște păsări mari care le prind în cioc. În cele patru colțuri ale tavanului se regăsesc figurile celor patru anotimpuri, iar în mijlocul fiecărui perete sunt pictați în medalion Cezar, Augustus, Nero și Massinissa, cu numele scrise dedesubt... Nu-mi pot imagina de ce au fost alese aceste personaje. Când am ajuns în casa din Matacalvalos, avea deja decorațiunile astea, rămăsese așa din deceniul anterior. Firește, gusturile timpului dictau să strecori savoare clasică și figuri antice în picturi americane. Restul e asemănător și analog. Am o mică grădină, flori, legume, un arbore casuarina, o fântână și un spălător. Folosesc veselă și mobilă veche. În fine, acum, ca și atunci, aici se regăsește același contrast între viața dinăuntru, liniștită, și cea din afară, zgomotoasă.

Scopul meu declarat era să leg două capete de viață și să-mi reconstitui adolescența la bătrânețe. Dar n-am reușit să-l recompun nici pe cel ce am fost, nici cele ce au fost. Dacă înfățișarea e aceeași pentru toate, expresia e alta. De-ar fi fost doar lipsa celorlalți, mai treacă-meargă; omul se consolează mai mult sau mai puțin după pierderea cuiva; dar eu însumi lipsesc, iar această absență înseamnă totul. Ca să zic așa, e ca spoiala folosită pe barbă și păr: nu face altceva decât să conserve aspectul extern, cum se zice la autopsii; pentru cel interior, vopselele nu folosesc la nimic. Un certificat care mi-ar da vârsta de douăzeci de ani i-ar putea înșela pe alții, la fel ca toate documentele false, însă nu și pe mine. Prietenii care mi-au mai rămas îmi am de puțină vreme; toți cei vechi s-au dus să studieze geologia pământurilor sfinte. Cât despre prietene, pe unele dintre ele le știu de cincisprezece ani, pe altele de mai puțină vreme, și aproape toate cred în tinerețe. Vreo două sau trei dintre ele i-ar face și pe alții să creadă, dar limba pe care o vorbesc te trimite de multe ori să consulți dicționarul, iar un efort atât de mare e obositor.

Revenind, o viață diferită nu înseamnă o viață mai rea; pur și simplu e altceva. Din unele puncte de vedere, viața aceea trecută îmi apare despuiată de multe dintre farmecele pe care i le-am descoperit între timp; la fel de adevărat e că a și pierdut multe dintre greutățile care o făceau așa de supărătoare și, din ce mai țin minte, păstrez despre ea o amintire dulce și vrăjită. De fapt, acum ies puțin și vorbesc și mai puțin. Distracțiile sunt rare. Mare parte din timp mi-o petrec prin grădină, trebăluind și citind; mănânc bine și nu dorm rău.

Dar, cum totul sfârșește prin a te obosi, monotonia asta m-a secătuit și pe mine. Am vrut să mai ies din rutină și mi-am zis să scriu o carte. Mi-au venit în minte jurisprudența, filosofia și politica, nu mi-au venit însă și forțele necesare. Apoi, m-am gândit să aștern pe hârtie o *Istorie a Suburbiilor*,

poate una mai puțin seacă decât memoriile părintelui Luís Gonçalves dos Santos despre oraș; ar fi fost o lucrare modestă, dar implica mai întâi documente și date, numai lucruri aride și lungi. Apoi, busturile pictate pe pereți s-au pornit să-mi vorbească și să-mi spună că, din moment ce ele nu reușesc să-mi reconstituie timpurile trecute, mai bine aș lua eu pana și aș scrie despre ele. Poate că istorisirea mi-ar recompune astfel iluzia, iar umbrele ar apărea vapoase, precum i s-a întâmplat poetului, nu celui din tren, ci din *Faust*: „Veniți din nou, neliniștite umbre...”

Așa de tare m-a încântat ideea, că până și acum îmi mai tremură pana în mână. Da, Nero, Augustus, Massinissa și tu, mare Cezar, care mă îndemnați să fac propriile comentarii, vă mulțumesc pentru sfat și mă apuc s-aștern pe hârtie amintirile, așa cum îmi vor apărea. Astfel, voi retrăi ce-am trăit și voi exersa pentru vreo lucrare mai importantă. Așadar, să începem evocarea cu o faimoasă amiază de noiembrie, pe care n-am uitat-o niciodată. Am avut multe altele, și mai bune, și mai rele; totuși, aceea nu mi-a ieșit niciodată din minte. Și ai să înțelegi pe măsură ce vei citi.

Capitolul III

Denunțul

Tocmai dădeam să intru în salon, când mi-am auzit pronunțat numele, așa că m-am ascuns în spatele ușii. Casa era cea din Rua de Matacavalos, se întâmpla în noiembrie, într-un an ceva mai îndepărtat, dar n-o să m-apuc să schimb datele din viața mea doar pentru a face pe plac celor care nu agreează poveștile vechi: anul era 1857.

— Dona Glória, încă mai vreți să-l trimiteți pe Bentinho al nostru la seminar? Acum ar fi momentul, dar s-ar putea să existe o piedică.

— Ce piedică?

— O mare piedică.

Mama vru să afle despre ce era vorba. După câteva momente de concentrare, José Dias veni să vadă dacă e cineva pe hol; nu mă văzu, intră înapoi și, cu voce joasă, spuse că piedica venea din casa de alături, cea a familiei Pádua.

— A familiei Pádua?

— Am tot vrut să vă zic, dar n-am îndrăznit. Nu mi se pare cuviincios ca Bentinho al nostru să se ascundă prin cotloane cu fata Țestosului, asta e piedica, pentru că, dacă se îndrăgostesc unul de altul, veți avea mult de furcă pentru a-i despărțiți.

— Nu cred. Se ascund prin cotloane?

— E un fel de-a spune. Au secrete, stau toată ziua împreună. Bentinho aproape că nu mai iese de-acolo. Fata e cu capul în nori, taică-său se face că nu vede; i-ar conveni lui să meargă lucrurile așa încât să... Înțeleg reacția dumneavoastră; nu credeți în asemenea intrigă, vi se pare că toată lumea are suflet bun...

— Dar, domnule José Dias, eu i-am tot văzut pe copii jucându-se, însă n-am observat nimic care să-mi dea de bănuir. Așa e vârsta; Bentinho abia a împlinit cincisprezece ani. Capitu a făcut paisprezece săptămâna trecută; sunt doi copii. Nu uitați că au crescut împreună, de când cu inundația aceea mare, acum zece ani, când familia Pádua a pierdut atâtea; de-atunci ne-am și împrietenit. Nu știu ce să zic... Cosme, frate, tu ce crezi? Unchiul Cosme a răspuns cu un „Eh!” care, pe înțelesul tuturor, însemna: „Sunt închipuirile lui José Dias; micuții se joacă, eu mă joc; unde sunt tablele mele?”

— Da, eu cred că vă înșelați.

— Se poate, doamna mea. Sper să aveți dreptate; dar credeți-mă că am venit să vă vorbesc după ce i-am observat îndelung...

— În orice caz, nu mai e mult, îl întrerupse mama; o să am grijă să intre la seminar cât mai curând.

— Desigur, dacă vreți în continuare să-l faceți preot, e cea mai bună soluție. Bentinho va îndeplini voia mamei sale. Și, în plus, Biserica braziliană a înfăptuit lucruri mărețe. Să nu uităm că un episcop a prezidat Constituționala² și că părintele Feijó³ a guvernat imperiul...

— A guvernat de n-a mai putut! i-o tăie unchiul Cosme, cedând unor vechi ranchiune politice.

— Pardon, domnule, eu nu iau partea nimănui, doar citez. Vreau să spun că în Brazilia clerul încă mai are un rol important.

— Ce vrei tu e un marț; hai, adu tablele. Cât despre băiat, dacă e musai să fie popă, ar fi de preferat să nu țină slujbe cu ușile închise. Dar, Glória, soro, chiar trebui să-l faci popă?

— Așa am promis, trebuie să îndeplinesc.

— Știu că ai promis... dar așa o promisiune... știu și eu... Cred că, dacă ne gândim mai bine... Tu ce crezi, verișoară Justina?

— Eu?

— Adevărul e că fiecare știe ce-i mai bine pentru el, continuă unchiul Cosme; iar Dumnezeu are grijă de toți. Și totuși, o promisiune veche de atâția ani... Dar ce-ai pățit, Glória? Plângi? Asta-i bună! Păi asta-i de plâns?

Mama și-a suflat nasul, fără să răspundă. Am impresia că verișoara Justina s-a ridicat și s-a dus lângă ea. A urmat o tăcere lungă, mai aveam puțin și aș fi intrat în salon, dar o forță mai presus de mine, o emoție pe care n-o mai încercasem... N-am reușit să aud ce-a mai spus apoi unchiul Cosme. Verișoara Justina o îndemna: „Verișoară Glória! Verișoară Glória!“ José Dias se scuza: „Dac-aș fi știut, n-aș fi vorbit, dar am făcut-o din admirație, din respect, din afecțiune, ca să îndeplinesc o îndatorire amară, o îndatorire *amarisimă*...”

[2](#) Adunarea Constituțională, înființată în 1823, a formulat prima Constituție a Braziliei.

[3](#) Diogo Antônio Feijó a fost numit Regent al imperiului Braziliei în 1835.

Capitolul IV

O îndatorire amarisimă!

Lui José Dias îi plăceau foarte mult superlativele. Era felul lui de a conferi ideilor o trăsătură monumentală; cum nu reușea altfel, procedeul îl ajuta să mai lungească frazele. S-a ridicat să caute prin casă tablele. M-am lipit cât am putut de perete și l-am văzut trecând cu pantalonii lui albi scrobiți, prinși sub pantofi, cu vestă și cravată cu ac. Era printre ultimii care mai foloseau asemenea pantaloni în Rio de Janeiro, și poate în lume. Purta pantalonii mai scurți, ca să stea bine întinși. Cravata de satin negru, cu sârmă de oțel pe dinăuntru, îi imobiliza gâtul; așa era moda pe atunci. Vesta de stofă, o vestă de casă ușoară, părea pe el un frac de gală. Era slab, supt, cu un început de chelie; să fi avut vreo cincizeci și cinci de ani. S-a ridicat cu pasul lui domol obișnuit, nu acea lentoare delăsătoare a leneșilor, ci una calculată și dedusă, un silogism complet, premisa majoră înaintea celei minore, premisa minoră înaintea concluziei. O îndatorire *amarisimă!*

Capitolul V

Secretarul

Nu mergea tot timpul cu pași atât de lenți și țepeni. Se mai întâmpla să se desfacă în gesticulări, de multe ori era rapid și sprinten în mișcări, la fel de natural și într-un fel, și în celălalt. De asemenea, râdea larg la nevoie, avea un râset fără poftă, dar comunicativ, cu tot cu obraji, cu dinții, cu ochii, cu toată fața, cu toată ființa sa, lumea întreagă părea să râdă în interiorul lui. În împrejurările grave, era *gravisim*.

Era secretarul nostru particular de mulți ani; de pe vremea când tatăl meu încă era la fosta moșie din Itaguaí, iar eu abia mă născusem. Într-o zi, a apărut pe acolo, vânzându-și serviciile ca medic homeopat; avea un *Manual*⁴ și o farmacie portabilă. Pe atunci umbla un virus de febră; José Dias i-a vindecat pe vechilul nostru și pe o sclavă, nevrând să primească niciun ban în schimb. Atunci, tatăl meu i-a propus să rămână la noi, pe un salariu modic. José Dias a refuzat, spunând că e cinstit să ducă sănătate și la casele celor săraci.

— Cine te împiedică să te duci și în alte părți? Du-te unde dorești, dar rămâi să locuiești cu noi.

— Mă voi întoarce peste trei luni.

S-a întors după două săptămâni, a acceptat să locuiască și să mănânce cu noi, fără altă răsplată, doar dacă voiau să-i dea câte ceva de Sărbători. Când tata a fost ales deputat și s-a mutat la Rio de Janeiro cu familia, a venit și el cu noi și i s-a dat o cameră în fundul casei. Într-o zi, când un nou val de febră a venit în Itaguaí, tata i-a zis să se ducă să aibă grijă de sclavi. José Dias n-a spus nimic, a oftat și a mărturisit că de fapt nu e medic. Își luase titlul ăsta ca să ajute propaganda noii școli medicale, și n-o făcuse fără să fi studiat foarte mult în prealabil; dar acum nu-l mai lăsa conștiința să accepte pacienți.

— Dar data trecută i-ai vindecat.

— Cred că da, însă ar fi mai bine spus că medicamentele indicate în cărți au făcut-o. Ele au reușit, da, după voia lui Dumnezeu. Eu eram un șarlatan... Nu neg; motivele mele puteau fi și chiar erau nobile; homeopatia e adevărată, și am mințit pentru a sluji adevărul; dar a venit vremea să pun lucrurile la punct.

N-a fost dat afară, așa cum a cerut; tata nu se mai putea lipsi de el. Avea darul de a se face acceptat și de folos; lipsa lui se simțea de parcă ar fi fost unul din familie. Când a murit tata, a fost străpuns de o durere enormă, așa mi-au povestit, eu nu-mi aduc aminte. Mama i-a rămas recunoscătoare și n-a fost de acord să părăsească locuința lui din conac; la o săptămână după slujba religioasă, s-a dus să-și ia rămas-bun de la ea.

— Rămâi, José Dias.

— Dacă așa vă este voia, doamna mea.

A avut și el o mică moștenire prin testament, o poliță de asigurare și patru vorbe de laudă. A copiat cuvintele, le-a înrămat și le-a pus pe peretele din camera lui, deasupra patului. „Asta e cea mai bună poliță“, obișnuia să spună adesea. Cu timpul, a dobândit o anumită autoritate în familie, cel puțin se făcea ascultat; nu abuza, și știa să-și spună părerea fără să se impună. La urma urmei, ne era prieten, n-aș spune cel mai bun, dar nu toate sunt cele mai bune pe lumea asta. Și nu-ți imagina că era supus din fire; purtarea lui curtenitoare era mai degrabă calculată decât înăscută. Își păstra

îmbrăcămintea foarte bine; față de alții, care ponosesc repede hainele noi, el le purta pe cele vechi, periate și călcate, ajustate, cu toți nasturii închiși, fiind de o eleganță sărăcăcioasă și modestă. Era citit, dar nu foarte, îndeajuns cât să întrețină o conversație la o serată și la desert sau să explice vreun fenomen, să vorbească despre efectele căldurii și ale frigului, despre poli și despre Robespierre. Ne povestea de multe ori despre o călătorie pe care o făcuse în Europa și mărturisea că, dacă n-am fi fost noi, s-ar fi întors acolo până acum; avea prieteni în Lisabona, dar familia noastră, spunea el, era totul, după Dumnezeu.

— După sau înainte? îl întrebă unchiul Cosme într-o zi.

— După, repetă José Dias, plin de evlavie.

Iar mama, care era credincioasă, se bucură să vadă că-l pune pe Dumnezeu la locul cuvenit și zâmbi încuviințând. José Dias îi mulțumi cu un gest al capului. Mama îi mai dădea din când în când niște mărunțiș. Unchiul Cosme, care era avocat, îl pune să copieze documentele de la procesele lui.

⁴ *Formulário e Guia Médico* (1841), o publicație care multă vreme a fost foarte populară.

Capitolul VI

Unchiul Cosme

Unchiul Cosme locuia cu mama de când devenise văduvă. Pe atunci, el era deja văduv, la fel ca și verișoara Justina; era casa celor trei văduvi.

Soarta încurcă de multe ori mersul lucrurilor. Deși era educat pentru una din funcțiile senine ale capitalismului, unchiul Cosme nu se îmbogățea din procese: îi ajungeau cât să-i pună mâncare pe masă. Avea cabinet pe fosta Rua das Violas, aproape de tribunal, care se afla în zona penitenciarului, între timp desființat. Se specializase în infracțiuni. José Dias nu pierdea pledoariile unchiului Cosme. El îl ajuta să îmbrace și să-și dezbrace toga, copleșindu-l cu laude la final. Când veneau acasă, ne povestea despre înfruntări. Unchiul Cosme zâmbea fudul, oricât de modest s-ar fi dorit.

Era gras și greoi, avea răsuflarea întretăiată și ochii somnoroși. Printre cele mai vechi amintiri ale mele sunt diminețile în care încăleca pe animalul dăruit de mama, cu care se ducea la cabinet. Un negru i-l aducea de la grajd și îi ținea frâiele, în timp ce el ridica piciorul și-l puneă în scară; urma un minut de odihnă sau de gândire. Apoi își lua un prim avânt, corpul amenința să urce în șa, dar nu urca; a doua încercare, același rezultat. În fine, după câteva momente prelungi, unchiul Cosme își aduna toate forțele fizice și morale, se avânta cu ultimul efort posibil și se prăvălea în sfârșit în șa. Aproape de fiecare dată, animalul reacționa de parcă tocmai primise lumea întreagă în spinare. Unchiul Cosme își așeza cărnurile mai bine, iar animalul pleca la trap.

Dar n-am uitat ce mi-a făcut într-o zi. Deși eram născut la țară (de unde am venit când aveam doi ani) și în pofida obiceiurilor de pe vremea aceea, eu nu știam să încălec și mă temeam de cai. Unchiul Cosme m-a ridicat și m-a pus călare pe animal. Când m-am văzut urcat acolo (aveam nouă ani), singur și neajutorat, cu pământul sub mine, am început să țip deznădăjduit: „Mami! Mami!“ Mi-a venit în ajutor, palidă și tremurândă, crezând că voia cineva să mă omoare, m-a dat jos, m-a strâns în brațe, în timp ce fratele ei a întrebat-o:

— Păi cum, Glória, așa un găligan se teme de un animal blând?

— Nu e obișnuit.

— Trebuie să se obișnuiască. Atunci când o să fie preot, dacă-l pun vicar la țară, trebuie să știe să umble pe cal; și aici la fel, și chiar dacă n-o să fie preot, când o să vrea să facă impresie, ca ceilalți băieți, și n-o să poată, pe tine o să dea vina, soro.

— N-are decât; mie mi-e teamă.

— Teamă! Auzi, teamă!

Adevărul e că am învățat să călăresc mai târziu, nu neapărat de plăcere, cât de rușine să nu mi se spună că nu știu. „Ce-o să mai umble acum după fete“, mi-au zis când am început lecțiile. Nu se putea spune același lucru și despre unchiul Cosme. Pentru el era o obișnuință și o necesitate. Nu-l mai ajuta în amor. Se spune că în tinerețe avea trecere la multe dame, în plus, mai fusese și înflăcărat membru de partid; dar anii i-au secăt cea mai mare parte a avântului politic și sexual, iar grăsimea a pus capăt restului ideilor publice și intime. Acum își îndeplinea obligațiile de serviciu fără pasiune. În timpul liber stătea degeaba sau juca. Din când în când, mai spunea bancuri.

Capitolul VII

Dona Glória

Mama era o ființă bună la suflet. Când i-a murit bărbatul, Pedro de Albuquerque Santiago, avea treizeci și unu de ani și s-ar fi putut întoarce la Itaguaí. N-a vrut; a preferat să rămână lângă biserica unde fusese îngropat tata. A vândut mica moșie și sclavii, a cumpărat alții, pe care i-a dat la muncă sau i-a închiriat, vreo duzină de clădiri, niște polițe de asigurare, și a rămas în casa din Matacavalos, unde își petrecuse ultimii doi ani de căsnicie. Era fiică de stăpâni de plantații din Minas Gerais, descendenți din alți stăpâni de plantații din São Paulo, familia Fernandes.

Așadar, în acel an de grație 1857, Dona Maria da Glória Fernandes Santiago avea patruzeci și doi de ani. Era încă frumoasă și tânără, dar se încăpățâna să-și ascundă rămășițele tinereții, cu toate că natura o proteja de urmele timpului. Își petrecea zilele într-o rochie neagră, fără podoabe, cu un șal negru, împăturit în triunghi și fixat în piept cu o camee. Părul era prins la ceafă cu un pieptăn vechi de baga; câteodată, își mai puneă o bonetă albă cu înflorituri. Așa își ducea zilele, în pantofii ei din piele de capră, joși și neauziți, umbla dintr-o parte într-alta, ținea seama și avea grijă de toate treburile din întreaga casă, de dimineață până seara.

Am pe perete portretul ei, alături de cel al soțului, așa cum erau puse și în cealaltă casă. Culorile s-au întunecat mult, dar încă se deslușesc amândoi. Despre el nu-mi amintesc nimic, decât – vag – că era înalt și purta părul lung; portretul înfățișează niște ochi rotunzi, care mă urmăresc în toate părțile, efect care mă speria când eram mic. Gâtul i se ivește dintr-o cravată neagră înfășurată de multe ori, fața e rasă complet, mai puțin o fâșie pe lângă urechi. Portretul mamei arată cât era de frumoasă. Avea douăzeci de ani și ținea o floare între degete. Cum stau ei așa, în tablou, pare că îi oferă floarea soțului. Pe chipul amândurora se citește că dacă fericirea conjugală s-ar putea compara cu un mare noroc, atunci ei o câștigaseră la loz în plic.

De unde trag concluzia că loteriile nu trebuie să se desființeze. Niciun câștigător nu le-a acuzat până acum c-ar fi imorale, așa cum nimeni n-a acuzat cutia Pandorei pentru simplul fapt că speranța mai rămăsese pe fund; trebuia să rămână și ea undeva. Deci iată-i pe cei doi soți de altădată, cei mult iubiți, cei norocoși, care au părăsit viața asta pentru alta, în care își continuă, probabil, un vis. Când mă satur de atâta loterie și Pandora, ridic privirea către ei și uit de biletele necâștigătoare și de cutia fatidică. Portretele ar putea trece drept persoane în carne și oase. Cel al mamei, întinzându-i floarea soțului, parcă spune: „Sunt toată a ta, chipeșul meu cavalier!” Cel al tatălui, uitându-se la noi, comentează: „Priviți ce mă mai dorește fata asta...” Nu știu dacă au suferit neplăceri sau au avut certuri: eram copil, iar înainte de asta nu mă născusem. După moartea lui, îmi amintesc că mama a plâns mult; dar aici se află portretele amândurora, cu aceeași expresie ca la început, ferită de petele timpului. Sunt ca niște instantanee de fericire.

Capitolul VIII

E timpul

Dar e timpul să revenim la acea după-amiază de noiembrie, o după-amiază senină și răcoroasă, liniștită precum casa noastră și porțiunea de stradă pe care locuiam. A fost cu adevărat începutul vieții mele; tot ce se întâmplase până atunci fusese machiajul și costumarea personajelor care urmau să intre în scenă, aprinderea luminilor, acordarea viorilor, simfonia... Abia acum urma să-mi încep opera. „Viața e o operă“, mi-a spus un bătrân tenor italian care a locuit și a murit aici... Și într-o zi, mi-a explicat ce voia să zică, în așa fel încât l-am crezut. Poate merită să redau aici explicația; durează doar un capitol.

Capitolul IX

Opera

Nu mai avea voce, dar se încăpățâna să susțină contrariul. „Din cauză că n-am mai exersat“, adăuga. De fiecare dată când venea un grup nou din Europa, se ducea la impresarul respectiv și îi povestea despre toate nedreptățile din lume pe care le suferise; impresarul săvârșea încă una, iar el pleca blestemând nedreptatea. Purta încă mustățile de prin rolurile lui. Când mergea, deși bătrân, părea că face curte vreunei prințese din Babilonia. Câteodată, fără să deschidă gura, fredona câte un fragment dintr-o operă mai bătrână decât el sau de aceeași vârstă; vocile în surdină sună întotdeauna bine. Din când în când mai venea pe la mine, la cină. Într-o seară, după mult Chianti, mi-a repetat definiția cu pricina, și cum eu i-am spus că viața poate fi o operă la fel de bine cum ar putea fi o călătorie pe mare sau o bătălie, a dat din cap și mi-a răspuns:

— Viața e o operă și încă o mare operă. Tenorul și baritonul se luptă pentru sopran, asistați de bas și de rolurile secundare, atunci când nu se luptă sopranul și contraltoul pentru tenor, acompaniați de același bas și de aceleași roluri secundare. Există coruri ample, multe dansuri, iar orchestrația e excelentă...

— Dar, dragul meu Marcolini...

— Ce e?

Și după ce bău o înghițitură de vin, lăsă jos cupa și-mi relatează povestea creației, în cuvinte pe care vi le voi rezuma.

Dumnezeu e poetul. Muzica e a Satanei, un tânăr maestru de mare viitor, care a studiat în Conservatorul din ceruri. Fiind rivalul lui Mihail, Rafael și Gabriel, nu suporta întâietatea de care se bucurau aceștia când venea vorba de premii. Probabil muzica excesiv de dulce și mistică a acelor colegi discipoli i-a dezgustat geniul esențialmente tragic. Porni o revoltă care fu descoperită din timp, iar el fu dat afară din Conservator. Totul s-ar fi terminat atunci, dacă Dumnezeu n-ar fi scris un libret de operă pe care-l abandonase, considerând că o asemenea desfătare nu era potrivită veșniciei sale. Satana luă cu sine manuscrisul în infern. Vrând să demonstreze că era mai bun decât ceilalți – și poate ca să se împace cu Cel de Sus –, compuse o partitură pe care, cum o termină, i-o aduse Tatălui etern.

— Doamne, lecțiile învățate n-au fost în zadar, îi zise. Iată partitura aici, ascult-o, modific-o, pune-o în aplicare și, dacă o crezi îndeajuns de demnă pentru ceruri, primește-mă odată cu ea la picioarele tale...

— Nu, spuse Domnul, nu vreau s-aud nimic.

— Dar, Doamne...

— Nimic! Nimic!

Satana l-a tot implorat, fără urmă izbândă, până când Dumnezeu, obosit și cuprins de milă, a încuviințat să se monteze opera, dar în afara cerurilor. A făurit un teatru special – planeta asta – și a inventat un grup întreg, cu toate categoriile principale și secundare, coruri și balerini.

— Hai să ascuți o repetiție!

— Nu, nu vreau să știu de nicio repetiție. Mi-e de-ajuns că am compus libretul; sunt gata să împart cu tine drepturile de autor.

Probabil refuzul nu i-a picat bine Satanei; de aici au pornit unele neconcordanțe pe care o audiere

preliminară și o colaborare prietenoasă probabil le-ar fi putut evita. Într-adevăr, erau pasaje în care versurile mergeau hăis, iar muzica cea. Unii spun că tocmai în asta constă frumusețea compoziției, ieșirea din monotonie, și așa explică și terțetul Edenului, aria lui Abel, corurile ghilotinei și ale sclaviei. De multe ori, aceeași poveste se repetă, fără fundament. Anumite motive te obosesc din cauza repetiției. Sunt și pasaje obscure; dirijorul abuzează de masele corale, înțelesul pierzându-se de multe ori în confuzie. Însă părțile orchestrale sunt îndeplinite cu mare măiestrie. Așa spun cei nepărtinitori.

Prietenii dirijorului cred că nu e ușor să întâlnești așa o operă reușită. Unul-altul mai admit anumite scăpări și câteva lipsuri pe ici, pe colo, dar cred că în ritmul în care merge opera probabil vor fi suplinite sau explicate, și atunci vor dispărea la un moment dat, fără să-l priveze pe dirijor de posibilitatea de a modifica opera acolo unde i se pare că nu corespunde într-un totu gândului sublim al poetului. Dar prietenii acestuia din urmă nu cred la fel. Se jură că libretul a fost distrus, că partitura a denaturat înțelesul versurilor și că, deși frumoasă pe alocuri, muncită artistic pe ici, pe colo, este cu desăvârșire diferită, ba chiar opusă dramei. Grotescul, de pildă, nu apare în textul poetului; e o adăugire pentru a imita *Nevestele vesele din Windsor*. Partea asta e contestată de sataniști și cam pe bună dreptate. Spun ei că la vremea la care tânărul Satana a compus marea operă, nici piesa lui Shakespeare și nici Shakespeare însuși nu se născuseră încă. Până la urmă, ajung la concluzia că poetul englez n-a avut niciun strop de geniu, ci a transcris textul operei, cu atâta artă și atât de fidel, încât pare el însuși autorul compoziției; dar, evident, e un plagiat.

— Piesa asta, conchise bătrânul tenor, va dura atâta timp cât va dăinui și teatrul, dar nu putem calcula când anumeva va fi distrusă în scopuri astronomice. Succesul e în creștere. Poetul și muzicianul își primesc punctual drepturile de autor, care nu sunt aceleași pentru amândoi, fiindcă regula împărțelii e cea din Scriptură: „Mulți sunt chemați, puțini cei aleși“; Dumnezeu primește în aur, Satana, în hârtie.

— E amuzant...

— Amuzant? izbucni el furios; dar se liniști rapid și răspunse: dragul meu Santiago, eu nu sunt amuzant, mie mi-e groază de glume. Ce-ți spun eu acum e adevărul pur și unic. Într-o zi, când toate cărțile vor fi ars pentru că sunt inutile, va apărea cineva, poate un tenor – și italian pe deasupra – care să propăvăduiască adevărul acesta. Totul este muzică, prietene. La început a fost *do*, *do* s-a făcut *re* și așa mai departe. Cupa asta (și și-o umplu din nou) e un scurt refren. Nu se aude? Nici lemnul și nici piatra nu se-aud, dar toate încap aici, în aceeași operă...

Capitolul X

Accept teoria

Care, fără doar și poate, e prea metafizică pentru un tenor; dar pierderea vocii explică tot și există filosofi care sunt, să spunem așa, tenori fără slujbă.

Eu, dragul meu cititor, accept teoria bătrânului meu Marcolini, nu doar pentru că pare verosimilă, ceea ce de multe ori înseamnă că e pe de-a-ntregul adevărată, ci pentru că viața mea se potrivește foarte bine acestei definiții. Am cântat un duo foarte suav, apoi un trio, apoi am ajuns la un cvartet... Dar să n-o luăm înaintea poveștii; să ne întoarcem la prima zi, în care am aflat că deja cântam, pentru că denunțul lui José Dias, dragul meu cititor, mi-a fost adresat în primul rând mie. M-a pârlit mie pe mine însumi.

Capitolul XI

Promisiunea

De îndată ce secretarul a ieșit pe hol, am părăsit ascunzătoarea și am alergat pe terasa din spate. N-am vrut să știu de lacrimile mamei, nici de motivul pentru care a ajuns să le verse. Motivul avea probabil de-a face cu planurile ei ecleziastice, iar despre cum au apărut ele vă voi povesti imediat, fiindcă încă de pe vremea aceea era o poveste veche; apăruse cu șaisprezece ani în urmă.

Planurile fuseseră urzite din vremea conceperii mele. După ce primul prunc i s-a născut mort, mama a făcut o înțelegere cu Dumnezeu ca următorul, dacă va răzbate și va fi băiat, să ia calea bisericii. Poate se aștepta să facă o fată. Nu i-a zis nimic tatei nici înainte, nici după ce m-a născut; voia să-i spună când aveam să intru la școală, dar a rămas văduvă înainte. Când s-a văzut văduvă, a îngrozit-o gândul că se va despărți de mine; dar era atât de evlavioasă, cu atâta frică de Dumnezeu, încât a căutat martori ai obligației, împărtășindu-și promisiunea rudelor și cunoscuților. Atâta că, încercând să ne despărțim cât mai târziu posibil, a avut grijă să învâț cititul, latina și doctrina cu ajutorul părintelui Cabral, un vechi prieten de-al unchiului Cosme, care mai venea seara să joace cărți.

E ușor să-ți iei un angajament când data limită e îndepărtată; imaginația o îndepărtează la infinit. Mama a așteptat să treacă anii. Între timp, mă acomoda încet-încet cu ideea de biserică; jucăriile, cărțile religioase, imaginile cu sfinți, conversațiile de acasă, toate duceau cu gândul la altar. De fiecare dată când mergeam la slujbă, îmi spunea că merg acolo ca să învâț să fiu și eu preot, să fiu atent la preot, să nu-mi iau ochii de la el. Acasă mă jucam de-a liturghia – puțin pe ascuns, căci mama spunea că nu e de joacă cu liturghia. Capitu și cu mine ne făceam un altar. Ea era paracliserul și modificam ritualul, în sensul că împărțeam ostia între noi; ostia era mereu ceva dulce. Când obișnuiam să ne jucăm așa, o auzeam des pe vecina mea întrebând: „Azi e slujbă?” Eu știam ce voia să însemne această întrebare, răspundeam că da și mă duceam să cer ostia sub un alt nume. Veneam înapoi aducând-o, făceam altarul, bolboroseam ceva în latină și grăbeam ceremonia. *Dominus, non sum dignus...* asta ar fi trebuit să spun eu de trei ori, dar cred că ziceam o singură dată, într-atât erau de pofticioși și preotul, și paracliserul. Nu beam vin sau apă; din primul n-aveam, iar a doua ne-ar fi stricat gustul sacrificiului.

În ultimul timp nu-mi mai vorbiseră de seminar, așa încât am presupus că povestea se încheiase. La cincisprezece ani, neavând nicio chemare, mai degrabă m-ar fi dat la seminarul vieții decât la seminarul de la São José. De multe ori, mama rămânea cu privirea ațintită asupra mea, uitându-se ca la un suflet pierdut, sau mă lua de mână fără motiv, strângându-mă tare.

Capitolul XII

Pe terasă

M-am oprit pe terasă; mergeam amețit, tulburat, cu picioarele împleticite, inima părând să-mi spargă pieptul. Nu îndrăzneam să cobor în grădină și să trec în curtea vecină. Am început să umblu dintr-o parte într-alta, oprindu-mă să mă sprijin, și iar umblam, și iar mă sprijineam. Voci confuze repetau discursul lui José Dias:

„Tot timpul împreună...”

„Pe ascuns...”

„Dacă se îndrăgostesc unul de altul...”

Voi, lespezi călcate la nesfârșit în acea după-amiază, voi, coloane gălbui perindate prin dreapta sau prin stânga, după cum mă duceam sau veneam, vouă v-am încredințat cea mai mare parte a zbulciumului meu, senzația unei bucurii noi care mă împresura și apoi mă împrăștia, îmi dădea fiori și mă umplea pe dinăuntru ca un balsam necunoscut. Din când în când, mă surprindeam zâmbind, cu un râs satisfăcut, care dezmințea mârșăvia păcatului meu. Iar vocile se întretăiau confuz:

„Pe ascuns...”

„Tot timpul împreună...”

„Dacă se îndrăgostesc unul de altul...”

Un arbore de cocos, văzându-mi frământarea și ghicind motivul, mi-a șoptit de sus că nu e urât dacă băieții de cincisprezece ani umblă prin cotloane cu fete de paisprezece; ba dimpotrivă, adolescenții de vârsta aceea n-aveau altă treabă, nici cotloanele altă folosință. Era un arbore de cocos bătrân, iar eu credeam în arborii de cocos bătrâni, mai mult chiar decât în cărțile vechi. Păsările, fluturii, un greier care vestea vara, toată suflarea din aer avea aceeași părere.

Adică eu o iubeam pe Capitu și ea pe mine? E adevărat că eram mereu după fustele ei, dar nu mă puteam gândi la nimic care să fi fost secret între noi. Înainte să plece la școală, făceam o grămadă de năzbâtii de-ale copiilor; după ce a terminat colegiul, e adevărat că n-am revenit imediat la apropierea de odinioară, dar aceasta s-a restabilit puțin câte puțin, așa că în ultimul an era desăvârșită. În rest, conversațiile noastre rămăneau aceleași. Capitu îmi spunea câteodată că sunt frumos, voinic, o floare; altă dată îmi lua mâinile într-ale ei, ca să-mi numere degetele. Și am început să înșir gesturile și vorbele astea și altele pe deasupra, plăcerea pe care o simțeam atunci când îmi trecea mâna prin păr, spunându-mi că i se pare așa de frumos. Eu, fără a face aceleași gesturi, îi spuneam că părul ei e mult mai frumos decât al meu. Atunci Capitu dădea din cap cu o expresie de dezamăgire și melancolie, cu atât mai mult cu cât avea un păr cu adevărat admirabil; dar eu îi răspundeam că e nebună. Când mă întreba dacă o visasem, iar eu îi ziceam că nu, ea îmi povestea că mă visase și erau niște aventuri extraordinare, în care ajungeam zburând în vârful muntelui Corcovado, dansam pe lună, sau veneau îngeri și ne întrebau cum ne numim, pentru că voiau să le pună nume altor îngeri care tocmai se născuseră. În toate visele ei eram nedespărțiți. Ale mele nu erau așa, reproduceau doar ce ne era familiar, de multe ori nu treceau de simpla reluare a zilei, a vreunei fraze, a vreunui gest. I le povesteam și eu. Capitu a observat într-o zi diferența, zicând că visele ei erau mai frumoase decât ale mele; eu, după o mică ezitare, i-am spus că erau asemenea celor pe care le visa... S-a făcut roșie ca racul.

Într-adevăr, abia acum înțelegeam emoția pe care mi-o dădeau confidențele de genul ăsta și altele. Emoția era dulce și necunoscută, dar cauza ei îmi scăpa, fără măcar s-o caut ori s-o bănuiesc. Tăcerile din ultimele zile, pe care nu mi le explicam, le simțeam acum ca pe semnalele unui anumit lucru, la fel și cuvintele spuse pe jumătate, întrebările ciudate, răspunsurile vagi, îngrijorările, plăcerea de a-mi aminti copilăria. Am observat și că în ultima vreme mă trezeam cu gândul la Capitu, rememoram spusele ei, fremătam când îi auzeam pașii. Dacă se vorbea despre ea la mine acasă, eram mai atent decât alte dăți și, în funcție de ce se spunea, laudă sau critică, pe atât eram de încântat sau infuriat, iar asta mai abitir decât înainte, când eram doar tovarăși de năzbâtii. Am ajuns să mă gândesc la ea în timpul slujbelor din luna aceea, nu tot timpul, e adevărat, dar cu exclusivitate.

Toate astea îmi erau acum prezentate de José Dias, care mă pârase mie pe mine însumi, și căruia îi iertam totul, răul pe care-l făcuse, răul pe care-l spusese, și ce ar fi putut provoca una și cealaltă. În momentul acela, nici Adevărul etern nu valora mai mult decât el, nici Bunătatea veșnică, nici Virtuțile veșnice. Eu o iubeam pe Capitu! Capitu mă iubea! Iar picioarele mele mergeau, se întorceau, se opreau, tremurânde și încrezătoare că stăpânesc lumea. N-am uitat nicicând acea primă zvâcnire a sevei, acea revelație a conștiinței față de ea însăși, nici nu am mai găsit vreo senzație asemănătoare cu care să le pot compara. Pentru că mă priveau numai pe mine, probabil. Pentru că era prima dată.

Capitolul XIII

Capitu

Deodată, am auzit o voce strigând din casa de alături:

— Capitu!

Iar din curte:

— Mama!

Și din nou din casă:

— Vino încoace!

N-am putut să mă controlez. Picioarele m-au dus în jos pe cele trei trepte care dădeau în grădină și au pornit către curtea vecină. Așa le era obiceiul, după-amiezele și diminețile. Pentru că și picioarele sunt ființe, doar că inferioare brațelor, și își poartă singure de grijă când capul nu le conduce cu idei. Ale mele au ajuns lângă gard. Era acolo o poartă între curți, pe care mama o mai lărgise pe când Capitu și cu mine eram mici. Ușa n-avea nici cheie, nici zăvor; se deschidea împingând dintr-o parte sau trăgând din cealaltă și se închidea sub greutatea unei pietre atârnată de o sfoară. Era aproape numai a noastră. Copii fiind, ne jucam de-a vizitele, unul bătând dintr-o parte și celălalt primindu-l ceremonios pe partea cealaltă. Când păpușile lui Capitu se îmbolnăveau, eu eram medicul. Intram în curtea ei cu un băț sub braț, imitând bastonul doctorului João da Costa; îi luam pacientei pulsul și îi ceream să scoată limba. „E surdă, sărăcuța!“ exclama Capitu. Atunci eu îmi scărpinam bărbia, cum făcea doctorul, și până la urmă îi prescriam ventuze sau îi dădeam un vomitiv; era rețeta obișnuită a doctorului.

— Capitu!

— Da, mama!

— Nu mai găuri zidul ăla, vino încoace.

Vocea mamei lui Capitu era acum mai aproape, ca și cum ar fi venit de la ușa din fundul curții. Am vrut să ajung la ea, dar picioarele, până atunci atât de umblărețe, acum păreau lipite de pământ. Până la urmă, am făcut un efort, am împins ușa și am intrat. Capitu era lângă zidul din față, întoarsă spre el, zgâriindu-l cu un cui. Zgomotul ușii a făcut-o să se întoarcă; văzându-mă, s-a lipit de zid ca și când ar fi vrut să ascundă ceva. M-am dus lângă ea; probabil gesturile îmi erau diferite, căci a venit spre mine și m-a întrebat neliniștită:

— Ce ai?

— Eu? Nimic.

— Ei, nimic; ai ceva.

Am vrut să-i spun din nou că nu se întâmplase nimic, dar gura îmi era încheștată. N-aveam decât ochi și inimă, o inimă care bătea să-mi spargă pieptul. Nu-mi puteam lua ochii de la ființa aceea de paisprezece ani, înaltă, solidă și plinuță, cuprinsă într-o rochie de stofă, destul de decolorată. Părul des, prins în două cozi legate una de alta la capete, după moda vremii, îi cobora pe spate. Era oacheșă, cu ochi deschiși la culoare și mari, nasul drept și lung, avea buzele subțiri și bărbia lată. Mâinile, deși supuse unor munci grele, erau foarte îngrijite; nu miroseau a săpunuri fine sau a apă de toaletă, dar apa din fântână și săpunul normal le lăsau fără pată. Purta pantofi de serj, joși și vechi, pe care îi peticise chiar ea.

— Ce ai? mai spuse o dată.

— N-am nimic, bolborosii într-un final.

M-am corectat îndată:

— Am o veste.

— Ce veste?

M-am gândit să-i spun că aveam să intru la seminar, să văd cum reacționează. Dacă ar fi uluit-o, însemna că mă iubea cu adevărat; dacă nu, însemna că nu mă iubea. Am făcut aceste calcule rapid și vag; simțeam că nu pot vorbi clar, aveam privirea nu știu cum...

— Așadar?

— Știi...

M-am uitat la zid, spre locul unde râcâise, scriind ceva sau găurind, cum spusese mama ei. O parte din zgârieturi erau la vedere și mi-am amintit impulsul ei de a le acoperi. Atunci am vrut să le văd de aproape și am înaintat un pas. Capitu m-a oprit, dar, din teamă că aș fi fugit, sau poate pentru a ascunde cele scrise, mi-a luat-o înainte, să șteargă. Am simțit pe dată că trebuie să aflu neapărat ce scrisese.

Capitolul XIV

Înscrisul

Tot ce-am povestit la finalul capitolului de mai înainte s-a petrecut într-o clipă. Ceea ce a urmat a fost și mai rapid. Dintr-un salt am ajuns lângă ea și, înainte s-apuce să șteargă zidul, am citit aceste două nume, crestate cu vârful cuiului, în ordinea următoare:

Bento
Capitolina

M-am întors către ea; Capitu avea ochii în pământ. Și-a ridicat privirea încet și am rămas ochi în ochi... Mărturie de copil, ai merita cel puțin două sau trei pagini, dar doresc să fiu cruțat. De fapt, n-am scos niciun cuvânt; zidul a vorbit pentru noi. Nu ne-am mișcat, doar mâinile s-au întins încet-încet, prinzându-se toate patru, strângându-se, unindu-se. N-am notat ora exactă a acelui gest. Ar fi trebuit s-o rețin; simt lipsa unei relatări scrise chiar în acea seară, pe care aș fi pus-o aici cu greșelile de ortografie de rigoare, dar nici măcar n-ar fi avut greșeli, atât de mare era diferența între elev și adolescent. Regulile scrierii le știam, fără a le bănuși pe cele ale iubirii; transformam lecțiile de latină în orgii și eram virgin în ceea ce privește femeile.

Nu ne-am dat drumul, nici mâinile noastre nu s-au desprins din oboseală sau din uitare. Privirile ni se înlănțuiau, apoi se dezlipeau, dar după ce rătăceau pe alături, se suprapuneau din nou... Eu, un viitor preot, stăteam dinaintea ei ca în fața unui altar: un obraz era Epistola, iar celălalt Evanghelia. Gura putea fi pocalul, buzele – împărtășania. Mai rămânea doar să spun liturghia, într-o latină pe care nimeni n-o învață, dar care e limba catolică a bărbaților. Nu mă acuza de sacrilegiu, cititoare credincioasă; curățenia intenției spală orice ar putea părea mai puțin cumpătat în spusele mele. Stăteam acolo, purtând cerul în noi. Mâinile, unindu-ne nervii, făceau din două ființe una singură, dar o singură ființă serafică. Ochii își spuneau în continuare lucruri nemărginite, cuvintele nici nu încercau să iasă din gură, se întorceau în inimă la fel tăcute cum veneau...

Capitolul XV

Deodată, se auzi altă voce

Deodată, se auzi altă voce, dar de data asta bărbătească:

— Ce faceți, vă jucați?

Era tatăl lui Capitu, stând în ușa din spate, cu nevasta alături. Ne-am desprins repede mâinile și am rămas încurcați. Capitu s-a dus la zid și, folosindu-se de un cui, a șters discret numele scrijelite.

— Capitu!

— Da, tata!

— Să nu-mi zgârii tencuiala de pe zid.

Capitu hârșâia zgârietura, ca să se șteargă bine scrisul. Pádua ieși în curte, să vadă ce face acolo, dar fata începuse deja să deseneze altceva, un cap care, spunea ea, era portretul lui, și ar fi putut fi la fel de bine al lui sau al mamei; îl făcu să râdă, asta conta. Altfel, nu venise înfuriat, ci blând, în ciuda gestului suspect, sau aproape suspect, pe care îl surprinsese. Era un bărbat scund și îndesat, cu picioare și brațe scurte, cu spatele încovoiat, de unde și porecla Țestosul, pe care i-o dăduse José Dias. Nimeni nu-l mai numea așa la noi acasă; doar secretarul.

— Voiati să vedeți care cedează primul? întrebă.

M-am uitat înspre rădăcina unui soc de lângă noi; Capitu răspunse pentru amândoi.

— Da, ne jucam, dar Bentinho râde imediat, nu rezistă.

— Când v-am văzut din ușă, nu râdea.

— Îl apucase râsul înainte; nu poate să stea. Vrei să vezi?

Și, serioasă, și-a înfipt privirea în ochii mei, invitându-mă la joc. Sperietura e lucru serios; eu încă mă aflam sub efectul ei, de când ne prinsese Pádua, și n-am fost în stare să râd, deși ar fi trebuit s-o fac ca să sprijin răspunsul lui Capitu. Ea, văzând că așteaptă degeaba, a întors privirea, zicând că acum nu mai râdeam pentru că venise el acolo. Și nici atunci n-am râs. Unele lucruri se învață mult mai târziu; trebuie să te fi născut cu ele ca să știi să le faci de mic. Și e mai bine să știi să le faci spontan, mai devreme, decât artificial, mai târziu. Capitu, după ce se mai învârti prin curte, se duse la mama ei, care rămăsese în ușa casei, lăsându-ne în urmă fermecați, pe mine și pe tatăl ei; privind când la ea, când la mine, tatăl îmi spuse, înduioșat:

— Cine ar zice că micuța are paisprezece ani? Pare de șaptesprezece. Mama ta ce mai face? adăugă întorcându-se spre mine.

— E bine.

— N-am mai văzut-o de mult. Aș fi vrut să-i dau un marț domnului avocat, dar n-am apucat, mi-am adus acasă de lucru de la minister; scriu întruna în fiecare noapte, nu mai pot; hârțogăraie. Mi-ai văzut scatiul? E acolo, în spate. Chiar acum mă duceam după colivie; hai să-l vezi.

N-aveam niciun chef să mă duc, lesne de crezut, fără să fie nevoie să mai dau motive. Eu voiam să mă duc după Capitu și să-i vorbesc despre primejdia care ne pândea; dar tatăl ei era tatăl ei, iar lui îi plăceau păsările peste măsură. Avea de toate speciile, culorile și mărimile. Partea de mijloc a casei era plină de colivii cu canari, care, când se puneau pe cântat, făceau o hărmălaie de te durea capul. Făcea schimb de păsări cu alți pasionați, le cumpăra, pe unele le prindea chiar la el în curte, le pune capcane. Iar dacă se îmbolnăveau, le îngrijea de parcă ar fi fost oameni.

Capitolul XVI

Administratorul interimar

Pádua era angajat la o direcție ce ținea de ministerul de război. Nu câștiga mult, dar nevasta cheltuia puțin, iar traiul era ieftin. De altfel, casa lui, o clădire cu un singur etaj, ca a noastră, doar că mai mică, era proprietatea lui. O cumpărase din ce a avut norocul să câștige la loterie – zece mii de reali. Când a aflat de premiu, primul gând al lui Pádua a fost să cumpere un cal de rasă din Cabo Verde, o bijuterie cu briliante pentru soție, un loc de veci pentru familie, să-și comande niște păsări din Europa și tot așa; dar nevasta, Dona Fortunata, care stătea în ușă, în spatele casei, în picioare, de vorbă cu fiica ei, înaltă, solidă, rotundă, ca fata ei, cu același cap, aceiași ochi deschiși la culoare, a fost cea care i-a zis că cel mai bine ar fi să cumpere casa și să păstreze ce rămâne pentru zile negre. Pádua a ezitat mult; până la urmă, a fost nevoit să cedeze, la sfatul mamei mele, căreia Dona Fortuna îi ceruse ajutorul. Și n-a fost singura ocazie în care mama i-a sprijinit la nevoie; odată i-a salvat viața lui Pádua. Ascultați; e o întâmplare scurtă.

Administratorul direcției la care lucra Pádua a trebuit să plece într-o delegație în nord. Pádua, datorită regulamentului sau prin numire specială, a rămas în locul administratorului, primind salariul aferent postului. Schimbarea asta de venit l-a cam dat peste cap; s-a întâmplat înainte să vină cei zece mii de reali. Nu s-a mulțumit doar cu haine noi și cu ce mai era nevoie prin casă, s-a avântat la cheltuieli de prisos, i-a luat bijuterii nevastei, în zilele de sărbătoare tăia un purcel de lapte, era văzut la teatru, purta pantofi de lac. A trăit așa preț de douăzeci și două de luni, de parcă interimatul avea să dureze veșnic. Într-o zi, a venit la noi acasă, abătut și dezorientat, urma să piardă funcția, întrucât directorul se întorsese în acea dimineață. A rugat-o pe mama să aibă grijă de nefericitele pe care avea să le lase în urmă; el nu putea suporta rușinea, voia să se omoare. Mama i-a vorbit cu blândețe, dar el nu voia să audă nimic.

— Nu, doamnă, nu voi accepta o asemenea rușine! Să-mi înjosesc familia, să ne întoarcem în urmă... Am zis, mă omor! N-o să le spun alor mei nenorocirea asta. Și ceilalți? Ce-o să spună vecinii? Și prietenii? Și opinia publică?

— Ce opinie publică, domnule Pádua? Potoliți-vă; fiți bărbat. Țineți cont că soția dumneavoastră nu mai are pe nimeni... ce-o să se facă? Pe când un bărbat... Haideți, fiți bărbat.

Pádua și-a șters lacrimile și s-a dus acasă, unde a rămas apatic câteva zile, mut, închis în dormitor – sau prin curte, la gura fântânii, ca și cum ideea morții încă mai zăbovea în el. Dona Fortunata îl dojenea:

— Joãozinho, nu fi copil!

Însă atâta îl auzise vorbind de moarte, încât i se făcuse teamă, așa că într-o zi a venit s-o roage pe mama să vadă dacă ar putea să-i salveze soțul care voia să se omoare. Mama l-a găsit lângă fântână și s-a apucat să-l încurajeze să trăiască. Ce-l apucase să creadă că era un năpăstuit din cauza unei sume în minus și a unei slujbe de interimat pierdute? Nu, domnule, să fie bărbat, tată de familie, să facă la fel ca nevasta și fiica... Pádua s-a supus; a încredințat-o că avea să găsească puterea de a îndeplini dorința mamei mele.

— Nu e dorința mea; e obligația dumitale.

— Atunci, obligație să fie; nu neg că așa este.

În zilele următoare intra și ieșea din casă la fel, lipit de perete, cu privirea în pământ. Nu mai era același bărbat care-și tocea pălăria socializând prin vecini, zâmbitor, cu privirea ațintită în sus, chiar și înainte de administrarea interimară. După câteva săptămâni, rana s-a cicatrizat. Pádua a început să facă treabă prin casă, să-și îngrijească păsările, să doarmă liniștit nopțile și după-amiezele, să stea de vorbă și să aducă vești din vecini. S-a reinstaurat seninătatea; apoi, într-o duminică, a urmat bucuria întruchipată de doi prieteni care se duceau să joace cărți. Râdea iar, glumea, avea atitudinea obișnuită; rana se închisese de tot.

Cu timpul, se petrecu un fenomen interesant. Pádua începu să vorbească despre administrarea interimară nu doar fără nostalgie față de salariu, sau cu rușinea pierderii, dar chiar cu mulțumire și mândrie. Vremea administrării rămase un punct de referință, față de care se raporta înainte și după.

— Pe când eram eu administrator...

Sau:

— A, da, îmi amintesc, s-a întâmplat înainte de administrarea mea, cu vreo lună sau două înainte... Sau stai; administrarea mea a început... Cam așa, cam cu o lună, o lună jumătate înainte; a fost cu vreo lună jumătate înainte, nu mai mult.

Ori:

— Întocmai; eram deja administrator de șase luni...

Într-atât e de puternic gustul gloriilor vremelnice. José Dias susținea că rămăsese vanitos; dar părintele Cabral, care vorbea numai din Scriptură, zicea că vecinul Pádua ilustra lecția lui Eliphaz către Iov: „Nu disprețui pedeapsa Domnului; el lovește și vindecă.“

Capitolul XVII

Viermii

„Lovește și vindecă!“ Mai târziu, când am aflat că și sulița lui Ahile a vindecat rana pe care o făcuse, am avut unele veleități să scriu o disertație despre asta. Am ajuns la cărțile vechi, moarte și îngropate, le-am deschis, le-am comparat, căutând textul și înțelesul, ca să găsesc originea comună a oracolului păgân și a gândirii israeliene. Am căutat până și viermii cărților cu pricina, să-mi spună ce era în paginile pe care le roseseră.

„Domnul meu“, mi-a răspuns un vierme gras și lung, „noi nu știm absolut nimic despre textele pe care le roadem, nici nu alegem ce roadem, nici nu iubim sau urâm ce roadem; noi doar roadem.“

N-am mai scos nimic altceva de la el. De parcă s-ar fi vorbit, toți ceilalți repetau același lucru. Poate că și tăcerea discretă despre natura textelor roase era un mod de a roade rosătura.

Capitolul XVIII

Un plan

N-au apărut nici tată, nici mamă cât timp Capitu și cu mine am vorbit în salon despre seminar. Iscodindu-mă cu privirea, Capitu voia să știe ce veste mă afectase în așa hal. Când i-am spus despre ce era vorba, s-a îngălbenit.

— Dar eu nu vreau, adăugai imediat, nu vreau să mă duc la niciun seminar; nu mă duc, pot să insist cât vor, nu mă duc.

La început, Capitu n-a zis nimic. Și-a ferit privirea și a rămas așa, cu pupilele în gol, cu gura întredeschisă, încremenită. Atunci, ca să-mi întăresc spusele, m-am apucat să jur că n-o să mă fac preot. Pe atunci juram mult și cu seriozitate, pe viață și pe moarte. M-am jurat pe ceasul morții. Să n-am parte de lumină în ceasul morții dacă mă duc la seminar. Capitu nu părea nici să mă creadă, nici să nu mă creadă, nu părea nici măcar să audă; rămăsese stană de piatră. Am vrut s-o strig, s-o zgâlțâi, dar n-am îndrăznit. Ființa asta, care se jucase cu mine, care se zbenguise, dansase, cred că și dormise cu mine, acum mă făcea să-mi simt brațele legate și temătoare. La un moment dat și-a revenit, dar fața îi era lividă, și a izbucnit furioasă:

— Hobotnica! Fanatica! Bigota!

Am rămas buimăcit. Capitu o îndrăgea atât de mult pe mama, și mama pe ea, încât nu puteam înțelege o asemenea ieșire. E drept că îi plăcea și de mine, desigur – mai mult, sau mai bine, sau altfel, îndeajuns încât să explice mânia provocată de amenințarea despărțirii; dar cuvintele de ocară – cum a putut s-o numească atât de urât, mai ales jignind obiceiurile religioase, care erau și ale ei? Și ea mergea la slujbe, iar de vreo trei, patru ori chiar mama a dus-o, în trăsura noastră veche. Și i-a mai dat și un rozariu, o cruce de aur și o carte de rugăciuni... Am vrut să-i iau apărarea, dar Capitu nu m-a lăsat, o tot numea habotnică și fanatică, pe un ton atât de ridicat, încât mi-a fost teamă că o vor auzi părinții. N-o mai văzusem niciodată atât de nervoasă; părea să nu-i pese de cine o auzea. Strângea din dinți, clătina din cap... Eu, speriat, nu mai știam ce să fac; îi repetam jurămintele, îi promiteam că încă din acea seară aveam să le spun că n-o să mă duc la seminar pentru nimic în lume.

— Tu? O să te duci.

— Nu mă duc.

— O să vezi tu dacă te duci sau nu.

Rămase iar tăcută. Când vorbi, își revenise în sfârșit; încă nu devenise Capitu pe care o știam, dar aproape. Era serioasă, potolită, vorbea încet. Vru să afle care fusese discuția de la mine de acasă; Îi povestii tot, mai puțin partea care o implica.

— Și ce motiv ar fi vrut José Dias să aducă asta în discuție? mă întrebă, la sfârșit.

— Cred că niciunul; a făcut-o doar din răutate. E un nemernic; dar las' c-o să mi-o plătească el mie. Când o să fiu eu stăpânul casei, o să-l las în stradă, o să vezi; n-o să mai rămână în casă nicio clipă. Mama e prea bună; îi dă prea multă atenție. A și plâns.

— José Dias?

— Nu, mama.

— De ce?

— Nu știu; am auzit doar că i-au spus să nu mai plângă, că nu e de plâns... Lui parcă îi părea rău

și a plecat, iar atunci, ca să nu mă prindă, am ieșit din ascunzătoare și am fugit pe terasă. Dar lasă că o să mi-o plătească el!

Zicând asta, am strâns pumnul și am mai înșirat și alte amenințări. Acum, că mi le aduc aminte, nu mi se pare că eram ridicol; adolescența și copilăria nu sunt ridicele în cea ce privește jurămintele; e unul din privilegiile lor. Răul sau pericolul ăsta apare în copilărie, crește la maturitate și atinge cel mai înalt nivel la bătrânețe. La cincisprezece ani, e chiar nostim că ameninți mult și nu pui nimic în aplicare.

Capitu cugeta. Nu era un lucru neobișnuit la ea și, când făcea asta, îți dădeai seama după cum strângea ochii. Mi-a mai cerut niște detalii, cuvintele precise ale unora sau altora și tonul pe care fuseseră rostite. Cum nu voiam să-i destăinui de unde pornise discuția, adică de la ea, nu i-am putut da toate răspunsurile. Capitu se concentra acum cel mai mult asupra lacrimilor mamei; nu reușea să le înțeleagă. În toiul discuției, a recunoscut că mama nu avea intenții rele vrând să mă facă preot; era o promisiune veche, pe care ea, o femeie cu frica lui Dumnezeu, nu putea să nu o ducă la capăt. Am fost atât de bucuros să văd că fata compensa din proprie inițiativă insultele care-i ieșiseră pe gură mai înainte, încât am luat-o de mână și am strâns-o puternic. Capitu și-a retras-o, râzând; apoi discuția a lăncezit și a adormit. Eram amândoi lângă fereastră; un negru care se auzea de ceva vreme strigându-și marfa s-a oprit în dreptul nostru și a întrebat:

— Domnița nu vrea șerbet de cocos azi?

— Nu, răspunse Capitu.

— E tare bun.

— Du-te de-aici, îl alungă ea fără să-l repeadă.

— Dă-ncoace! zisei, întinzând mâna ca să iau două.

Le-am cumpărat, dar a trebuit să le mănânc singur; Capitu m-a refuzat. Am văzut că, în toiul crizei, eu mai aveam chef de șerbet de cocos, ceea ce poate fi atât o calitate, cât și un defect, dar nu e acum momentul pentru definiții din astea; o să spunem doar că prietena mea, deși echilibrată și lucidă, n-a vrut s-audă de dulciuri, deși îi plăceau mult. Dimpotrivă, strigătura cu care negrul obișnuia să-și vândă marfa, refrenul după-amiezilor de atunci, atât de cunoscut cartierului și copilăriei noastre, o lăsase indispusă:

*Plânge micuța, plânge,
Plânge pentru că n-are
Nicio lețcaie.*

Nu era din cauza melodiei; o știa pe dinafară și o recunoștea de departe, o folosea de obicei în jocurile noastre din copilărie, râzând, sărind, schimbând rolurile cu mine: când vânzător, când cumpărător imaginar de șerbet. Cred că versurile, menite să ironizeze înfumurarea copiilor, acum o mahniseră, întrucât îmi spuse:

— Dacă aș fi fost bogată, ai fi putut fugi, te urcai pe pachebot și plecai în Europa.

Rostind asta, mi-a iscodit privirea, dar cred că ochii mei nu i-au zis nimic, sau erau doar recunoscători pentru bunele intenții. Într-adevăr, sentimentul era atât de prietenesc, încât puteam trece cu vederea caracterul extraordinar al aventurii.

După cum vezi, încă de la paisprezece ani Capitu avea idei îndrăznețe, mult mai puțin temerare față de altele care i-au venit mai târziu; dar erau îndrăznețe doar enunțate; în practică, deveneau abile,

sinuoase, persistente, și ajungeau la scopul propus nu dintr-odată, ci cu pași mici. Nu știu dacă m-am explicat bine. Imaginați-vă un plan măreț îndeplinit cu mijloace reduse. Astfel, pentru a nu renunța la dorința vagă și ipotetică de a mă trimite în Europa, Capitu, dacă ar fi putut, nu m-ar fi îmbarcat pe pachebot ca să fug; ar fi întins un lung șir de bărci de aici până acolo, cu care eu, părând că mă duc până la cetatea din apropiere, în Laje, pe un pod mișcător, m-aș fi dus de fapt până la Bordeaux, lăsând-o pe mama pe plajă să mă aștepte. Într-atât de încăpățânată era prietena mea; prin urmare, nu e de mirare că, în pofida planurilor mele de împotrivire sinceră, a luat-o cu binișorul, cu perseverență, cu vorba bună, cu înduplecare lentă și durabilă, și a început să cerceteze mai întâi care ar fi fost persoanele pe care ne puteam baza. L-a eliminat pe unchiul Cosme; era „delăsător”; chiar dacă nu aproba ce mi se pregătea, n-ar fi fost în stare să facă un pas ca să împiedice hotărârea. Verișoara Justina era mai brează decât el, dar mai potrivit decât amândoi era părintele Cabral, ca autoritate, însă acesta n-avea să lucreze împotriva Bisericii; poate doar dacă i-aș fi mărturisit că nu am vocație...

— Pot să-i spun așa ceva?

— Da, însă ar trebui să pari foarte sincer, și ar mai fi altceva. José Dias...

— Ce-i cu José Dias?

— Ar putea să ne ajute.

— Cum, dacă el însuși a spus...

— Nu contează, mă întrerupse Capitu; acum o să zică altceva. Te place foarte mult. Nu trebuie să-i vorbești cu sfială. Trebuie doar să nu-ți fie teamă, să-i dai de înțeles că tu o să fii stăpânul casei, să-i arăți că vrei și că poți. Dă-i de-nțeles că nu-ți face o favoare. Laudă-l; îi place mult să fie lăudat. Dona Glória îl ascultă; dar nu asta contează, ci că el, vrând să te slujească, va vorbi cu mai multă înflăcărare decât oricine altcineva.

— Nu prea cred, Capitu.

— Atunci, du-te la seminar.

— Asta nu.

— Ce pierzi dacă încerci? Hai să vedem; fă cum îți spun. Poate Dona Glória se răzgândește; dacă nu, atunci facem altfel, îl implicăm pe părintele Cabral. Mai știi cum ai ajuns la teatru prima dată, acum două luni? Dona Glória n-a vrut să te duci și asta ar fi fost de ajuns pentru ca José Dias să nu insiste; dar el a vrut să meargă, așa că a ținut un discurs, îți amintești?

— Da, a zis că teatrul este o școală de cutume.

— Așa e; atâta a vorbit, că până la urmă mama ta a fost de acord și a luat bilete pentru amândoi... Haide, cere-i, poruncește-i. Uite, spune-i că vrei să te duci să studiezi dreptul la São Paulo.

M-am înfiorat de încântare. São Paulo era un paravan fragil, care avea să fie dat deoparte la un moment dat, spre deosebire de grosul perete spiritual și etern. I-am promis că o să-i vorbesc lui José Dias așa cum îmi spusese ea. Capitu a repetat, accentuând pe ici, pe colo lucrurile pe care trebuia neapărat să le abordez; apoi mi-a pus întrebări, să vadă dacă am înțeles bine, dacă nu le încurcam. Și mi-a tot spus să-i vorbesc relaxat, ca și cum ai cere un pahar de apă cuiva care are obligația să ți-l aducă. Vă povestesc toate aceste amănunte ca să înțelegeți mai bine dimineața prietenei mele; va veni imediat și amiaza, iar din dimineață și amiază se va naște prima zi, ca în *Facerea*, unde zilele s-au făcut șapte, una după alta.

Capitolul XIX

Negreșit

Când am ajuns acasă, era seară. Am mers repede, dar nu într-atât încât să nu apuc să mă gândesc cum să-i vorbesc secretarului. Mi-am formulat în gând adresarea, alegând cuvintele pe care urma să le spun și tonul lor, între sec și benevol. În curte, înainte de a intra în casă, mi le-am repetat în gând, apoi cu voce tare, să văd dacă erau cum trebuie și dacă se potriveau recomandărilor lui Capitu: „Trebuie să-ți vorbesc *negreșit* mâine; alege dumneata locul și dă-mi de veste.“ Le-am pronunțat rar, încă și mai rar când am ajuns la partea cu *negreșit*, ca și cum aș fi vrut să subliniez cuvântul. Le-am mai repetat o dată și mi s-au părut prea seci, aproape necuviincioase și, la drept vorbind, nepotrivite venind din partea unui copil care se adresează unui om mare. Am vrut să găsesc altele, dar m-am oprit.

Până la urmă, mi-am zis, puteam să rămân la vorbele astea, trebuia doar să le rostesc pe un ton care să nu fie jignitor. Ca dovadă, atunci când le-am repetat din nou, mi s-au părut a fi o implorare. Era de ajuns să am grijă să nu le rostesc nici prea apăsător, nici prea mios, ci cumva pe la mijloc. „Capitu are dreptate“, m-am gândit, „casa îmi aparține, iar el e un simplu secretar... Și, cum e priceput, ar putea foarte bine să intervină în favoarea mea și să-i schimbe mamei planul.“

Capitolul XX

O mie de Tatăl nostru și o mie de Ave Maria

Am ridicat privirea spre cerul care începea să se întunece, dar nu ca să văd dacă era noros sau senin. Către celălalt cer îmi ridicam eu sufletul; către consolarea mea, către prietenul meu. Și atunci mi-am zis:

— Promit să spun o mie de *Tatăl nostru* și o mie de *Ave Maria*, dacă José Dias reușește să mă scape de seminar.

Numărul era enorm. Dar am spus așa pentru că aveam o grămadă de promisiuni neîndeplinite. Ultima oară promisesem două sute de *Tatăl nostru* și două sute de *Ave Maria*, dacă nu ploua într-o zi de plimbare prin Santa Teresa. N-a plouat, dar n-am spus rugăciunile. Mă obișnuisem de mic să cer favoruri de Sus în schimbul unor rugăciuni pe care aveam să le rostesc dacă aceste favoruri mi se acordau. Pe primele le-am spus, celelalte au fost amânate, iar pe măsură ce se acumulau, începeam să uit de ele. Așa am ajuns la douăzeci, treizeci, cincizeci de rugăciuni promise. Apoi promisesem sute și acum ajunsesem la mie. Era felul meu de a mitui voința divină, prin numărul de rugăciuni; de altfel, făceam și fiecare nouă promisiune și juram cu intenția de a plăti vechea datorie. Dar n-o să pedepsiți acum un suflet leneș din naștere și nedăscălit de viață! Cerurile îmi îndeplineau dorința, eu amânam plata. Până la urmă, am pierdut numărul.

— O mie, o mie, îmi repetam.

Ce-i drept, miza favorului de acum era imensă, nici mai mult, nici mai puțin decât salvarea sau eșecul întregii mele existențe. O mie, o mie, o mie. Era necesar un număr care să răscumpere toate celelalte rugăciuni întârziate. Altfel, enervat de atâta uitare, Dumnezeu ar fi putut foarte bine să nu mai vrea să mă audă dacă n-aveam destulă plată de dat... Pentru tine, om serios, poate că neliniștile mele de copil par plictisitoare, dacă nu ridicole. Sigur, nu erau sublime. Am cugetat îndelung la cum aveam să-mi răscumpăr datoria spirituală. Nu întrevedeam nicio altă soluție prin care să se rezolve totul, ca să închei fără *deficit* conturile conștiinței mele morale. Să dau o sută de slujbe sau să urc în genunchi Ladeira da Glória⁵ ca să mă duc să ascult una, să merg în Țara Sfântă, îmi veneau în minte toate promisiunile celebre despre care îmi vorbeau sclavele bătrâne, dar nu mă hotăram pentru niciuna. Era foarte greu să urci o pantă în genunchi; sigur te rănești; Țara Sfântă era foarte departe. Slujbele erau numeroase; dacă astfel îmi puneam încă o dată sufletul drept gaj?...

⁵ Drum abrupt din Rio de Janeiro care duce spre biserica Nossa Senhora da Glória do Outeiro.

Capitolul XXI

Verișoara Justina

Pe terasă am dat peste verișoara Justina, care se plimba dintr-o parte în alta. A venit până în prag și m-a întrebat pe unde umblasem.

— Eram pe aici, m-am luat cu vorba cu Dona Fortunata și mi-a zburat gândul. E târziu, nu? A întrebat mama de mine?

— Da, dar i-am zis c-ai venit deja.

M-a mirat că mințise, la fel și sinceritatea cu care m-a anunțat. Nu pentru că verișoara Justina ar fi fost prefăcută; îi spunea cu franchețe lui Pedro ce gândea de rău despre Paulo, iar lui Paulo – ce gândea despre Pedro; dar să-și mărturisească minciuna, asta mi s-a părut ceva nou. Avea vreo patruzeci de ani, era slabă și palidă, cu buze subțiri și ochi curioși. Locuia cu noi din îngăduința, dar și din interesul mamei; mama dorea să aibă o confidentă pe aproape, și mai bine să fi fost o rudă decât o străină.

Ne-am plimbat câteva minute pe terasă, la lumina unui felinar. A vrut să afle dacă uitasem de planurile eclesiastice ale mamei mele, iar când i-am spus că nu, m-a întrebat dacă-mi place viața de preot. Am răspuns evaziv:

— Viața de preot e foarte frumoasă.

— E frumoasă, da; dar eu te întreb dacă ție ți-ar plăcea să fii preot, explică ea râzând.

— Dacă asta e voia mamei, îmi place și mie.

— Verișoara Glória și-ar dori tare mult să te preoțești, dar în afară de ea mai e cineva în casă care vrea să-i bage ideea asta în cap.

— Cine?

— Ei, cine! Cine ar putea fi? Vărul Cosme nu poate fi, pentru că n-are nicio treabă cu asta; și nici eu.

— José Dias? conchisei.

— Normal.

Mi-am încrețit fruntea întrebător, ca și cum n-aș fi știut nimic. Verișoara Justina a mai adăugat că tocmai în acea după-amiază José Dias îi amintise mamei de vechea promisiune.

— Poate că, odată cu trecerea timpului, verișoara Glória ar fi uitat de promisiune; dar cum să mai uite, când cineva îi vorbește toată ziua bună ziua de seminar? Plus discursurile pe care le face, elogiile la adresa Bisericii, că viața de preot e așa și pe dincolo, folosește numai vorbe din alea pe care numai el le știe, și atât de afectat... Și să știi că o face doar din răutate, pentru că José Dias e la fel de credincios ca felinarul ăsta. I-adevărat, și azi tot așa a făcut. Tu să nu te lași dus de nas... Azi a scos niște lucruri de nu ți-ar veni să crezi...

— Așa, din senin? Întrebai, să văd dacă-mi spune despre denunțul poveștii mele de amor cu vecina.

Nu mi-a spus; a făcut doar un gest, ca și când ar mai fi fost ceva ce nu-mi putea dezvălui. Mă sfătui din nou să nu mă las dus de nas și recapitulă toate defectele lui José Dias – și nu avea puține de zis: îl făcu intrigant, lingușitor, speculant și, în ciuda aparenței politicoase, necioplit. După câteva clipe, spusei:

— Verișoară Justina, ai putea să faci ceva pentru mine?

— Ce anume?

— Ai putea să... Să presupunem că n-aș vrea să fiu preot... ai putea să-i ceri mamei...

— Nu, asta nu, mi-o reteză prompt. Verișoara Glória și-a băgat asta în cap și nimic de pe lumea asta n-o poate face să se răzgândească; poate doar timpul. Încă de când erai mic povestea tuturor prietenilor istoria asta, până și celor care ne erau doar cunoscuți. Eu nu i-am adus aminte, nu, că eu nu fac lucruri pentru nefericirea altora; dar nici nu vreau să-i cer să facă altfel. Dacă ar vrea să se consulte cu mine, ar fi altceva; dacă mi-ar zice „Verișoară Justina, ce crezi despre asta?“, eu aș răspunde: „Verișoară Glória, eu zic că, dacă vrea să fie preot, să se ducă; dar dacă nu, mai bine rămâne aici.“ Asta aș zice, și o să i-o spun dacă o să-mi ceară părerea vreodată. Dar să mă duc să-i vorbesc fără să fiu întrebată, asta nu fac.

Capitolul XXII

Senzații străine

N-am mai obținut nimic de la ea și mă căiam deja pentru rugămintea mea: ar fi trebuit să urmez sfatul lui Capitu. Am dat să intru, dar verișoara Justina m-a mai reținut câteva clipe, vorbindu-mi despre căldură și despre apropiata sărbătoare de Sfânta Maria, despre fostele mele altare improvizate și, într-un final, despre Capitu. N-a spus nimic rău despre ea; dimpotrivă, mi-a dat de înțeles că ar putea deveni o domnișoară frumoasă. Eu, care deja o vedeam extrem de frumoasă, aș fi sărit în apărarea ei, spunând că e cea mai frumoasă ființă din lume, dacă teama nu m-ar fi făcut discret. Totuși, cum verișoara Justina s-a apucat să-i laude felul de-a fi, seriozitatea, obiceiurile, munca alături de părinți, dragostea pe care i-o purta mamei mele, toate astea m-au înflăcărat într-atât, încât m-am pornit s-o laud și eu. Când n-o făceam prin cuvinte, o făceam prin gesturile aprobatoare care însoțeau afirmațiile ei și, cu siguranță, prin bucuria care probabil îmi lumina fața. Nu mi-am dat seama că era de fapt o cale de a confirma teoria lui José Dias, pe care o auzise în acea după-amiază în salon, asta dacă nu cumva bănuia și ea deja. M-am gândit la asta abia când am ajuns în pat. Abia atunci am simțit că ochii verișoarei Justina, când vorbeam, păreau să mă pipăie, să mă asculte, să mă miroasă, să mă guste, să îndeplinească treaba tuturor simțurilor. Nu putea fi vorba de gelozie; între un băiețandru de vârsta mea și o văduvă de peste patruzeci de ani nu era loc de gelozii. E drept că, la un moment dat, a încetat cu laudele despre Capitu, ba chiar a și criticat-o, mi-a zis că e cam neastâmpărată și alunecoasă; dar chiar și așa, nu cred că era vorba de gelozie. Mai degrabă... da... da... așa cred. Cred că verișoara Justina găsisese prin spectacolul senzațiilor altcuiva o modalitate de a și le aduce oarecum înapoi la viață pe ale ei. Te poți bucura și prin buzele celui care povestește.

Capitolul XXIII

Termenul

— Măine trebuie să stăm de vorbă, negreșit; alege dumneata locul și anunță-mă.

Cred că lui José Dias i s-a părut neobișnuit să mă audă vorbind așa. Nu tonul a fost imperativ, așa cum mă temeam c-o să fie, ci cuvintele, iar faptul că n-am întrebat, n-am cerut, n-am ezitat, cum face orice copil și cum îmi era și mie obiceiul, i-a dat cu siguranță impresia că avea de-a face cu un om nou și cu o nouă situație. S-a întâmplat pe hol, când ne duceam să luăm ceaiul. José Dias se întorcea după îndelunga lectură din Walter Scott, făcută pentru mama și verișoara Justina. Citea melodios și cadențat. Castelele și parcurile răsăreau mai mari din gura lui, lacurile aveau mai multă apă, iar „bolta cerească” număra cu câteva mii de stele strălucitoare mai mult. Când ajungea la dialoguri, schimba vocile, care erau mai subțiri sau mai groase, în funcție de sexul interlocutorului, iar duioșia și furia le reproducea cu moderație.

La despărțire, pe terasă, îmi spuse:

— Măine, pe afară. Am de făcut niște cumpărături, poți veni cu mine, o să-i cer voie mamei tale. E zi de curs?

— Cursul a fost azi.

— Perfect. Nu te mai întreb despre ce e vorba; văd de pe-acum că e un subiect grav și sincer.

— Așa e, domnule.

— Pe mâine.

Toate au mers ca unse. Cu o singură schimbare: mamei i s-a părut că afară e prea cald și n-a fost de acord să mă duc pe jos; ne-am urcat în diligența care ne-a luat din fața casei.

— N-are nimic, mi-a spus José Dias; putem coborî la intrarea în Grădina Publică.

Capitolul XXIV

Ca o mamă și ca un servitor

José Dias mă trata cu grija unei mame și cu atenția unui servitor. De când începusem să ies pe afară, primul lucru pe care-l făcusem fusese să scap de doică; devenise el doică, venea cu mine pe stradă. Acasă avea grijă de mine, de cărțile mele, de pantofii mei, de igiena mea și de cum vorbeam. La opt ani, încă nu făceam bine pluralul, câteodată nu puneam desinența corectă, iar el mă corecta pe jumătate serios, ca să dea autoritate lecției, pe jumătate în glumă, ca să nu mă supere corectura. L-a ajutat astfel pe primul meu învățător. Mai târziu, când părintele Cabral mă învăța latina, doctrina și istoria sfântă, el asista la cursuri, își dădea cu părerea despre cele sfinte, iar la sfârșit îl întreba pe părinte: „Nu-i așa că tânărul nostru merge repede?” Mă numea „prodigios”; îi spunea mamei că mai cunoscuse băieți foarte deștepți, dar eu îi întreceam pe toți, fără a mai pune la socoteală că, pentru vârsta mea, aveam deja o sumă de calități morale solide. Cu toate că nu înțelegeam pe deplin valoarea laudei, îmi plăcea; era o laudă.

Capitolul XXV

În Grădina Publică

Am intrat în Grădina Publică. Fețe bătrâne, bolnave sau doar leneșe se răspândeau melancolic pe drumul care merge de la intrare până la faleză. Am mers spre faleză. Pe drum, ca să-mi fac curaj, i-am vorbit despre grădină:

— N-am mai venit de mult aici, să tot fie un an.

— Să-mi fie cu iertare, îmi răspunse, dar ai venit aici acum trei luni cu vecinul nostru Pádua, nu-ți amintești?

— Ba da, dar am fost doar în trecere...

— A rugat-o pe mama ta să te lase să vii cu el, iar ea, care e bună precum mama Domnului nostru Isus, a fost de acord; dar ascultă-mă: că tot veni vorba, să știi că nu se cade să mergi cu Pádua pe stradă.

— Dar am fost de câteva ori...

— Când erai mai mic; când erai copil, era normal, putea fi luat drept slujitor. Dar acum te-ai făcut june, iar el profită de stuație., Până la urmă, Dona Glória nu poate fi de acord cu așa ceva. Familia Pádua nu e stricată de tot. Capitu, deși are ochii ăia de la diavol... Ai văzut ce ochi are? Așa, ca de țigancă, fățarnici și iscoditori. Ei, dacă n-ar fi așa, ar fi în regulă. Da, dacă n-ar fi vanitoasă și lingușitoare. Oh! Lingușeala! Dona Fortunata e demnă de respect, iar eu nu neg că el ar fi cinstit, are un loc de muncă bun, casa în care locuiește e a lui, dar cinstea și respectul nu sunt de ajuns, iar celelalte calități își pierd mult din valoare prin anturajul lui. Pádua trage înspre oameni grosolani. Dacă adulmecă vreun mitocan, al lui e. Nu spun asta din ură, nici pentru că mă vorbește de rău și râde de mine, ca acum câteva zile, când a râs de pantofii mei stâlciți...

— Iartă-mă, îl întrerupsei oprindu-mă în loc, nu l-am auzit niciodată vorbind rău despre dumneata; ba dimpotrivă, într-o zi, nu demult, i-a spus unui individ, de față cu mine, că ești „un om capabil și că știi să vorbești ca un deputat în Camere“.

José Dias zâmbi plin de încântare, dar făcu un mare efort și-și recompuse figura încruntată; apoi zise:

— N-am de ce să-i mulțumesc pentru asta. Alții, de viță mai aleasă, mi-au dăruit păreri prețioase. Și nimic din toate astea nu-l împiedică să fie așa cum ți l-am descris.

Am pornit din nou, am urcat pe faleză și acum priveam marea.

— Bag seamă că dorești numai ce-i mai bine pentru mine, spusei după câteva clipe.

— Cum altfel, Bentinho?

— În cazul ăsta, îți cer o favoare.

— O favoare? Spune, poruncește, despre ce e vorba?

— Mama...

Câtva timp n-am putut adăuga restul – de altfel, aveam puține de spus –, pe care oricum îl știam pe dinafară. José Dias mă întrebă din nou despre ce e vorba, mă scutură cu blândețe, îmi ridică bărbia și mă iscodi cu privirea, nerăbdător și el, cum fusese și verișoara Justina cu o seară înainte.

— Ce-i cu mama?

— Mama vrea să mă fac preot, dar eu nu pot fi preot, îi spusei într-un sfârșit.

José Dias se îndreptă de spate, uimit.

— Nu pot, spusei mai departe, nu mai puțin uimit decât el. N-am nicio înclinație, nu-mi place viața de preot. Fac orice vrea ea; mama știe că îndeplinesc orice îmi spune; sunt gata să devin orice îi e pe plac, chiar și vizitiu, dacă vrea. Dar preot, nu; nu pot fi preot. E o meserie frumoasă, dar nu e pentru mine.

Tot discursul ăsta nu mi-a ieșit așa, dintr-o bucată, înșirat în mod firesc, categoric, cum ar putea părea din text, ci fragmentat, bălmăjit, spus cu voce surdă și timidă. Chiar și așa, José Dias l-a ascultat uluit. În niciun caz nu se aștepta să mă opun, oricât de stângaci; însă, mai presus de toate, l-a posomorât această concluzie:

— Mă bazez pe dumneata să mă salvezi.

Secretarul a făcut ochii mari, sprâncenele i s-au arcuit și, deși credeam că se va simți măgulit că mi-l alesesem drept protector, aceasta nu s-a oglindit în niciun mușchi de pe chipul lui. Fața îi era cel puțin îngrozită. Ce-i drept, subiectul discursului îmi revelase o latură nouă a ființei mele; nici eu nu mă recunoșteam. Dar ultima replică mi-a dat o putere aparte. José Dias a rămas tulburat. Când ochii i-au revenit la dimensiunile obișnuite, a vorbit:

— Dar ce-aș putea face eu? mă întrebă.

— Poți multe. Știi că la noi acasă toată lumea te apreciază. Mama îți cere des sfatul, nu? Unchiul Cosme zice că ești un om talentat...

— Din bunătațe, replică secretarul, flatat. Sunt complimente din partea unor oameni demni, care merită tot ce-i mai bun... Vezi? Despre asemenea oameni n-o să mă auzi spunând niciodată nimic. Știi de ce? Pentru că sunt aleși și virtuoși. Mama ta e o sfântă, unchiul tău e un cavaler desăvârșit. Am cunoscut tot felul de familii; niciuna nu o întrece pe a ta când vine vorba de noblețea sentimentelor. Unchiul tău vede în mine un talent pe care mărturisesc că-l am, dar e unul singur – cel de a ști ce e bun și demn de admirație și prețuire.

— Ar trebui să fie și talentul de a-ți apăra prietenii ca mine.

— Cum aș putea să te ajut, îngere? Nu pot s-o fac pe mama ta să se răzgândească în fața unui plan care, în afară de promisiune, este o ambiție și un vis vechi de atâția ani. Chiar dacă aș fi putut, e prea târziu. Și ieri mi-a făcut onoarea să-mi zică: „José Dias, trebuie să-l înscriu pe Bentinho la seminar.“

Timiditatea nu e chiar așa de rea pe cât pare. Dacă aș fi fost un neînfricat, probabil că indignarea care mă cuprinsese m-ar fi împins să-l fac mincinos, dar atunci ar fi trebuit să recunosc că trăsesem cu urechea de după ușă, și aș fi stricat totul. M-am mulțumit să-i răspund că nu era prea târziu.

— Nu e târziu, mai e vreme, dacă vrei dumneata.

— Dacă vreau eu? Dar ce aș putea să vreau eu decât să te slujesc? Ce dorință aș putea avea decât să te văd fericit, așa cum meriți?

— Încă mai e vreme. Să știi că nu e vorba de trândăveală. Sunt pregătit pentru orice; dacă ea vrea să studiez legile, mă duc la São Paulo...

Capitolul XXVI

Legile sunt frumoase

Chipul lui José Dias fu străbătut de sclipirea unei idei – o idee care-l înveseli peste măsură. Rămase tăcut pentru câteva clipe; eu nu-mi luam ochii de la el, iar el își mută privirea peste balustradă. Pentru că insistam, îmi spuse:

— E târziu, dar ca să-ți dovedesc că nu sunt lipsit de bunăvoință, voi vorbi cu mama ta. Nu promit o victorie, ci o luptă; voi lucra cu suflet. Ești sigur că nu vrei să fii preot? Legile sunt frumoase, dragul meu... Poți să te duci la São Paulo, la Pernambuco sau chiar mai departe. Lumea e plină de universități bune. Fă dreptul, dacă asta îți e vocația. O să vorbesc cu Dona Glória, dar nu te baza numai pe mine; vorbește și cu unchiul tău.

— O să vorbesc.

— Cere și îndrumare Domnului – Domnului și Sfintei Fecioare, încheie arătând către cer.

Cerul părea mânjit de funingine. Aproape de plajă, păsări mari, negre se roteau în aer, dând din aripi sau plutind, mai coborau brăzdând apa cu picioarele, apoi se ridicau, doar pentru a coborî din nou. Dar nici umbrele de pe cer, nici dansurile fantastice ale păsărilor nu-mi abăteau atenția de la interlocutorul meu. După ce i-am răspuns că da, m-am corectat:

— Domnul va face cum vei vrea dumneata.

— Nu huli. Dumnezeu e stăpân peste toate; El însuși este pământul și cerul, trecutul, prezentul și viitorul. Cere-i împlinirea ta, căci eu nu voi face altfel... Dacă nu poți fi preot și preferi legile... Legile sunt frumoase, fără să punem la socoteală teologia, care e cea mai frumoasă, așa cum viața ecleziastică e cea mai sfântă... De ce să nu pleci în altă parte să studiezi dreptul? Cel mai bine ar fi să te duci la o universitate, și atunci călătorești în timp ce și studiezi. Am putea merge împreună; am vedea țări străine, am auzi engleză, franceză, italiană, spaniolă, rusă și chiar suedeză. Dona Glória probabil nu te va putea însoți; sau chiar dacă va putea, n-o să vrea ea să aibă grijă de afaceri, de acte, de înscrieri, de cazări și să meargă cu tine dintr-o parte într-alta... O! Legile sunt foarte frumoase!

— Ne-am înțeles, deci; o rogi pe mama să nu mă trimită la seminar?

— De rugat, o rog, dar nu înseamnă că o să și meargă. Lumina ochilor mei, dacă voința de-a sluji înseamnă puterea de a impune, atunci suntem ca și îmbarcați. Ah! Nici nu-ți imaginezi cum e Europa; o! Europa...

Ridică piciorul și făcu o piruetă. Una dintre ambițiile lui era să se întoarcă în Europa, vorbea deseori despre ea, fără să reușească să-i ademenească pe mama sau pe unchiul Cosme, oricât îi lăuda aerul și frumusețile... Nu se aștepta la posibilitatea de a merge cu mine și de a rămâne acolo pentru eternitatea studiilor mele.

— Suntem ca și îmbarcați, Bentinho, suntem ca și îmbarcați!

Capitolul XXVII

La intrare

La intrarea în Grădină, un cerșetor întinse mâna spre noi. José Dias trecu mai departe, dar eu mă gândeam la Capitu și la seminar, așa că scosei două monede din buzunar și i le dădui. Cerșetorul sărută banul; îi cerui să i se roage lui Dumnezeu pentru mine, ca să-mi pot îndeplini toate dorințele.

— Așa voi face, drept-credinciosule!

— Mă numesc Bento, adăugai, ca să-l lămuresc.

Capitolul XXVIII

Pe stradă

José Dias era atât de entuziasmat, încât se preschimbase dintr-un om sobru, cum era de obicei pe stradă, într-unul docil și fremătător. Nu stătea locului, vorbea despre orice, mă oprea la tot pasul să-mi arate vreo vitrină sau vreun afiș de teatru. Îmi povestea intriga unor piese, îmi recita monologuri în versuri. Se ocupă de toate comisioanele, plăti toate facturile, colectă chiriile; își cumpără un bilet la loterie. Până la urmă, persoana rigidă îi făcu loc celei flexibile și începu să vorbească domol, folosind superlative. Schimbarea nu mi se păru naturală; mă temeam să nu se răzgândească referitor la hotărârea noastră, așa că îi tratai cu vorbe și gesturi afectuoase, până urcarăm în omnibuz.

Capitolul XXIX

Împăratul

Pe drum, ne-am intersectat cu împăratul, care venea de la Școala de Medicină. Omnibuzul cu care mergeam s-a oprit, la fel ca toate celelalte vehicule; călătorii au coborât și și-au scos pălăriile, până a trecut caleașca imperială. Când m-am întors la locul meu, m-a trăsnet o idee fantastică: să mă duc să vorbesc cu împăratul, să-i povestesc totul și să-l rog să intervină. N-aveam să-i împărtășesc ideea asta lui Capitu. „Dacă îi cere Majestatea Sa, mama o să cedeze“, mi-am zis.

Mi l-am imaginat atunci pe împărat ascultându-mă, chibzuind și răspunzând până la urmă că da, avea să discute cu mama; eu îi sărutam mâinile, înlăcrimat. Apoi m-am văzut acasă, așteptând, până când se auzeau escorta și pichetul de cavalerie; e împăratul! E împăratul! Toată lumea se repezea la ferestre să-l vadă trecând, dar el nu trecea, caleașca se oprea la ușa noastră, împăratul cobora și intra. Rumoare între vecini: „Împăratul s-a dus la Dona Glória! Ce s-o fi întâmplat? Ce-o fi?“ Familia noastră îi ieșea în întâmpinare; mama îi săruta mâna prima. Apoi, fără să intre în salon – sau poate că intra, nu mai țin bine minte, visele sunt de multe ori confuze –, împăratul îi cerea zâmbitor mamei să nu mă facă preot, iar ea, flatată și supusă, îi promitea că-i va da ascultare.

— Medicina – de ce nu-l trimiteți la Medicină?

— Dacă e pe placul Majestății Voastre...

— Trimiteți-l la Medicină; face o carieră frumoasă, iar noi avem aici profesori buni. N-ați fost niciodată la Școala noastră? E o Școală frumoasă. Avem medici de primă mână, care pot sta umăr la umăr cu cei mai buni medici din alte țări. Medicina e o știință măreață; numai când te gândești că-i însănătoșești pe alții, că ajungi să știi despre boli, să le combați, să le învingi... Sigur ați văzut și dumneavoastră miracole. Soțul dumneavoastră a murit, dar era o boală incurabilă, iar el nu s-a îngrijit... E o carieră frumoasă; trimiteți-l la noi la școală. Faceți asta pentru mine? Tu vrei, Bentinho?

— Dacă mama vrea.

— Vreau, fiule. E porunca Majestății Sale.

Apoi împăratul îi întindea iar mamei mâna spre a fi sărutată și ieșea, însoțit de noi toți, strada gema de lume, ferestrele erau pline-ochi, o liniște de mormânt; împăratul se urca în caleașcă, se înclina și făcea un gest de adio, adăugând: „Medicina, Școala noastră.“ Și caleașca se îndepărta printre invidii și mulțumiri.

Am văzut și am auzit toate astea. Nu, imaginația lui Ariosto nu e mai fertilă decât cea a copiilor și a îndrăgostiților, nici viziunea imposibilului nu are nevoie de mai mult decât de un colțisor dintr-un omnibuz. M-am consolată câteva clipe, să spunem minute, până când planul s-a destrămat și m-am întors la fețele fără vise ale tovarășilor mei de drum.

Capitolul XXX

Preasfântul

Probabil ai înțeles că apropoul împăratului legat de Medicină nu voia decât să sugereze că n-aveam nicio tragere de inimă să plec din Rio de Janeiro. Visele celui treaz sunt asemenea celorlalte, se țin după desenele dorințelor și amintirilor noastre. Dacă aș fi plecat la São Paulo, treacă-meargă, dar în Europa... Era distanță mare, mult ocean și mult timp. Trăiască Medicina! O să-i povestesc speranțele mele lui Capitu.

— Am impresia că o să iasă cu Preasfântul⁶, zise cineva din omnibuz. Aud un clopot; da, cred că e de la Santo Antônio dos Pobres. Opriți, domnule taxator!

Taxatorul trase de cablul care ajungea la brațul vizitiului, omnibuzul se opri și bărbatul coborî. După o clipă de gândire, José Dias mă luă de braț și mă făcu să mă dau jos. Trebuia să mergem și noi să însoțim Sfântul Sacrament. Într-adevăr, clopotul chema credincioșii la acea ultimă slujbă din zi. Câțiva oameni ajunseseră deja în sacristie. Mă aflam pentru prima oară într-o împrejurare atât de solemnă; mă supusei, la început constrâns, dar mai apoi mulțumit, nu atât pentru că făceam o faptă bună, cât pentru că înfăptuiam o îndeletnicire de bărbat. Când paracliserul începu să împartă vălurile umerale, apăru gâfâind un individ; era vecinul meu, Pádua, care voia să însoțească și el procesiunea. Ne văzu și veni să ne salute. José Dias făcu un gest de lehamite și abia dacă-i răspunse scurt și sec, privind spre preot, care se spăla pe mâini. Apoi, văzând că Pádua îi spune ceva în șoaptă paracliserului, se apropie de ei; îl urmai. Pádua îi cerea sacristanului una din coloanele baldachinului. José Dias ceru una pentru sine.

— Nu mai e decât una disponibilă, spuse sacristanul.

— Păi pe aia, indică José Dias.

— Dar eu am cerut primul, se încumetă Pádua.

— Oi fi cerut primul, dar ai venit mai târziu, i-o reteză José Dias; eu eram deja aici. Du o lumânare.

Deși se temea de celălalt, Pádua se încăpățână să ceară coloana pentru sine, toată conversația petrecându-se cu voci joase și surde. Sacristanul găsi un mijloc de a împăca rivalitatea, promițându-le că-l va convinge pe unul dintre ceilalți bărbați care aveau să susțină baldachinul să-i cedeze locul lui Pádua, la fel de cunoscut în parohie ca și José Dias. Zis și făcut; dar José Dias strică și acest aranjament. Nu, acum, că aveam altă coloană disponibilă, o ceru pentru mine, „tânărul seminarist“, întrucât mie mi se potrivea mai degrabă această distincție. Pádua se făcu palid ca lumânarea. Inima lui de tată era pusă la grea încercare. Sacristanul, care mă știa fiindcă mă duceam acolo duminicile, împreună cu mama, întrebă din curiozitate dacă sunt într-adevăr seminarist.

— Încă nu, dar va fi, răspunse José Dias, făcându-mi semn cu ochiul stâng, însă eu, în pofida semnalului, mă enervai.

— Bine, atunci i-l las lui Bentinho, oftă tatăl lui Capitu.

Dacă ar fi fost după mine, i-aș fi cedat locul; mi-am amintit că obișnuia să însoțească Sfântul Sacrament la muribunzi, ducând o lumânare, dar că ultima dată reușise să ducă și el baldachinul. Distincția specială a baldachinului stătea în faptul că țineai acoperământ preotului și al sacramentului; o lumânare putea să țină oricine. Chiar el îmi povestise și îmi explicase asta, plin de glorie pioasă și

zâmbitoare. Așa se explică precipitarea cu care intrase în biserică; ar fi ținut a doua oară baldachinul, așa că avusese grijă să se ducă imediat să ceară favoarea. Și când colo, nimic! Revenea la banala lumânare, văzându-și din nou interimatul întrerupt; administratorul se întorcea la vechea funcție... Am vrut să-i cedez coloana; secretarul mi-a interzis gestul generos și i-a cerut paracliserului să ne pună pe el și pe mine la coloanele din față, deschizând defilarea baldachinului.

Odată vălurile puse, lumânările împărțite și aprinse, părintele și monstrața pregătite, sacristanul ținând isopul și clopoțelul în mâini, procesiunea a ieșit în drum. Când m-am văzut ducând una din coloane și trecând pe lângă credincioșii care îngenuncheau, am rămas impresionat. Pádua își topea lumânarea cu amărăciune. E o metaforă, nu găsesc o formă mai sugestivă de a descrie durerea și umilința vecinului meu. Altfel, n-am avut cum să-l văd nici pe el când am pornit, nici pe secretar, care, mergând în rând cu mine, își înălțase capul de parcă el ar fi fost Dumnezeu mulțimilor. După puțin timp, am obosit; îmi cădeau brațele, însă din fericire casa era aproape, pe Rua do Senado.

Bolnava era o doamnă văduvă fizică, avea o fată de cincisprezece-șaisprezece ani care plângea la ușa camerei. Fata nu era frumoasă, nici neapărat delicată; părul îi cădea despletit, lacrimile îi încrețeau ochii. Cu toate astea, era o apariție grăitoare, care-ți robea sufletul. Vicarul o spovedi pe bolnavă, îi dădu împărtășania și uleiurile sfinte. Plânsul fetei se înteeți într-atât, încât am simțit că mi se umezesc și mie ochii și am fugit. M-am dus lângă o fereastră. Sărmana creatură! Durerea vorbea de la sine; când m-am gândit la mama, a fost și mai rău, iar când m-am gândit și la Capitu, am simțit că o să mă apuce plânsul de-a binelea, am ieșit pe hol și am auzit cum cineva îmi spune:

— Nu mai plânge așa!

Imaginea lui Capitu venise după mine, iar imaginația mea, după cum îi pusese lacrimi în ochi ceva mai înainte, acum îi umplea gura de râsete; am văzut-o scriind pe zid, vorbindu-mi, umblând în jurul meu cu brațele ridicate; am auzit clar numele meu, pronunțat cu o dulceață care mă îmbăta, vocea era a ei. Lumânările aprinse, atât de lugubre în acea împrejurare, îmi păreau un candelabru nupțial... Ce era un candelabru nupțial? Nu știu; voiam ceva opus morții și nu găsisem altceva în afară de nuntă. Senzația asta nouă puse stăpânire pe mine într-atât, încât José Dias veni lângă mine și-mi spuse încet, la ureche:

— Nu mai rânji așa!

Mi-am venit repede în fire. Lumea tocmai ieșea. Mi-am luat coloana; cum știam deja distanța, iar acum ne întorceam la biserică, ceea ce făcea ca drumul să pară mai scurt, greutatea coloanei era mult mai mică. Mai mult, soarele de afară, forfota străzii, băieții de vârsta mea care mă priveau plini de invidie, credincioasele care ieșeau la ferestre sau veneau pe culoare să îngenuncheze la trecerea noastră, toate îmi umpleau sufletul de o bucurie nouă.

Pádua, dimpotrivă, mergea și mai umilit. Deși eu fusesem cel care îl înlocuise, omul nu se consolase cu lumânarea, cu nenorocita de lumânare. Totuși, mai erau și alții care duceau lumânări, și o făceau cu modestie; nu erau nici veseli, dar nici triști. Se vedea că merg cu demnitate.

⁶ Sfântul Sacrament – procesiune din slujbele catolice în care preotul duce credinciosului – de obicei muribunzilor – taina Împărtășaniei.

Capitolul XXXI

Curiozitățile lui Capitu

Capitu prefera orice altceva în afară de seminar. În loc să o întristeze amenințarea unei despărțiri atât de lungi, în cazul în care ideea cu Europa ar fi avut câștig de cauză, ea s-a arătat mulțumită. Iar când i-am povestit visul meu imperial:

— Nu, Bentinho, hai să-l lăsăm pe rege în pace, îmi răspunse; să rămânem deocamdată la promisiunea lui José Dias. Când a zis că o să discute cu mama ta?

— N-a stabilit o zi anume; a promis c-o să vadă, c-o să vorbească de îndată ce poate și mi-a zis să cer ajutor lui Dumnezeu.

Capitu a vrut să-i repet toate răspunsurile secretarului, schimbările de atitudine, până și pirueta, despre care doar îi povestisem. S-a interesat de tonul pe care fuseseră rostite cuvintele. Era minuțioasă și atentă; povestirea, dialogul, pe toate le rumega în sinea ei. Sau putem spune că verifica, eticheta și fixa în memoria ei relatarea mea. Imaginea aceasta din urmă e mai bună decât cealaltă, dar niciuna dintre ele nu e cea mai potrivită. Capitu era Capitu, adică o ființă cu totul specială, mult mai femeie decât eram eu bărbat. Dacă n-am mai spus-o până acum, poftim, rămâne aici. Dacă am mai spus-o, rămâne oricum. Unele concepte trebuie inculcate în sufletul cititorului prin forța repetiției.

Era și mult mai curioasă. Curiozitățile lui Capitu ar umple un capitol întreg. Era de toate felurile: explicabile și inexplicabile, utile și inutile, una mai serioasă, alta mai frivolă; îi plăcea să afle tot. În școală, unde preț de șapte ani învățase să citească, să scrie și să numere, studiind franceză, doctrină și lucrul cu acul, n-a învățat, de pildă, să croșeteze; de aceea a ținut s-o învețe verișoara Justina. Dacă n-a studiat latina cu părintele Cabral, asta s-a întâmplat pentru că părintele, după ce i-a propus în glumă să i-o predea, i-a zis până la urmă că latina nu e o limbă pentru fete. Capitu mi-a povestit într-o zi că asta a fost motivul care a trezit în ea dorința de a o cunoaște. În schimb, a vrut să învețe engleza cu un bătrân profesor, prieten cu tatăl ei și partener de-al lui la jocurile de cărți, dar a renunțat. Unchiul Cosme o învățase să joace table. „Hai să te-nvăț eu cum se câștigă, Capitu“, îi spunea el.

Capitu se supunea și juca lesne, cu atenție, aș zice chiar cu dragoste. Într-o zi, am găsit-o desenând un portret cu creionul; trasa ultimele contururi și mi-a zis să aștept să văd dacă seamănă cu subiectul. Era al tatălui meu, copiat după tabloul pe care îl avea mama în salon și pe care încă îl mai am. Nu semăna la perfecție; dimpotrivă, ochii îi ieșiseră bulbucați, iar părul era făcut din cerculețe mici, desenate unul peste altul. Dar cum educația într-ale artei îi lipsea total și pentru că îl desenase din memorie în câteva minute, mi s-a părut o lucrare vrednică de laudă; scoateți voi din aprecierea mea vârsta și simpatia pe care i-o purtam. Chiar și așa, cred că ar fi învățat cu ușurință pictura, așa cum mai târziu a învățat muzica. Încă de pe atunci îndrăgea pianul din casa noastră, o vechitură inutilă, doar cu valoare sentimentală. Ne citea romanele, ne răsfoia cărțile cu gravuri, vrând să afle despre ruine, despre oameni, despre campanii, un nume, o poveste, un loc. José Dias îi oferea toate aceste informații cu un oarecare orgoliu de erudit. Erudiția lui nu era mai brează decât homeopatia pe care o practica în Cantagalo.

Într-o zi, Capitu a vrut să afle ale cui erau chipurile din salon. Secretarul i le-a enumerat sumar, zăbovind mai mult asupra lui Cezar, cu exclamații și citate latinești:

— Cezar! Iulius Cezar! Mare om! *Tu quoque, Brute?*

Capitu nu-l găsea frumos pe Cezar, dar înfăptuirile povestite de José Dias o făceau să-l admire. Un om care putea face orice! Care făcea orice! Un om care îi oferea unei doamne o perlă în valoare de șase milioane de sesterți!

— Și cât însemna un sesterț?

José Dias, necunoscând valoarea exactă a sesterțului, îi răspunse entuziast:

— E cel mai mare om din istorie!

Perla lui Cezar făcea ochii lui Capitu să scapere. În acea zi a întrebat-o pe mama de ce nu mai poartă bijuteriile cu care apăruse în tablou; se referea la cel din salon, agățat lângă cel al tatei; avea un colier mare, o diademă și cercei.

— Sunt niște bijuterii văduve, Capitu, așa ca mine.

— Când le-ați purtat?

— La ceremonia Încoronării.

— Ah! Povestiți-mi despre ceremonia Încoronării!

Aflase deja povestea de la părinții ei, dar considera, firește, că ei n-aveau cum să știe mai mult decât ce se petrecuse pe străzi. Voia relatarea din tribunele Capelei Imperiale și din saloanele de bal. Se născuse mult după acea celebră ceremonie. Cum tot auzise vorbindu-se despre Majorat^{[Z](#)}, într-o zi a stăruit să afle ce se întâmplase; după ce i s-a povestit, a fost de părere că împăratul a făcut foarte bine să urce la tron la cincisprezece ani. Toate erau supuse curiozității lui Capitu: mobile vechi, bijuterii vechi, obiceiuri, povești despre Itaguaí, copilăria și adolescența mamei mele, ce s-a spus aici, o amintire acolo, o vorbă dincolo...

^{[Z](#)} În 1840, prințul moștenitor a fost declarat major și apt pentru guvernare înainte de vreme, la vârsta de 14 ani, manevră cunoscută drept Majoratul.

Capitolul XXXII

Ochi de resac

Toate erau supuse curiozității lui Capitu. Însă a existat o întâmplare în care nu știu dacă a învățat sau a predat ceva, ori dacă le-a făcut pe amândouă, ca în cazul meu. Voi povesti asta în alt capitol. În acesta voi spune doar cum, după câteva zile de la înțelegerea cu secretarul, m-am dus pe la prietena mea; era zece dimineața. Dona Fortunata, care se afla în curte, nici n-a mai așteptat s-o întreb de fata ei.

— E în salon, se piaptănă; ia intră încetișor, s-o sperii.

M-am dus încetișor, dar ori picioarele m-au trădat, ori oglinda. Poate aceasta din urmă nu; era o oglinjoară de doi bani (iertați-mi vulgaritatea), cumpărată de la un neguțator ambulant italian, cu o ramă nefinisată, o agățătoare de sârmă, atârna pe perete, între două ferestre. Dacă nu oglinda m-a trădat, atunci au fost picioarele. Oricare ar fi fost, de cum am intrat, pieptănul, părul, ea cu totul au sărit în sus și n-am auzit decât:

— S-a întâmplat ceva?

— Nu, răspunsei eu; am venit să te văd înainte să sosească părintele Cabral la lecție. Ai dormit bine?

— Da. José Dias încă n-a vorbit?

— Se pare că nu.

— Și când vorbește?

— Mi-a zis că azi sau mâine ar vrea să aducă vorba; n-o s-o ia așa, pe nepregătite, o să-i vorbească mai pe ocolite, va face o aluzie. Apoi intră în subiect. Vrea să vadă mai întâi dacă mama e hotărâtă...

— Este, mă întrerupse Capitu. Dacă n-ar fi fost nevoie de cineva care s-o facă să se răzgândească acum și pentru totdeauna, n-ar mai fi trebuit să-i vorbească. Nici nu mai sunt sigură că José Dias ar reuși s-o influențeze cât trebuie; îl cred că ar face orice, dacă simte că nu vrei cu adevărat să fii preot, dar oare o să reușească...? De obicei îl ascultă; dacă totuși... Ce calvar! Insistă, Bentinho.

— O să insist; o să-i spun să vorbească chiar azi.

— Juri?

— Jur. Lasă-mă să-ți văd ochii, Capitu.

Îmi amintisem de definiția pe care le-o dăduse José Dias: „Ochi de țigancă, fățarnici și iscoditori.“ Nu știam ce însemna „fățarnic“, dar „iscoditor“ – da, și voiam să văd dacă li se potrivea. Capitu s-a lăsat privită și analizată. Mă întreba doar ce se întâmplase, dacă nu-i mai văzusem înainte; n-am găsit nimic nelalocul lui; culoarea și căldura erau cele pe care le știam. Contemplarea îndelungată îi dădea probabil impresia că de fapt alta îmi era intenția; își imagina că era un pretext pentru a-i cerceta mai îndeaproape, cu privirea mea lacomă, stăruitoare, înfiptă în a ta, și de asta cred că au început să se facă mari, tot mai mari și umbriți, cu o asemenea expresie, încât...

Retorică a îndrăgostiților, dă-mi o comparație precisă și poetică să pot descrie acea privirea a lui Capitu. Nu găsesc nicio imagine vrednică de a reda, fără a șifona demnitatea stilului, cum a fost și ce mi-a făcut. Ochi de resac? Fie, de resac. Asta îmi inspira noua lor înfățișare. Nu știu ce soi de fluid misterios și energic purtau în ei, o forță care te absorbea înăuntrul lor, precum valul care se retrage de

pe nisip, în zilele cu mare agitată. Ca să nu mă înghită cu totul, mă agăţam de părţile vecine, de urechi, de braţe, de părul despletit pe umeri; însă apoi îi căutam din nou pupilele, iar valul care pornea din ele se făcea din ce în ce mai mare, mai adâncit şi mai întunecat, ameninţând să mă împresoare, să mă tragă înspre el şi să mă înghită. Câte minute am rămas în joaca asta? Doar ceasornicele din ceruri au măsurat timpul acela infinit şi scurt. Eternitatea are pendulele ei; chiar dacă e nesfârşită, nu se lasă până nu află cât durează fericirile şi chinurile. Bucuria celor primiţi în rai se dublează negreşit când află câte chinuri au de pătimit în iad duşmanii lor; aşa cum şi bunăţăţile de care preafericiţii se bucură în rai sporesc durerile celor condamnaţi în infern. Un chin care i-a scăpat divinului Dante; dar eu n-am venit aici să corectez poeţi. Voi zice doar că, după un timp nemăsurat, am apucat hotărât părul lui Capitu, dar de data asta cu mâinile, şi i-am spus – trebuia să zic ceva – că aş putea s-o pieptăn, dacă voia.

— Tu?

— Chiar eu.

— O să-mi încurci tot părul, asta-i sigur.

— Dacă-l încurc, îl descurci tu dup-aia.

— Să vedem.

Capitolul XXXIII

Pieptănătura

Capitu s-a întors cu spatele la mine, privind spre oglinjoară. I-am adunat tot părul la spate și m-am apucat să trec pieptănul prin el, de la frunte până la vârfuri, care îi ajungeau la brâu. Nu era bine dacă stătea în picioare: nu uita că era cu puțin mai înaltă decât mine, dar n-ar fi mers nici dacă am fi fost de aceeași înălțime. Am rugat-o să se așeze.

— Stai jos aici, e mai bine.

S-a așezat. „Ia să-l vedem pe marele coafor“, mi-a zis râzând. I-am pieptănat în continuare părul, cu multă grijă, și i l-am împărțit în două părți egale, ca să fac cele două cozi. Nu le-am făcut imediat, nici repede, cum ar face coaforii de meserie, ci încet, încetișor, savurând atingerea acelor fire groase, care erau o parte din ea. Mă tot încurcam câteodată, din stângăcie, altă dată dinadins, ca să fie nevoie să desfac și să refac totul. Îi atingeam ușor cu degetele ceafa sau umerii îmbrăcați în stambă, iar senzația era un deliciu. Dar în sfârșit, oricât de interminabil mi-aș fi dorit să fie, se termina și părul de pieptănat. N-am rugat cerul să-l facă la fel de lung ca pe al Aurorei, pentru că nu cunoșteam încă această zeiță, pe care bătrânii poeți aveau să mi-o prezinte mai târziu; dar mi-am dorit să-l pieptăn pentru toate veacurile ce-aveau să vină, să țes două cozi care să înfășoare infinitul de un număr nesfârșit de ori. Dacă ți se pare prea emfatic, nefericitule cititor, înseamnă că n-ai pieptănat niciodată o fetișcană, n-ai atins niciodată cu mâini de adolescent tânărul cap al unei nimfe... O nimfă! Sunt într-o pasă mitologică. Puțin mai devreme, când vorbeam despre ochii de resac, scrisesem „Tetis“; am tăiat „Tetis“; să tăiem atunci și „nimfele“; să spunem doar o ființă iubită, un cuvânt care cuprinde toate puterile creștine și păgâne. În fine, am împletit cele două cozi. Unde era panglica, să le leg capetele? Pe masă, o bucată tristă de panglică mototolită. Am pus capetele cozilor unul lângă altul, le-am legat cu un nod, mi-am mai retușat opera, mai slăbind pe ici, mai netezind pe colo, până când am exclamat:

— Gata!

— Oare e bine?

— Uită-te în oglindă.

În loc să se ducă la oglindă, ce crezi că a făcut Capitu? Nu uita că stătea jos, cu spatele la mine. Capitu și-a lăsat capul pe spate într-atât încât a trebuit să o sprijin cu mâinile să nu cadă; spătarul scaunului era jos. M-am aplecat apoi deasupra ei, chipul meu deasupra chipului ei, dar invers, ochii unuia în dreptul gurii celuilalt. Am rugat-o să-și ridice capul, putea s-o ia amețeala, să-și scrântească gâtul. I-am zis și că e urâtă. Dar nici motivul ăsta n-a înduplecat-o.

— Ridică-te, Capitu!

N-a vrut, n-a ridicat capul și am rămas așa, privindu-ne, până când ea și-a întredeschis buzele, eu le-am coborât pe ale mele și...

Ce senzație măreață, cea a sărutului; Capitu s-a ridicat iute, eu m-am dat înapoi până la perete, ca și cum aș fi fost amețit, mut, cu privirea întunecată. Când mi s-a limpezit, am văzut-o pe Capitu cu ochii în pământ. N-am îndrăznit să mai spun nimic; chiar dac-aș fi vrut, îmi înghițisem limba. Captiv, buimac, nu găseam nici gestul, nici forța să mă dezlipesc de perete și să mă arunc asupra ei cu mii de cuvinte calde și dragăstoase... Nu râde de cei cincisprezece ani ai mei, cititor precoce. La

șaptesprezece, Des Grieux⁸ (unde mai pui că era Des Grieux) încă nici nu se gândea la deosebirea dintre sexe.

⁸ Numele personajului din *Manon Lescaut* (1731), roman scris de Abatele Prevost, în care protagonistul este dus la pierzanie de amanta lui, Manon.

Capitolul XXXIV

Sunt bărbat!

Am auzit pași pe hol; era Dona Fortunata. Capitu și-a regăsit degrabă stăpânirea de sine, atât de repede, încât atunci când mama ei a apărut în ușă, ea își clătina capul și râdea. Nicio urmă de paloare, nicio încordare de stinghereală, un râs spontan și clar, pe care îl explică prin aceste vorbe vesele:

— Ia uite, mamă, cum m-a pieptănat domnul coafor; m-a rugat să-l las pe el să-mi termine pieptănătura și uite ce i-a ieșit. Uite ce cozi!

— Ce au? îmi veni mama ei în ajutor, plină de bunăvoință. E foarte bine, nu și-ar da nimeni seama că cine le-a făcut nu se pricepe la pieptănături.

— Cum, mamă? Astea? sări Capitu desfăcând cozile. Hai, măi mamă!

Și, cu o iritare grațioasă și hotărâtă pe care o mai avea uneori, a luat pieptănul și și-a întins părul ca să refacă pieptănătura. Dona Fortunata i-a zis că e prostuță, iar mie mi-a spus să nu mă supăr, că nu era nimic, doar nebunii de fată. Ne privea cu duioșie pe amândoi. Apoi parcă a început să bănuiască ceva. Văzându-mă tăcut, nemișcat, lipit de perete, poate i s-a părut că între noi n-a fost vorba doar de o pieptănătură și ne-a zâmbit silit...

Cum voiam să spun și eu ceva ca să ascund starea în care mă aflam, am invocat câteva cuvinte dinăuntru, iar ele au apărut repede, dar unele peste altele, umplându-mi gura în așa fel încât n-a mai putut niciunul să iasă. Sărutul lui Capitu îmi pecetluse buzele. O exclamație, măcar un simplu articol, oricât își adunau forțele, nu reușeau să răzbată de dinăuntru. Așa că toate cuvintele s-au retras în suflet, șoptind: „Ăsta n-o s-ajungă prea departe, cel puțin nu cât îl stăpânesc emoțiile...”

Și, surprinși de mama ei, ne combăteam unul pe celălalt, ea deghizând cu vorbe ceea ce eu anunțam prin tăcere. Dona Fortunata m-a scos din impas, spunându-mi că mă chemase mama la lecția de latină; părintele Cabral mă aștepta. Era o scăpare; mi-am luat rămas-bun și am pornit pe hol. Din mers, am auzit-o pe mamă cum certa purtarea fiicei, dar fiica nu zicea nimic.

Am alergat la mine în cameră, am luat două cărți, dar nu m-am dus în sala unde se ținea lecția; m-am așezat pe pat, amintindu-mi pieptănătura și restul. Tremuram, aveam goluri în care îmi pierdeam cunoștința de sine și a lucrurilor care mă înconjurau și rămâneam nu știu unde și nici cum. Și mă întorceam în mine și vedeam patul, pereții, cărțile, podeaua, auzeam câte un sunet de afară, vag, apropiat sau îndepărtat, apoi pierdeam iar totul, pentru a simți numai buzele lui Capitu... le simțeam întinse, sub ale mele, la rândul lor strânse spre ale ei, și contopindu-se. Deodată, fără să vreau, fără să gândesc, mi-au ieșit pe gură vorbele astea pline de mândrie:

— Sunt bărbat!

Am crezut că m-a auzit cineva, pentru că izbucnisem cu voce tare, și am alergat la ușa dormitorului. Nu era nimeni afară. M-am dus iar înăuntru și, încet, mi-am repetat că sunt bărbat. Și acum mai aud ecoul. M-a cuprins o plăcere enormă. Nici Columb n-a fost mai încântat când a descoperit America, să-mi fie cu iertare banalitatea comparației; într-adevăr, în fiecare adolescent se află o lume misterioasă, un amiral și un soare de octombrie. Mai târziu am mai făcut și alte descoperiri; niciuna nu m-a impresionat atât de tare. Denunțul lui José Dias mă întărase, învățătura bătrânului arbore de cocos de asemenea, numele noastre scrijelite de ea pe zid m-au făcut să tresar destul de tare, cum ați văzut; nimic din toate astea nu s-au comparat cu senzația sărutului. Ar fi putut

fi o minciună sau o iluzie. Fiind însă adevărate, erau înseși oasele adevărului, nu carnea și sângele lui. Nici atingerea mâinilor, strângându-se, contopindu-se, nu putea egala așa ceva.

— Sunt bărbat!

Când am repetat pentru a treia oară, m-am gândit la seminar, dar așa cum te gândești la un pericol care a trecut, la un rău îndepărtat, la un coșmar dispărut; toți nervii îmi spuneau că bărbații nu sunt preoți. Sângele era de aceeași părere. Am simțit din nou buzele lui Capitu. Poate abuzez un pic de reminiscențele sărutului; dar asta înseamnă dorul; să treci o dată și încă o dată prin amintirile de demult. Or, dintre toate de pe vremea aceea, cred că asta e cea mai dulce, cea mai cuprinzătoare, cea care m-a făcut să mă descopăr pe mine, așa cum eram. Mai am și altele, bogate și numeroase, dulci și ele, de toate felurile, multe de ordin intelectual, unele la fel de intense. Dar oricât de adult aș fi fost, nicio amintire nu era la fel de intensă ca aceasta.

Capitolul XXXV

Protonotarul apostolic

În sfârșit, mi-am luat cărțile și am fugit la lecție. De fapt, n-am fugit; m-am oprit la jumătatea drumului, dându-mi seama că probabil era foarte târziu și că mi s-ar fi putut citi ceva pe față. M-am gândit să mint, să dau vina pe o amețală care m-ar fi trântit la pământ; dar când m-am gândit la sperietura pe care ar trage-o mama, am îndepărtat ideea. M-am gândit să promit câteva zeci de *Tatăl nostru*; însă mai aveam o promisiune de îndeplinit și altă favoare în așteptare... Nu, mai întâi să vedem; am mers mai departe, am auzit voci vesele care conversau gălăgios. Când am intrat în cameră, nu m-a dojenit nimeni.

Părintele Cabral primise cu o seară înainte un mesaj din partea reprezentantului papal; s-a dus să-l întâlnească și a aflat că, prin decret pontifical, tocmai fusese numit protonotar apostolic. Distincția papei îl bucurase mult și pe el, și pe ai noștri. Unchiul Cosme și verișoara Justina repetau titlul cu admirație; era pentru prima dată când îl auzeam, eram obișnuiți cu clerici, monseniori, episcopi, nunții și internunții; dar ce era un protonotar apostolic? Părintele Cabral ne-a explicat că nu era chiar funcție de curie, însă era la fel de onorabilă. Unchiul Cosme era mândru de partenerul lui de cărți de joc și repeta:

— Protonotar apostolic!

Și, întorcându-se către mine:

— Ia aminte, Bentinho; și tu poți să ajungi protonotar apostolic.

Cabral asculta încântat cum i se tot repetă titlul. Stătea în picioare, mai făcea câțiva pași, mai zâmbea sau bătea darabana cu degetele pe capacul vreunei cutii. Titlul era atât de lung, încât părea de două ori mai grandios, deși, dacă îl legai de nume, devenea prea lung; asta observase unchiul Cosme. Părintele Cabral răspunse că nu era nevoie să-l spună în întregime, puteau să-i zică protonotarul Cabral. Se subînțelegea că e apostolic.

— Protonotarul Cabral.

— Da, aveți dreptate. Protonotarul Cabral.

— Dar, domnule protonotar, interveni verișoara Justina, ca să se obișnuiască cu titlul, asta vă obligă să vă duceți la Roma?

— Nu, Dona Justina.

— Nu, sunt doar onorurile, observă mama.

— Dar nici nu împiedică, spuse Cabral, care încă se mai gândea la subiectul de dinainte, folosirea titlului complet în situațiile mai formale, în actele publice, în scrisori de ceremonie etc.: protonotar apostolic. Dar, în folosirea curentă, protonotar e de ajuns.

— Întocmai, fuserăm cu toții de acord.

José Dias, care intră la puțin timp după mine, îl felicită pentru distincție și aminiti, apropo de asta, de primele acte politice ale lui Pius al IX-lea, marile speranțe ale Italiei; dar nimeni nu continuă subiectul; cel mai important, în acel moment și în acel loc, era bătrânul meu profesor de latină. Eu, revenindu-mi din teamă, îmi dădui seama că ar trebui să-l felicit la rândul meu, iar gestul meu nu fu primit cu mai puțină bucurie decât al celorlalți. Mă bătui ușor pe obraz, patern, și până la urmă îmi dădu liber. Era deja prea multă bucurie pentru o singură oră. Un sărut și vacanță! Cred că acest lucru

mi se citea și pe chip, întrucât unchiul Cosme, scuturându-și burta de răs, mă numi papițoi; dar José Dias îmi corectă veselie:

— Nu trebuie să sărbătorești golăneala; latina tot o să-ți trebuiască, *chiar dacă n-o să te faci preot*.

Aici îmi recunoscui omul. Era prima vorbă, prima sămânță aruncată pe pământ, așa, în treacăt, ca și cum ar fi vrut să obișnuiască auzul celor din familie. Mama îmi zâmbi, plină de dragoste și tristețe, dar răspunse numaidecât:

— Ba va fi preot, și încă unul frumos.

— Și nu uita, soro, și protonotar. Protonotar apostolic.

— Protonotarul Santiago, sublinie Cabral.

N-am înțeles prea bine dacă intenția maestrului meu de latină era să mă obișnuiască să-mi asociez numele cu acest titlul; dar știu că atunci când mi-am auzit numele lângă un asemenea titlu, tare aș mai fi vrut să zic o obrăznicie. Însă în cazul ăsta voința a fost mai degrabă o idee, o idee fără limbă, care a rămas la locul ei și mută, la fel ca alte idei de puțin mai târziu... Dar acelea cer un capitol special. Să-l încheiem pe acesta spunând că maestrul de latină a vorbit puțin despre subordonarea mea ecleziastică, deși fără prea mare interes. El căuta de fapt un alt subiect, ca să pară că a uitat de propria-i glorie, deși aceasta îi rămăsese întipărită pe chip. Era un bătrân slab, senin, înzestrat cu multe calități. Avea și câteva defecte, cel mai deosebit fiind faptul că era pofticios, fără să fie neapărat mâncăcios; mânca puțin, dar aprecia finețurile și specialitățile, iar bucătăria noastră, deși simplă, era mai puțin săracă decât a lui. Așa că atunci când mama i-a spus să vină la cină, în cinstea veștii, ochii cu care a acceptat or fi fost de protonotar, dar nu apostolic. Și, pentru a-i face pe plac mamei, a început din nou să vorbească despre mine, descriindu-mi viitorul ecleziastic, și voia să știe dacă aveam să merg la seminar acum, în anul care venea, oferindu-se să-i vorbească „domnului episcop“, tot acest discurs fiind împănat cu „protonotarul Santiago“.

Capitolul XXXVI

O idee fără picioare și o idee fără mâini

I-am lăsat, sub pretextul că mă duc la joacă, și am plecat să mă gândesc din nou la aventura mea de dimineață. În lipsa latinei, și chiar în prezența ei, n-aveam altceva mai bun de făcut. După cinci minute, mi-a venit în gând să mă reped până la casa vecină, s-o iau pe Capitu, să-i desfac cozile, să i le fac la loc până ajungeam la același final aparte, gură peste gură. Asta e, haide, asta e... Dar era doar o idee! O idee fără picioare care s-o pună în mișcare! Nici celelalte picioare, ale mele, nu voiau să meargă sau să alerge. Mult mai târziu, au pornit agale și m-au dus până la casa lui Capitu. Când am ajuns, am întâlnit-o în salon, în același salon, așezată pe canapea cu o pernă în poală, cosând liniștită. Nu m-a privit în față, ci pieziș și suspicios sau, dacă preferați formularea secretarului, fățarnic și iscoditor. Mâinile i s-au oprit din lucru, apoi și-a înfipt acul în pânză. Eu, de partea cealaltă a mesei, nu știam ce să fac; și din nou mi-au fugit cuvintele cu care venisem. Am petrecut așa câteva minute bune, până când a pus deoparte lucrul cu acul, s-a ridicat și m-a așteptat. M-am dus lângă ea și am întrebat-o dacă-i spusese mama ei ceva; mi-a răspuns că nu. Gura cu care mi-a răspuns m-a făcut să mă apropiu. Capitu s-a dat puțin înapoi.

Atunci ar fi trebuit s-o prind, s-o trag spre mine și s-o sărut... Dar era doar o idee! O idee fără mâini care s-o facă! Ale mele rămâneau căzute și inerte. Nu știam nimic din Scriptură. Dacă aș fi știut, probabil spiritul Satanei m-ar fi făcut să dau limbajului mistic al *Cântării* o interpretare directă și naturală: „Sărută-mă cu sărutările gurii tale.” Cât despre mâini, care-mi erau nemișcate, trebuia doar să urmez versetul al șaselea din al doilea capitol: „Stânga sa este sub capul meu și cu dreapta lui mă cuprinde.” Vedeți cronologia gesturilor. Trebuia doar s-o aplic; dar chiar de-aș fi știut textul, atitudinea lui Capitu era acum atât de retrasă, încât cred c-aș fi rămas în continuare pe loc. Până la urmă, ea m-a scos din această situație.

Capitolul XXXVII

Sufletul e plin de mistere

— Părintele Cabral te-a așteptat mult?

— Azi n-am făcut lecția, mi-a dat liber.

I-am explicat motivul vacanței. I-am povestit și că părintele Cabral vorbise despre intrarea mea la seminar, sprijinind hotărârea mamei, și am spus despre el lucruri urâte și aspre. Capitu s-a gândit puțin și m-a întrebat apoi dacă poate veni să-l felicite pe părinte, după-amiază, la mine acasă.

— Da, dar de ce?

— O să vrea și tata să se ducă, normal, dar e mai bine să se ducă acasă la părintele; așa e frumos. Eu nu, că sunt aproape domnișoară, conchise râzând.

Râsul m-a însuflețit. Parcă spusese dinadins vorbele acelea ca să se ia singură peste picior, doar din acea dimineață era și ea femeie, după cum și eu eram bărbat. Mi s-a părut amuzant și, ca să fiu sincer, am vrut să-i demonstrez că e domnișoară pe de-a-ntregul. Am luat-o ușor de mână dreaptă, apoi de stânga, și am rămas așa, uluit și cuprins de tremur. Asta era ideea cu mâini. Am vrut să le trag înspre mine pe ale lui Capitu, obligând-o astfel să le urmeze, dar nici acum acțiunea n-a răspuns intenției. Cu toate astea, mi s-a părut că sunt puternic și semeț. Nu imitam pe nimeni; nu umblam cu băieți care să mă învețe povești de dragoste. Nu aflasem nici despre siluirea Lucreției⁹. Despre romani știam doar că vorbeau prin intermediul cârticelei părintelui Pereira¹⁰ și că erau compatrioți de-ai lui Pilat din Pont. Nu neg că finalul pieptănăturii de dimineață fusese un pas înainte în ce privește mișcările amoroase, dar gestul de atunci a fost exact opusul celui de acum. De dimineață, își înclinase capul înspre mine, acum fugea de mine; iar comportamentul ei nu era diferit doar în aceasă privință; în altă situație, părând că se va repeta, se contrazise.

Cred că am dat s-o trag spre mine. Nu sunt sigur, eram atât de agitat, încât nu îmi conștientizam toate acțiunile; dar bănuiesc că așa am făcut, pentru că ea s-a dat înapoi și a vrut să-și ia mâinile din ale mele; apoi, poate pentru că nu mai avea unde să se retragă, s-a proptit cu un picior în față și cu celălalt în spate și s-a smucit din umeri. Gestul ăsta m-a făcut să-i țin mâinile cu forța. Trunchiul până la urmă a ostenit și a cedat, dar capul n-a vrut să se lase înfrânt și, lăsat pe spate, zădărnicea toate eforturile mele, pentru că eu deja făceam eforturi, prietene cititor. Necunoscând lecția din *Cântare*, nu mi-a trecut prin cap să-mi trec mâna stângă pe după capul ei; de altfel, gestul ăsta presupune o aliniere a voințelor, iar Capitu, care acum mi se împotriva, ar fi profitat de gest ca să-și smulgă și cealaltă mână și să-mi scape de tot. Am continuat acea luptă, fără să facem zgomot, pentru că, în pofida atacului și a apărării, aveam grijă să nu fim auziți de dinăutru; sufletul e plin de mistere. Acum știu sigur că trăgeam de ea; își întorcea în continuare capul; până când a obosit; dar apoi a fost rândul gurii. Gura lui Capitu pornea o mișcare inversă față de a mea, ducându-se într-o parte, în vreme ce eu o căutam în cealaltă. Am rămas așa, neînțeleși, fără să îndrăznesc încă un pic, și numai atât mi-ar mai fi trebuit, încă un pic...

Atunci am auzit bătăi în ușă și glasuri pe hol. Era tatăl lui Capitu, care se întorsese de la lucru mai devreme, cum se mai întâmpla uneori. „Deschide, micuțo! Capitu, deschide!” Aparent, era aceeași scenă ca de dimineață, când dăduse mama ei peste noi, însă doar aparent; de fapt, era alta. Luați aminte că de dimineață scena se sfârșise deja, iar pașii Donei Fortunata au fost un avertisment ca să ne

venim în fire. Acum ne luptam, ținându-ne de mâini, și lupta abia începuse.

Am auzit zăvorul ușii care dădea spre holul interior; mama ei descuia ușa. Eu, ca să fiu sincer până la capăt, vă spun că n-am avut timp să dau drumul mâinilor prietenei mele; m-am gândit s-o fac, am încercat chiar, dar Capitu, înainte s-apuce tatăl ei să intre, a făcut un gest nesperat, apăsându-și gura pe a mea, dându-mi de bunăvoie ceea ce până atunci refuzase să cedeze cu forța. Repet, sufletul e plin de mistere.

[9](#) Soția romanului Tarquinius Collatinus, unul dintre cei patru capi ai revoluției care a dus la proclamarea Republicii la Roma. A fost necinstită de Sextus, fiul ultimului împărat al Romei, și s-a omorât, nesuportând dezonoarea.

[10](#) Referire la *Novo Método de Gramática Latina*, un manual de gramatică foarte răspândit în Brazilia secolului XIX, semnat de părintele Antônio Pereira.

Capitolul XXXVIII

Doamne, ce sperietură!

Când Pádua intră în sala de vizite, Capitu, în picioare, cu spatele la mine, aplecată deasupra broderiei, ca și cum tocmai o ridica, întreba cu voce tare:

— Bentinho, dar ce înseamnă protonotar apostolic?

— Salutare! exclamă tatăl ei.

— Doamne, ce m-ai speriat!

Abia din punctul ăsta se reia scena de dimineață; iar dacă povestesc aici două scene de acum patruzeci de ani, întocmai cum s-au petrecut, vreau să arăt că nu numai în prezența mamei Capitu știa să se stăpânească; nici tatăl ei n-o intimida. Într-o situație care mie îmi înnoda limba, ea vorbea cu cea mai mare dezinvoltură. Sunt încredințat că inima nu-i bătea nici mai tare, nici mai încet. Se prefăcu speriată și își întipări pe chip un aer pe jumătate surprins; dar eu, care știam despre ce e vorba, vedeam că minte și o pizmuia. Se duse apoi să vorbească cu tatăl ei, care îmi strânse mâna și vru să afle de ce fiica lui vorbea despre protonotarul apostolic. Capitu îi repetă ce auzise de la mine și își exprimă de îndată părerea că tatăl ei trebuia să se ducă să-l felicite pe preot la el acasă, iar ea avea să vină la mine. Și, adunând obiectele de cusut, porni pe hol, strigând copilăros:

— Mami, să punem masa, a venit tati!

Capitolul XXXIX

Vocația

Părintele Cabral se afla încă în acea primă fază în care și cele mai neînsemnate felicitări îl onorau cât niște ode. După o vreme, cei înnobilați primesc laudele ca pe un tribut obișnuit, fără nicio tresărire, fără niciun cuvânt de mulțumire. E mai bine când te afli la exaltarea primei faze, la acea stare sufletească în care feliți flora universală pentru un copăcel mlădiindu-se în bătaia vântului și care îți dă senzații mai profunde și mai plăcute decât oricare alta. Părintele Cabral ascultă vorbele lui Capitu cu infinită plăcere.

— Mulțumesc, Capitu, mulțumesc frumos; apreciez că te bucuri. Ce mai face tatăl tău? Și mama? Pe tine nici nu te mai întreb; se vede pe fața ta că plesnești de sănătate. Cum mai stai cu rugăciunile?

Capitu răspundea prompt și bine la toate întrebările. Purta o rochie mai bună și pantofii de stradă. N-a intrat cu familiaritatea ei obișnuită, s-a oprit o clipă la ușa încăperii, înainte să se ducă să-i sărute mâna mamei și părintelui. Cum îl numise de două ori în cinci minute „protonotar“, José Dias, pentru a scăpa de concurență, ținu un mic discurs în onoarea „sufletului patern și *augustisim* al lui Pius al IX-lea“.

— Mare *orator* mai ești, spuse unchiul Cosme când termină.

José Dias zâmbi fără umilință. Părintele Cabral confirmă laudele adresate secretarului, lăsând la o parte superlativele; la care cel dintâi adăugă că în mod evident cardinalul Mastai¹¹ fusese croit pentru mitră încă de la începutul timpurilor. Și, făcându-mi cu ochiul, continuă:

— Vocația e totul. Statutul ecleziastic e absolut perfect, dacă preotului îi era deja sortit. Dacă nu există vocație, mă refer la vocația sinceră și reală, o persoană tânără poate studia la fel de bine literale, care sunt și ele folositoare și onorabile.

Părintele Cabral argumentă:

— Vocația contează mult, dar puterea lui Dumnezeu e suverană. Poate să nu-ți placă Biserica, chiar s-o condamni, dar dacă într-o zi auzi vocea Domnului, poți s-ajungi și apostol; cum e cazul Sfântului Pavel.

— Fără îndoială, dar eu spuneam altceva. Spuneam că-l poți servi pe Dumnezeu foarte bine și fără să fii preot, de dinafară; se poate sau nu?

— Se poate.

— Păi vedeți! exclamă José Dias triumfător, privind în jurul lui. Fără vocație, nu iese un preot bun, iar în orice profesie liberală poți să-l slujești pe Dumnezeu, așa cum facem toți.

— Fără îndoială, dar vocația nu vine numai din naștere.

— Domnule, dar e cea mai bună.

— Un tânăr fără nicio înclinație spre viața bisericească poate ajunge un foarte bun preot; toate sunt după cum le vrea Domnul. Nu vreau să mă dau drept model, dar eu m-am născut cu vocație pentru medicină; nașul meu, paracliser la Santa Rita, a insistat pe lângă tatăl meu să mă înscrie la seminar; tata a cedat. Și atâta mi-au plăcut studiile și compania preoților, încât până la urmă m-am hirotonisit. Dar, chiar dacă n-aș fi făcut-o și nu mi-aș fi schimbat vocația, ce s-ar fi întâmplat? Studiasem oricum la seminar câteva materii pe care e bine să le știi și care sunt întotdeauna mai bine predate acolo.

Verișoara Justina interveni:

— Cum adică? Poți să intri la seminar și să nu te faci preot?

Părintele Cabral răspunse că da, că se poate și, întorcându-se spre mine, îmi vorbi de vocația mea, care era vizibilă; jucăriile mele fuseseră întotdeauna obiecte de biserică și îmi plăceau nespuse slujbele. Dar nu era o dovadă solidă; toți copiii din timpul meu erau religioși. Cabral adăugă că rectorul de la São José, căruia îi pomenise de curând de promisiunea mamei, era de părere că nașterea mea fusese un miracol; și el credea același lucru. Capitu, lipită de fustele mamei mele, nu răspundea privirilor neliniștite pe care i le aruncam; nici nu părea să asculte discuția despre seminar și urmările lui, și, de altfel, reținuse esențialul, după cum aveam să aflu mai târziu. De două ori mă dusei până la fereastră, așteptând să vină și ea, să putem sta mai în largul nostru, singuri, până la sfârșitul lumii, de s-ar fi sfârșit, dar Capitu nu apărură. Nu se desprinsese de mama decât la plecare. Era ora pentru rugăciune, își luă rămas-bun.

— Du-te cu ea, Bentinho, îmi spuse mama.

— Nu e nevoie, Dona Glória, spuse ea râzând, știu drumul. La revedere, domnule protonotar...

— La revedere, Capitu.

Făcusem deja un pas, cu gândul să traversez salonul, normal că datoria mea, plăcerea mea, toate impulsurile vârstei și ale ocaziei îmi spuneau să traversez până la capăt, să merg pe coridor, după vecina mea, să cobor, să ies în curte, să-i dau al treilea sărut și să-mi iau rămas-bun. Nu mi-a păsat de refuzul ei, care mi s-a părut prefăcut, și am pornit pe coridor; dar Capitu, care mergea repede, s-a oprit și mi-a făcut semn să mă întorc. N-am ascultat-o; m-am dus lângă ea.

— Nu veni; vorbim mâine.

— Dar voiam să-ți spun că...

— Mâine.

— Ascultă!

— Rămâi aici!

Vorbea încet; mă luă de mână și-și puse degetul pe buze. O negresă, care venise dinăuntru să aprindă lampa de pe coridor, văzându-ne cum stăteam, aproape pe întuneric, râse cu simpatie și ne murmură, destul de tare încât să auzim, ceva ce nu înțeleaserăm. Capitu îmi șopti că sclava are să bănuiască ceva și probabil va duce vestea. Îmi spuse din nou să stau acolo și plecă; eu rămăsei neclintit, bătut în cuie, lipit de podea.

[11](#) Numele Papei Pius al IX-lea.

Capitolul XL

O iapă

Rămas singur, am stat pe gânduri ceva timp, și am avut o fantezie. V-ați obișnuit deja cu fanteziile mele. V-am povestit-o pe cea cu vizita imperială; v-am spus despre casa de la Engenho Novo, care o copiază pe cea din Matacavalos... Imaginația mi-a fost tovarășă de-a lungul întregii mele existențe, vie, rapidă, neliniștită, uneori timidă și ezitantă, dar de cele mai multe ori în stare să zboare fără oprire. Cred că am citit în scrierile lui Tacitus că iepele ibere zămisleau cu ajutorul vântului; dacă nu despre el e vorba, atunci era un alt autor antic, căruia i s-a părut important să menționeze credința cu pricina în cărțile lui. Din punctul ăsta de vedere, imaginația mea era o mare iapă iberică; cea mai mică briză o lăsa grea cu un mânz, care ajungea una-două calul lui Alexandru cel Mare; dar să lăsăm deoparte metaforele îndrăznețe și nepotrivite ale celor cincisprezece ani ai mei. Să povestim pur și simplu despre ce era vorba. Fantezia de atunci era să-i mărturisesc mamei iubirea mea ca să-i spun astfel că nu aveam vocație pentru biserică. Rememoram discuția despre vocație pe de-a-ntregul și, deși mă speria, îmi deschidea o ușă de scăpare. „Da, asta e“, m-am gândit. „O să-i spun mamei că n-am vocație și îi mărturisesc dragostea noastră; dacă n-o să mă creadă, îi povestesc ce s-a întâmplat ieri, despre pieptănătură și tot restul...“

Capitolul XLI

Întâlnirea secretă

Restul m-a mai reținut puțin pe coridor, pe gânduri. L-am văzut intrând pe doctorul João da Costa, apoi au început pregătirile pentru obișnuitul joc de cărți. Mama a ieșit din salon și, dând peste mine, m-a întrebat dacă o însoțisem pe Capitu.

— Nu, s-a dus singură.

Apoi, aproape năpustindu-mă asupra ei:

— Mamă, trebuie să-ți spun ceva.

— Ce e?

Speriată, vru să știe ce mă durea – capul, pieptul, stomacul – și-mi pipăi fruntea să vadă dacă am febră.

— N-am nimic.

— Atunci ce e?

— E ceva, mamă... Dar, uite, mai bine vorbim după ceai; chiar după aia... Nu e nimic rău; tu te sperii din orice: nu e nimic pentru care să-ți faci griji.

— Nu ești bolnav?

— Nu, mamă.

— Ba da, ți s-a întors răceala. Zici că n-ai nimic doar ca să nu iei un sudorific, dar ești răcit; se cunoaște după voce.

Am încercat să râd, ca să-i arăt că n-am nimic. Dar nici așa n-am reușit să amân mărturisirea, m-a luat de mână, m-a dus la ea în cameră, a aprins o lumânare și m-a pus să-i spun totul. Atunci, ca să încep de undeva, am întrebat-o când aveam să intru la seminar.

— La anul abia, după vacanță.

— Și... o să rămân acolo?

— Cum adică să rămâi acolo?

— Nu mai vin înapoi acasă?

— Vii sâmbăta și în vacanțe; e mai bine așa. După ce te hirotonisești, vii și stai cu mine.

Mi-am șters ochii și nasul. Ea m-a mângâiat, apoi a vrut să mă dojenească, dar cred că vocea îi tremura și mi s-a părut că avea ochii umezi. I-am spus că simțeam că o să ne despartă. Mi-a răspuns că nu era o despărțire; era doar o plecare, pentru studii; doar primele zile. În scurt timp, aveam să mă obișnuiesc cu colegii și cu profesorii și, până la urmă, avea să-mi placă să stau cu ei.

— Mie-mi place numai de tine.

N-a fost nicio premeditare în afirmația mea, dar m-am bucurat c-am spus-o, ca s-o fac să creadă că era singura mea iubire; alungam bănuielile îndreptate asupra lui Capitu. Câte intenții vicioase se agață, așa, din mers, de o frază inocentă și pură! Mai că-ți vine să crezi că minciuna e la fel de involuntară ca transpirația. Pe de altă parte, prietene cititor, bagă de seamă că eu încercam să alung bănuielile îndreptate asupra lui Capitu, când de fapt o chemasem pe mama tocmai ca să le confirm; dar lumea e alcătuită din contradicții. Adevărul e că mama era la fel de inocentă ca prima rază de dinaintea primului păcat; nici simpla intuiție n-o ajuta să deducă un lucru din altul, adică, după reacția mea bruscă, n-ar fi ajuns la concluzia că aveam tot felul de secrete cu Capitu, așa cum îi spusese José

Dias. A tăcut preț de câteva momente; apoi mi-a răspuns fără să se impună și nici autoritar, ceea ce mi-a sporit împotrivirea. Așa că i-am vorbit de vocația despre care se discutase în după-amiaza aceea și pe care am mărturisit că nu o simt înăuntrul meu.

— Dar ție îți plăcea atât de mult ideea să te faci preot, spuse ea; nu mai ții minte că mă rugai să te duci să vezi când ieșeau seminariștii în sutane de la São José? Acasă, când José Dias te numea *reverendisim*, râdeai cu așa o poftă! Cum ai putea acum?... Nu, nu cred, Bentinho. Și de altfel... Vocație? Păi vocația vine odată cu obiceiul, continuă repetându-mi părerea pe care o auzise de la profesorul meu de latină.

Am încercat să mă împotrivesc, iar ea m-a muștră fără asprime, dar cu hotărâre, așa că am redevenit fiul supus. Apoi mi-a vorbit îndelung și cu seriozitate despre promisiunea pe care o făcuse; nu mi-a spus împrejurările, nici ocazia, nici motivele ei, lucruri pe care aveam să le aflu mai târziu. A spus esențialul, și anume că trebuia să o îndeplinească, drept plată adusă lui Dumnezeu.

— Domnul Nostru mi-a venit în ajutor, salvându-ți viața, acum n-o să-l mint, nici n-o să-l dezamăgesc, Bentinho; unele lucruri se fac cu păcat, iar Dumnezeu, care e mare și puternic, să știi că nu m-ar lăsa așa, Bentinho; știu că aș fi pedepsită din greu. Să fii preot e un lucru bun și sfânt; și tu cunoști mulți, cum e părintele Cabral, care stă cu sora lui și e foarte fericit; și un unchi de-al meu a fost preot și se spune că aproape a ajuns episcop... Nu te mai alinta, Bentinho.

Cred că i-am aruncat o privire atât de plângăcioasă, încât și-a schimbat imediat tonul; mofturi, nu, n-avea cum să fie vorba de mofturi, știa foarte bine că eu eram prietenul ei și n-aș fi fost în stare să simulez un sentiment pe care nu-l aveam. Voia să zică molatic, să nu mai fiu moale, să mă fac bărbat și să mă supun îndatoririlor, spre binele ei și pentru binele sufletului meu. Toate astea și multe altele mi le-a zis puțin poticnit, iar vocea nu-i era limpede, ci șoptită și gătită. Am văzut că o încerca din nou o emoție mare, dar nu se dădea în lături de la ce își propusese, așa că m-am aventurat s-o întreb:

— Dar dacă l-ai ruga pe Dumnezeu să îți șteargă promisiunea?

— Nu pot să-l rog. Nu fi prostuț, Bentinho! Și cum aș ști că mi-a șters-o?

— Poate în vis; eu mai visez câteodată îngeri și sfinți.

— Și eu, dragul meu; dar nu mă ajută... Haide, e târziu; să mergem în salon. Ne-am înțeles, deci: prima sau a doua lună din anul care vine, pleci la seminar. Vreau să știi bine cărțile din care înveți; așa se cade, nu numai pentru tine, dar și pentru părintele Cabral. Cei de la seminar vor să te cunoască, pentru că părintele Cabral vorbește frumos despre tine.

S-a dus la ușă și am ieșit amândoi. Înainte de a ieși, s-a întors spre mine, și mi s-a părut că mai avea puțin și se arunca în brațele mele, spunându-mi că n-o să mă fac preot. Era dorința ei secretă, cu atât mai mult cu cât se apropia vremea să plec la seminar. Voia să găsească o metodă de a plăti datoria căpătată, dar într-o altă monedă, una care să valoareze tot atât, sau chiar mai mult, și nu găsea niciuna.

Capitolul XLII

Capitu stând pe gânduri

A doua zi m-am dus la casa vecină cât de repede am putut. Capitu își lua rămas-bun de la cele două foarte bune prietene care veniseră s-o viziteze, Paula și Sancha, cu care fusese la colegiu, prima de cincisprezece, a doua de șaptesprezece ani, cea dintâi fată de medic, cea din urmă, a unui neguțător de mărfuri americane. Era posacă și avea un batic legat pe cap; mama ei mi-a povestit că citise prea mult de cu seară, și înainte, și după ora ceaiului, și în sufragerie, și în pat, chiar și mult după miezul nopții, la lumina lămpii...

— Dacă aș fi aprins o lumânare, te-ai fi supărat pe mine. Mi-e bine.

A dat să-și desfacă baticul, dar mama ei i-a spus timid să și-l mai lase. Capitu i-a răspuns că nu era nevoie, căci se simțea bine.

Am rămas singuri în sufragerie; Capitu mi-a confirmat spusele mamei ei, adăugând că se simțea rău din pricina a ceea ce auzise la mine acasă. I-am povestit și eu ce mi se întâmplase, discuția cu mama, rugămințile mele, lacrimile ei, și într-un final ultimele cuvinte decisive: în două sau trei luni aveam să plec la seminar. Ce ne făceam acum? Capitu mă asculta cu o atenție îndurerată, apoi mâhnită; când am terminat de povestit, respira apăsător, ca și cum ar fi fost gata să izbucnească de furie, dar s-a stăpânit.

S-a întâmplat cu atât de mult timp în urmă, încât nu mai știu să spun sigur dacă a plâns cu adevărat sau doar și-a șters ochii; cred că doar și i-a șters. Când am văzut gestul, am luat-o de mână ca s-o mai îmbărbătez, dar și eu aveam nevoie de îmbărbătare. Ne-am prăbușit pe canapea și am rămas așa, privind în sus. Mint; ea privea în pământ. Am făcut și eu același lucru, când am văzut-o. Dar Capitu probabil privea înăuntrul ei, în timp ce eu chiar priveam podeaua, rosăturile crăpăturilor, două muște umblând și un picior ciobit de scaun. Nu era mare lucru, dar îmi mai lua gândul de la supărare. Când mi-am întors privirea către Capitu, am văzut că nu se mișcă și m-am înspăimântat într-atât, încât am scuturat-o ușor. Capitu a ieșit dinăuntrul ei și mi-a cerut să-i mai povestesc o dată ce se întâmplase cu mama. I-am făcut pe plac, împlânzind puțin replicile de data asta, ca să n-o înfurii. Nu mă acuza de prefăcătorie, mai bine spune-mi că sunt milos; e adevărat că îmi era teamă să n-o pierd pe Capitu, în cazul în care i-ar fi murit toate speranțele, dar mă durea și s-o văd suferind. Acum, adevărul adevărat, adevărul gol-goluț e că mă căiam că vorbisem cu mama înainte să-l las pe José Dias să-și facă treaba; gândindu-mă mai bine, nu voiam să aflu de pe acum o dezamăgire pe care eram oricum sigur că o s-o aflu, chiar dacă mai târziu Capitu chibzuia, chibzuia, chibzuia...

Capitolul XLIII

Ți-e frică?

Deodată, întrerupându-și cugetarea, mă privi cu ochii ei de resac și mă întrebă dacă mi-e frică.

— Frică?

— Da, te întreb dacă ți-e frică.

— Frică de ce?

— Frică să iei bătaie, să fii prins, să te cerți, să mergi, să muncești...

N-am înțeles. Dacă mi-ar fi spus pur și simplu „Hai să mergem!“, poate aș fi fost sau nu de acord; în orice caz, aș fi înțeles despre ce era vorba. Dar nu-mi puteam imagina ce însemna întrebarea aceea vagă și ivită de nicăieri.

— Dar... nu-nțeleg. Să mă bată?

— Da.

— Cine să mă bată? Cine-mi dă bătaie?

Capitu făcu un gest de nerăbdare. Ochii de resac nu mișcau și parcă se făceau din ce în ce mai mari. Fără să-mi dau seama și pentru că nu voiam s-o mai întreb o dată, am început să mă gândesc de unde aș fi luat bătaie, din ce motiv și mai ales de ce aș fi fost prins, și cine mă prindea. Vai, Doamne! Vedeam cu ochii minții închisoarea, o clădire întunecoasă și infectă. Vedeam și nava pe care se țineau deținuți, sediul gărzii militare și casa de corecție. Toate aceste frumoase instituții sociale mă înfășurau în misterul lor, în timp ce ochii de resac ai lui Capitu nu conteneau să crească pentru mine, până când le-au făcut cu totul uitate. Greșeala ei a fost că nu i-a lăsat să crească la nesfârșit, ci i-a micșorat până la dimensiunile normale, dându-le, apoi, mișcarea obișnuită. Capitu a redevenit ea însăși, mi-a spus că glumește, nu trebuie să mă supăr și, cu un gest grațios, m-a bătut pe obraz și mi-a zis:

— Fricosule!

— Eu? Dar...

— Nu era nimic, Bentinho. Cine să te bată sau să te prindă? Scuză-mă, parcă sunt nebună azi; voiam să ne jucăm și...

— Nu, Capitu, nu voiai să te joci; în situația asta, niciunuia dintre noi nu-i arde de joacă.

— Ai dreptate, era o prostie; pe curând.

— Cum adică pe curând?

— Mi-a revenit durerea de cap; mă duc să-mi pun niște felii de lămâie la tâmpale.

Făcu întocmai și își legă iarăși baticul pe cap. Apoi mă conduse până în curte să-și ia rămas-bun; dar și acolo mai rămaserăm câteva minute, așezați pe marginea fântânii. Bătea vântul și era înnorat. Capitu vorbi din nou despre despărțirea noastră ca despre ceva sigur și definitiv, oricât încercai eu să caut motive s-o îmbărbătez, temându-mă de spusele ei. Când nu vorbea, Capitu desena în țărână, cu un băț de bambus, nasuri și profiluri. De când începuse să deseneze, era una dintre distracțiile ei; își făcea hârtie și creion Capitu din orice. Îmi aminti de numele noastre zgâriate pe zid și vrusei să fac același lucru pe pământ, așa că îi cerui bățul. Nu mă auzi sau nu mă luă în seamă.

Capitolul XLIV

Primul copil

— Dă-mi și mie, lasă-mă să scriu ceva.

Capitu se uită la mine, dar într-un fel care îmi aminti de vorbele lui José Dias, fățarnic și prefăcut; își ridică privirea, fără să ridice ochii. Mă întrebă cu o voce slabă:

— Zi-mi un lucru, dar să-mi spui adevărul, nu vreau baliverne; trebuie să-mi răspunzi cu sufletul deschis.

— Ce? Zi-mi.

— Dacă ar trebui să alegi între mine și mama ta, pe cine ai alege?

— Eu?

Îmi făcu semn că da.

— Aș alege... dar de ce s-aleg? Mama nu m-ar întreba niciodată așa ceva.

— Nu, dar eu te întreb. Să presupunem că ești la seminar și primești vestea că o să mor...

— Nu spune așa ceva!

— ...Sau că o să mă omor de dor, dacă nu vii numaidecât, iar mama ta n-ar vrea să vii, spune-mi, ai veni?

— Aș veni.

— Împotriva cuvântului mamei tale?

— Împotriva cuvântului mamei.

— Ai părăsi seminarul, ai lăsa-o pe mama ta, ai lăsa totul, ca să vii să mă vezi murind?

— Nu mai vorbi de moarte, Capitu!

Capitu râse palid și neîncrezător și scrise cu bățul pe jos un cuvânt, pe care mă aplecai să-l citesc: *mincinosule*.

Mi s-a părut totul atât de ciudat, încât n-am găsit niciun răspuns. Nu înțelegeam de ce scrisese acel cuvânt, după cum nu înțelegeam de ce mă întrebase așa ceva. Dacă mi-ar fi venit în minte vreo insultă mare sau mică, poate că aș fi scris-o și eu, cu același băț, dar nu-mi aminteam niciuna. Aveam capul golit. În același timp, îmi era teamă că cineva ar fi putut să ne audă sau să citească. Cine, dacă eram singuri? Dona Fortunata ieșise la un moment dat în ușă, dar intrase înapoi. Eram complet singuri. Îmi amintesc că au mai trecut niște rândunele pe deasupra curții și s-au dus înspre cartierul Santa Teresa; nimeni altcineva. Se auzeau în depărtare voci nedeslușite și amestecate, pe stradă un tropăit de animale, lângă casă – ciripitul păsărelelor lui Pádua. Nimic altceva, sau doar senzația asta curioasă că vorba scrisă de ea nu numai că mă iscodea de pe jos cu o înfățișare batjocoritoare, dar și reverbera în aer. Atunci mi-a venit o idee crudă; i-am zis că, până la urmă, viața de preot nu era rea, iar eu puteam s-o accept fără prea mare greutate. Ca răzbunare, vorba mea era puerilă; dar nutream speranța secretă că o să mi se arunce în brațe, scăldată în lacrimi. Capitu a făcut doar niște ochi mari și a sfârșit prin a spune:

— E bine să fii preot, sigur; mai bine decât preot, poți fi arhiereu, că ai ciorapi mov. Movul e o culoare foarte frumoasă. Dacă mă gândesc, arhiereu e mult mai bine.

— Dar nu poți fi arhiereu fără să devii mai întâi preot, spusei eu mușcându-mi buzele.

— Normal; începi cu ciorapii negri, apoi urmează cei mov. Dar n-aș vrea să ratez prima ta slujbă;

să mă anunți din timp, să-mi fac o rochie la modă, cu fustă balon și cu volane mari... Sau poate că atunci o să fie altă modă. Ar trebui să fie într-o biserică mare, la Carmo sau la São Francisco.

— Sau la Candelária.

— Da, și Candelária merge. Nu contează, numai să aud prima ta slujbă. O să fiu o apariție. Toată lumea o să întrebe: „Cine e domnișoara aceea arătoasă de acolo, cu rochie așa frumoasă?” – „E Dona Capitolina, locuia pe Rua de Matacavalos...”

— Locuia? O să te muți?

— Cine știe unde o să locuiesc mâine? spuse ea pe un ton ușor melancolic; dar redeveni rapid sarcastică: și tu, în altar, îmbrăcat în stihar, cu mantie aurie, cântând... *Pater noster*...

Ah! Cât regret că nu sunt un poet romantic, să spun că purtam un duel de ironii! Aș număra împunsăturile mele și ale ei, umorul unuia și promptitudinea celuilalt, aș vorbi despre sângele care alerga mai repede în vine, despre fiorii din inimă, până la lovitura mea finală:

— Sigur, Capitu, o să auzi slujbele mele, dar cu o condiție.

Ea îmi răspunse:

— Spuneți, Reverendisime.

— Îmi promiți un lucru?

— Ce?

— Zi-mi dacă promiți.

— Dacă nu știu ce e, nu promit.

— De fapt sunt două lucruri, continuai eu, întrucât îmi mai venise o idee.

— Două? Zi care sunt.

— Primul: că va trebui să mi te spovedești numai mie, și eu îți voi da canon și iertare. Al doilea e...

— Pe primul îl promit, spuse ea, văzându-mă că ezit, și adăugă că așteaptă să îl audă pe al doilea.

Vă jur că mi-a fost greu și mai bine nu mi-ar fi ieșit pe gură; n-aș fi auzit ce mi-a fost dat să aud și n-aș fi scris aici ceva ce poate o să vi se pară de necrezut.

— Al doilea... da... e că... Vreau să-mi promiți că o să fiu eu preotul care o să te cunune.

— Să mă cununi? spuse ea destul de mișcată.

Apoi colțurile gurii îi coborâră și scutură din cap.

— Nu, Bentinho, spuse ea, ar însemna să aștept prea mult; tu n-o să ajungi preot mâine-poimâine, durează mulți ani... Dar uite, îți promit altceva; îți promit că o să-mi botezi primul copil.

Capitolul XLV

Clatină-ți capul, cititorule

Clatină-ți capul, cititorule; fă toate gesturile de îndoială. Azvârle cartea asta cât colo, dacă nu cumva ai făcut-o până acum, de plictiseală; orice e posibil. Dar, dacă n-ai făcut-o deja, ci abia acum, sunt sigur că o s-o iei iar și o s-o deschizi la aceeași pagină, fiindcă nu-ți vine să crezi că autorul ei spune adevărul. Și totuși, nimic mai adevărat. Capitu chiar așa a vorbit, cu acele cuvinte și în acel fel. A vorbit despre primul copil de parcă ar fi fost vorba de prima ei păpușă.

Cât despre uimirea mea, pe lângă faptul că a fost mare, a venit amestecată cu o senzație ciudată. M-a trecut un fior. Amenințarea unui prim copil, primul copil al lui Capitu, căsătoria ei cu altul, deci despărțirea totală, pierderea, anihilarea, toate acestea au avut un asemenea efect asupra mea, încât n-am mai fost în stare să rostesc niciun cuvânt și să schițez niciun gest; am rămas ca prostul. Capitu zâmbea; eu vedeam primul copil jucându-se pe jos...

Capitolul XLVI

Pacea

Am făcut pace la fel de repede cum am început războiul. Dacă aş fi căutat să mă laud cu cartea asta, aş fi zis că eu am pornit negocierile; dar nu, a început ea. După câteva clipe, cum eu stăteam cu capul în pământ, şi-a coborât şi ea capul, dar ridicându-şi privirea, ca să-mi vadă ochii. M-am lăsat rugat; apoi am vrut să mă ridic să plec; dar nici nu m-am ridicat, nici nu ştiu dacă aş fi plecat. Capitu m-a privit cu nişte ochi atât de tandri, iar poziţia ei îi făcea să pară atât de rugători, încât am rămas acolo, i-am trecut braţul pe după mijloc, ea m-a luat de vârful degetelor şi...

Din nou, Dona Fortuna a apărut în uşă; nu ştiu pentru ce, dar nici n-am avut timp să-mi trag braţul; a dispărut imediat. Poate că fusese o simplă eliberare a conştiinţei, o îndatorire, ca rugăciunile obligatorii, care se zic în cor; sau poate voia să vadă cu ochii ei ceea ce realitatea şi inima îi spuneau.

Orice ar fi fost, braţul meu a continuat să cuprindă mijlocului fiicei ei, şi aşa ne-am împăcat. Era frumos că fiecare dintre noi lua acum vina asupra sa şi ne ceream iertare unul altuia. Capitu o pune pe seama lipsei de somn, a durerii de cap, a tristeţii şi, în fine, a *calundus*-ului¹². Eu, care pe atunci eram tare plângăcios, îmi simţeam deja ochii umezi... Era iubire pură, era influenţa suferinţelor dragei mele prietene, era tandreţea împăcării.

¹² Termen de origine africană, care defineşte o stare emoţională de proastă dispoziţie, amărăciune, enervare.

Capitolul XLVII

„Doamna e plecată“

— Bine, s-a terminat, zisei eu într-un sfârșit; dar explică-mi un singur lucru: de ce m-ai întrebat dacă mi-e frică să nu iau bătaie?

— Fără motiv, răspunse Capitu, după o oarecare ezitare... De ce să ne mai frământăm pentru asta?

— Zi-mi oricum. Din cauza seminarului?

— Da; am auzit că mai dau bătaie pe acolo... Nu? Nici eu nu cred.

M-a mulțumit explicația; nici nu putea fi alta. Dacă, așa cum cred, Capitu n-a spus adevărul, asta ne îndreptățește să credem că nu putea să-l spună, și a ales o minciună, așa cum mai fac servitoarele care le spun grăbite celor veniți în vizită că „doamna e plecată“, atunci când doamna nu vrea să vorbească cu nimeni. Există o plăcere specială în complicitatea aceea, fără s-o mai punem la socoteală pe cea provocată de vederea fețelor celor înșelați și de plecarea lor... Adevărul n-a ieșit, a rămas în casă, în inima lui Capitu, unde picotea regretul ei. Eu n-am plecat nici trist, nici supărat; servitoarea mi s-a părut politicoasă, apetisantă, mai arătoasă decât stăpâna ei.

Acum rândunelele zburau din partea cealaltă, sau poate nu erau aceleași. Noi însă eram aceiași; am rămas acolo punându-ne laolaltă iluziile, temerile, începând deja să ne adunăm dorurile.

Capitolul XLVIII

Jurământul de la fântână

— Nu! izbucnii dintr-odată.

— Ce anume?

Petrecuserăm câteva minute în liniște, timp în care mă gândisem mult și îmi venise o idee; tonul exclamației mele fusese totuși atât de ridicat, încât o speriasem pe vecina mea.

— Nu poate rămâne așa, continuai. Ne tot spun că n-avem încă vârsta să ne căsătorim, că suntem copii, copilăroși – i-am și auzit numindu-ne copilăroși. Bine, dar doi sau trei ani trec repede. Ai vrea să-mi juri un lucru? Îmi juri că te vei căsători numai cu mine?

Capitu n-a șovăit să jure, ba chiar i-am văzut obrajii înroșindu-se de plăcere. A jurat de două ori, iar la a treia:

— Chiar dacă o să te însori cu alta, voi îndeplini jurământul și nu mă voi căsători niciodată.

— Să mă însor cu alta?

— Se poate întâmpla orice, Bentinho. Poate găsești altă fată care te dorește, te îndrăgostești de ea și vă căsătoriți. Cine sunt eu să-ți aduci aminte de mine atunci?

— Dar și eu jur! Jur, Capitu, pe Domnul Dumnezeuul nostru că o să mă căsătoresc numai cu tine. E de ajuns?

— Ar trebui să fie, spuse ea; eu nu îndrăznesc să cer mai mult. Tu juri... Dar hai să jurăm altfel; să spunem că o să ne căsătorim unul cu celălalt, orice-ar fi.

Înțelegi diferența; însemna mai mult decât alegerea partenerului, însemna certitudinea căsătoriei. Prietena mea avea un cap care știa să gândească clar și repede. Într-adevăr, formularea inițială era limitată, doar exclusivă. Am fi putut sfârși singuri, ca soarele și luna, fără să fi încălcat jurământul de la fântână. Formularea asta era mai bună, cu avantajul că-mi întărea în inimă împotrivirea față de investitura ecleziastică. Ne-am jurat folosind a doua formulare și am fost atât de fericiți, încât orice teamă de pericol a dispărut. Nici nu-mi mai era teamă de seminar.

— Dacă o să mă bată la cap, o să mă duc; dar o să-l urmez ca pe un colegiu oarecare; n-o să mă fac preot.

Capitu se temea de despărțire, dar până la urmă acceptă soluția asta, care era cea mai bună. N-o supăram pe mama, iar timpul avea să treacă repede până când puteam face nunta. Altfel, orice împotrivire față de seminar ar fi confirmat denunțul lui José Dias. Raționamentul ăsta nu-mi aparține, a fost al ei.

Capitolul XLIX

O lumânare sâmbăta

Iată cum, după atâta osteneală, am ajuns în portul în care ar fi trebuit să ne adăpostim de la început. Cârmaci nemulțumit, nu ne judeca; inimile nu sunt la fel de navigabile ca alte mări pe lumea asta. Eram fericiți, am început să vorbim despre viitor. Eu îi promiteam soției mele o viață liniștită, la marginea sau în afara orașului. Aveam să venim aici o dată pe an. Dacă urma să fie la periferie, locuința fi fost undeva departe, unde să nu ne deranjeze nimeni. Casa, ziceam eu, nu trebuia să fie nici mare, nici mică, ci potrivită; i-am plantat flori, am ales mobila, caleașca și oratoriul. Da, urma să avem un oratoriu frumos înalt, din lemn de trandafir, cu imaginea Sfintei Fecioare. Am insistat mai mult aici decât la celelalte aspecte, pe de-o parte pentru că eram religioși, pe de alta pentru a compensa astfel sutana pe care voiam s-o fac pierdută; dar mai era o parte, pe care o pun pe seama dorinței secrete și inconștiente de a atrage protecția divină. Plănuiam să aprindem o lumânare în fiecare sâmbătă...

Capitolul L

O cale de mijloc

Câteva luni mai târziu am plecat la seminarul din São José. Dacă aş putea număra lacrimile vărsate în seara şi în dimineaţa plecării, aş aduna mai multe decât toate câte au fost plânse de la Adam şi Eva. Sigur că exagerez puţin; dar e bine să mai fiu emfatic din când în când, mai compensez scrupulul ăsta al rigurozităţii care mă persecută. Altfel, dacă m-aş raporta la amintirea senzaţiei, n-aş fi departe de adevăr; la cincisprezece ani, totul e infinit. Serios vorbind, oricât de pregătit eram, am trecut prin momente grele. Şi mama de asemenea, dar ea avea tot sufletul îndurerat; părintele Cabral găsisese însă o cale de mijloc, ca să-mi testez vocaţia; dacă după doi ani n-aveam să-mi descopăr vocaţia bisericească, urma să aleg altă carieră.

— Promisiunile trebuie îndeplinite aşa cum vrea Domnul. Gândiţi-vă că El nu-l înzestrează pe fiul dumneavoastră şi că practica seminarului nu-i e pe plac, aşa cum a fost în cazul meu; atunci înseamnă că voinţa divină e alta. Nu puteaţi pune în fiul dumneavoastră, înainte să se nască, o vocaţie pe care Domnul nostru i-o neagă...

Era o concesiune din partea părintelui. Mamei îi acorda o iertare anticipată, ca o anulare a datoriei din partea creditorului. Ochii ei străluciră, dar gura refuză. José Dias, căruia nu-i reuşise planul să plece cu mine în Europa, se agăţă de cel care-i era mai aproape şi susţinu „soluţia găsită de domnul protonotar”; atât că i se părea că un an e de-ajuns.

— Sunt sigur că într-un an, spuse el făcându-mi cu ochiul, vocaţia eclezastică a lui Bentinho al nostru o să apară clară şi hotărâtă. Din el o să iasă probabil un preot talentat. Dar şi dacă nu apare într-un an...

Iar mie îmi spuse mai târziu, între patru ochi:

— Du-te pentru un an; un an trece repede. Dacă n-o să-ţi placă deloc, înseamnă că n-a vrut Dumnezeu, cum zice părintele, iar în cazul ăsta, prietene, cel mai bun remediu e Europa.

Capitu mă sfătui la fel, când mama o anunţă despre plecarea mea definitivă la seminar:

— Fata mea, o să-ţi pierzi tovarăşul din copilărie...

I-a plăcut atât de mult că a numit-o „fata mea” (era prima dată când mama îi zicea aşa), încât nici n-a mai apucat să fie tristă; i-a sărutat mâna şi i-a spus că ştia deja vestea de la mine. În particular, m-a încurajat să iau totul cu calm; după un an, lucrurile aveau să se schimbe, iar un an trece imediat. Dar nu atunci ne-am despărţit, ci în seara de dinaintea plecării. Iar asta cere un capitol special. Ce vreau să spun eu aici e că, pe măsură ce noi doi deveneam mai apropiaţi, ea se apropia din ce în ce mai tare de mama, era mai tenace şi mai afectuoasă, stătea tot timpul cu ea, cu ochii pe ea. Mama era o fire caldă şi sensibilă; pe cât o îndurera ceva, pe atât de mult o încânta altceva. A început să descopere în Capitu o seamă de însuşiri noi şi încântătoare, de calităţi fine şi rare; i-a dăruit un inel de-al ei şi alte mici cadouri. N-a fost de acord să se fotografieze, cum îi cerea micuţa, ca să-i ofere un portret de-al ei; dar avea o miniatură, făcută la douăzeci şi cinci de ani, pe care, după o oarecare şovăială, s-a hotărât să i-o dea. Nu se pot descrie ochii lui Capitu în momentul în care a primit darul; nu erau făţarnici, nici de resac, erau direcţi, clari, lucizi. A sărutat fotografia cu pasiune, iar mama a sărutat-o şi ea la fel. Toate astea îmi amintesc de despărţirea noastră.

Capitolul LI

În amurg

În amurg, toate se petrec rapid, ca și acel moment. Despărțirea noastră n-a durat mult, a fost exact cum trebuia, la ea acasă, în salon, înainte să se aprindă lumânările; acolo ne-am luat rămas-bun cu adevărat. Ne-am jurat din nou că aveam să ne căsătorim unul cu celălalt, iar înțelegerea n-a fost pecetluită doar printr-o strângere de mână, cum se întâmplase în curte, ci și prin contopirea buzelor noastre îndrăgostite... Poate o să tai asta la publicare, dacă mă răzgândesc până atunci; dacă nu, atunci așa va rămâne. De fapt, poate rămâne de pe acum, pentru că, până la urmă, e apărarea noastră. Porunca divină ne cere să nu luăm *în deșert* numele Domnului. Eu nu aveam cum să mint la seminar, din moment ce purtam cu mine o înțelegere făcută chiar în registrul divin. Cât despre sigilarea ei, așa cum Dumnezeu a făcut mâinile curate, a făcut și buzele curate, iar răutatea vine mai degrabă din mintea ta coruptă decât din cele ale acelei perechi de adolescenți... Oh! Dulcea mea tovarășă de copilărie, eu eram pur, și pur am rămas, și pur am intrat în sala de clasă de la São José, aparent în căutarea investiției preoțești și, înainte de asta, a vocației. Dar vocația erai tu, și tot tu erai investitura.

Capitolul LII

Bătrânul Pádua

Să povestesc și despărțirea de bătrânul Pádua. A venit la noi dimineața devreme. Mama i-a spus că putem sta de vorbă la mine în cameră.

— Se poate? întrebă, băgând capul pe ușă.

M-am dus să-i strâng mâna; el m-a îmbrățișat cu căldură.

— Să fii fericit! îmi ură. Să știi că mie și alor mei o să ne fie dor de tine. Avem toată stima pentru tine, cum și meriți. Dacă o să auzi altceva, să nu crezi. Sunt intrigi. Și eu, când m-am căsătorit, am fost vicitma unor intrigi; au dispărut. Dumnezeu e mare și scoate adevărul la iveală. Dacă se întâmplă într-o zi să-i pierzi pe mama ta și pe unchiul tău – lucru pe care eu, pe lumina ochilor mei, nu-l doresc, pentru că sunt oameni buni, oameni extraordinari, iar eu mă simt recunoscător pentru delicatetea cu care mă tratează... Nu, eu nu sunt ca ceilalți, anumiți paraziți, veniți dinafară ca să dezbine familii, lingușitori josnici, nu; eu sunt de altă viță; nu trăiesc din mese pe gratis și locuind în casele altora... Mă rog, ei sunt cei mai fericiți!

„Oare de ce vorbește așa?“ m-am gândit. Evident, știa că José Dias îl vorbește de rău.

— Dar, după cum spuneam, dacă se întâmplă vreodată să-ți pierzi rudele, poți conta pe prietenia noastră. Rangul nu e îndeajuns de important, dar afecțiunea e nemărginită, crede-mă. De vei fi preot sau altceva, casa noastră îți stă la dispoziție. Vreau doar să nu mă uiți; să nu uiți de bătrânul Pádua...

Oftă și continuă:

— Să nu-l uiți pe bătrânul tău Pádua, iar dacă ai vreun petic pe care să mi-l lași ca amintire, un caiet de latină, orice, un nasture de haină, ceva care nu-ți mai e de trebuință... Valorează ca amintire.

Am tresărit. Împachetasem în hârtie o șuviță din părul meu atât de lung și frumos, pe care îl tunsesem cu o seară înainte. Voiam să i-o dau lui Capitu, la plecare; dar am avut ideea să i-o înmânez tatălui ei; fiica lui avea să o ia și să aibă grijă de ea. Am luat pachetul și i l-am dat.

— Pofțiți, păstrați-o.

— O șuviță din părul tău! exclamă Pádua deschizând pachetul și închizându-l loc. Vai, mulțumesc! Eu și ai mei îți mulțumim! O să i-l dau bătrânei să-l păstreze sau micuței, că e mai grijulie decât maică-sa. Ce frumoasă e! Cum de ai tăiat așa o frumusețe? Lasă-mă să te îmbrățișez! Încă o dată! Și încă o dată! La revedere!

Avea ochii umezi cu adevărat; chipul lui era decepționat, ca și cum ar fi pariat pe un singur bilet toate economiile lui de speranțe și vedea că nu iese numărul lui – un număr așa de frumos!

Capitolul LIII

La drum!

Am plecat la seminar. Vă voi scuti de celelalte despărțiri. Mama mă strângea la piept. Verișoara Justina suspina. Poate că plângea puțin sau deloc. Există oameni căroră lacrimile nu le vin cu ușurință, sau chiar niciodată; se spune că aceștia suferă mai mult decât ceilalți. Verișoara Justina evita cu naturalețe suferințele ei intime potolind-o pe mama, dându-mi sfaturi, dând ordine. Unchiul Cosme, când i-am sărutat mâna de bun-rămas, mi-a spus râzând:

— Hai, băiete, să mi te întorci papă!

José Dias, compus și serios, n-a zis nimic la început; cu o seară înainte stătuserăm de vorbă în camera lui, unde mă dusesem să aflu dacă încă mai era posibil să evit seminarul. Nu mai era, dar secretarul mi-a dat speranțe și mai ales m-a încurajat mult. În mai puțin de un an, sigur ne îmbarcam. Cum mie mi se părea foarte curând, mi-a explicat:

— Se zice că nu e vreme bună de traversat Atlanticul, o să mă interesez; dacă nu, mergem în martie sau aprilie.

— Pot studia medicina și aici.

José Dias își trecu degetele pe sub bretele cu un gest nerăbdător, strânse buzele, apoi refuză formal propunerea.

— Fără îndoială, aş accepta ideea, spuse el, dacă la Școala de Medicină nu s-ar preda exclusiv putreziciune alopata. Alopazia e greșeala secolului și va dispărea; e un asasinat, o minciună, o iluzie. Dacă ți se va zice că poți învăța la Școala de Medicină acea parte a științei comune tuturor sistemelor, e adevărat; dar alopazia e o eroare a teraputicii. Fiziologia, anatomia, patologia nu sunt nici alopatate, nici homeopate, dar e mai bine să înveți totul deodată, din cărți și din gura unor oameni care cultivă adevărul...

Așa mi-a vorbit cu o seară înainte, la mine în cameră. Apoi n-a mai zis nimic, a mai declamat doar câte un aforism despre religie și familie; mi-l amintesc pe acesta: „Ce împarți cu Dumnezeu e bunul tău pe de-a-ntregul.“ Când mama m-a sărutat pentru ultima dată, José Dias a suspinat: „Ce tablou *amantisim!*“ Dimineața anunța o zi frumoasă. Copiii sclavilor șușoteau; sclavele își luau binecuvântarea: „Binecuvântează, conașule Bentinho! Să nu uiți de Joana dumitale! Și Miquelina dumitale o să se roage pentru conașu!“ În stradă, José Dias a insistat să nu-mi pierd speranța:

— Rabdă un an; până atunci, o să fie totul gata.

Capitolul LIV

Panegiricul Sfintei Monica

La seminar... Ah! Nu voi povesti despre seminar, nici nu mi-ar fi de ajuns un singur capitol. Nu, dragul meu prieten; poate într-o zi voi compune un rezumat despre ce am văzut și am trăit acolo, despre oamenii cu care am avut de-a face, despre obiceiuri, despre toate celelalte. Când te apucă la cincizeci de ani râia asta a scrisului, nu mai scapi de ea. La tinerețe mai poate omul să se vindece; și, fără să merg mai departe, am avut un coleg la seminar care compunea versuri, în genul lui Junqueira Freire, al cărui volum de poet-călugăr tocmai fusese publicat. S-a hirotonisit; după câțiva ani l-am întâlnit în corul de la São Pedro și l-am rugat să-mi arate ce versuri mai scrisese.

— Ce versuri? mă întrebă, pe jumătate uimit.

— De-ale tale. Nu mai ții minte că la seminar...

— Ah! zâmbi el.

Zâmbi și, în timp ce căuta într-o carte deschisă ora la care trebuia să cânte în ziua următoare, îmi mărturisi că nu mai scrisese versuri după ce devenise preot. Fuseseră niște mâncărimi ale tinereții; se scărpinase și-i trecuse, acum era bine. Apoi îmi vorbi în proză despre mii de lucruri de zi cu zi, despre viața scumpă, despre slujba părintelui X... un vicariat la Minas Gerais...

Un caz diferit a fost al unui seminarist care n-a urmat cariera. Îl chema... Nu e nevoie de nume, povestea e de-ajuns. Compusese un *Panegiric al Sfintei Monica*, lăudat de unii și citit pe atunci de seminaristi. A obținut permisiunea de a-l imprima și i l-a dedicat Sfântului Augustin. Dar asta e povestea veche; cea recentă este că într-o zi, în 1882, mergând să mă ocup de o treabă la administrația marină, am dat peste colegul meu, devenit șeful unei secții. Lăsase seminarul, lăsase literele, se căsătorise și dăduse totul uitării, mai puțin *Panegiricul Sfintei Monica*, vreo douăzeci și nouă de pagini pe care le-a tot împărțit de-a lungul vieții. Cum aveam nevoie de câteva informații, m-am dus să i le cer, și nici c-aș fi putut să găsesc mai multă bunăvoință și mai multă promptitudine; mi-a dat tot ce-mi trebuia, clar, riguros, complet. Firește, am vorbit despre trecut, despre amintirile fiecăruia, cazurile de studiu, mici întâmplări, o carte, un verb, o anecdotă, am răscolit prin toate vechiturile, am răs amândoi și am oftat curtenitor. Am rețrăit un timp din fostul nostru seminar. Ori pentru că erau ale lui, ori pentru că eram așa de tineri pe atunci, amintirile erau atât de fericite, încât, dacă existase ceva mai sumbru care să li se opună, acel ceva nu s-a ivit atunci. Mi-a mărturisit că nu mai păstrase legătura cu niciunul dintre colegii de seminar.

— Nici eu, cu aproape niciunul; după ce s-au făcut preoți, s-au întors, cum era normal, de unde veniseră, iar cei de aici au luat vicariate în alte orașe.

— Ce vremuri! suspină el.

După un moment de gândire, privindu-mă cu niște ochi uscați și încăpățânați, mă întrebă:

— Ai păstrat *Panegiricul* meu?

N-am știut ce să zic; am dat să deschid gura, dar n-a ieșit ieși nicio vorbă; până la urmă, l-am întrebat:

— Panegiricul? Ce panegiric?

— *Panegiricul* meu pentru Sfânta Monica.

Nu mi-am amintit imediat, dar explicația ar fi trebuit să-mi fie de ajuns; iar după câteva clipe de

căutare mentală, i-am răspuns că l-am avut mult timp, dar apoi mutările, călătoriile...

— Îți aduc un exemplar.

În mai puțin de douăzeci și patru de ore era la mine acasă, cu broșura, o broșură veche de douăzeci și șase de ani, năclăită, pătată de vreme, dar completă și cu o dedicație respectuoasă, scrisă de mâna lui.

— E penultimul exemplar, îmi spuse; acum mai am doar unul, pe care nu pot să-l dau nimănui.

Văzându-mă că o răsfoiesc:

— Ia vezi dacă-ți mai aduci aminte ceva, mă îndemnă.

Douăzeci și șase de ani de pauză omoară până și prietenii mai strânse și mai zeloase, dar era vorba de politețe, aproape de caritate să-mi amintesc vreo pagină; citii una dintre ele, accentuând anumite fraze, ca să-i dau impresia că își găsiseră ecou în memoria mea. Consimți că alesesem ceva frumos, dar el prefera altele, pe care mi le arătă.

— Îți mai aduci aminte de-atunci?

— Ca ieri. *Panegiricul Sfintei Monica*! Cum mă mai poartă în anii tinereții! N-am uitat niciodată seminarul, crede-mă. Anii trec, vin întâmplări unele după altele, sentimente la fel, au sosit prietenii noi, care s-au dus și ele mai apoi, după cum e orânduiala vieții... Dar, dragul meu coleg, nimic n-a șters timpurile acelea petrecute la seminar, preoții, lecțiile, pauzele... pauzele noastre, mai știi? Părintele Lopes, oh! Părintele Lopes...

El, cu privirea pierdută, probabil că mă asculta, și cu siguranță mă auzea, dar nu-mi spuse decât atât, iar asta după un moment de tăcere, plecându-și privirea și oftând!

— Pe toți îi încântă *Panegiricul* meu!

Capitolul LV

Un sonet

După aceste spuse, mi-a strâns mâna cu puterea unei profunde recunoștințe, și-a luat rămas-bun și a plecat. Am rămas singur cu *Panegiricul*, ale cărui pagini mi-au amintit de ceva care merită un capitol sau poate chiar mai mult. Însă înainte de asta și pentru că am avut și eu *Panegiricul* meu, voi spune povestea unui sonet pe care nu l-am scris niciodată; e de pe vremea seminarului, iar primul vers îl puteți citi aici:

O! Floare din ceruri! O! Floare candidă și pură!

Cum și de ce mi-a ieșit versul ăsta din cap, nu știu; s-a ivit așa, pe când stăteam în pat, ca o exclamație de nicăieri, și când mi-am dat seama că seamănă cu un vers, m-am gândit să compun ceva care să-l includă, un sonet. Insomnia, muză a ochilor larg deschiși, nu m-a lăsat să dorm preț de vreo oră lungă, sau două; râia se cerea scărpinată cu unghiile, și mă scărpinam cu patos. N-am ales din prima sonetul; mai întâi m-am gândit la alte forme, cu rimă sau fără, dar până la urmă m-am lăsat pe mâna sonetului. Era o poezie scurtă și cu prestanță. Cât despre idee, primul vers nu era încă o idee, ci o exclamație; ideea avea să vină. Întins pe pat, înfășurat în cearșaf, m-am apucat să poetizez. Eram cuprins de emoția mamei care-și simte mișcând în pânțece primul copil. Aveam să fiu poet, aveam să rivalizez cu călugărul din Bahia despre care v-am spus puțin mai devreme, pe atunci la modă; eu, seminaristul, aveam să pun tristețea mea în versuri, după cum el le-a spus pe ale lui în claustru. Am fixat bine versul și mi-l repetam încet, cu nasul în cearșaf; sincer vorbind, mi se părea frumos și nici acum nu-mi pare rău:

O! Floare din ceruri! O! Floare candidă și pură!

Cine era floarea? Capitu, desigur; însă ar fi putut fi virtutea, poezia, religia, orice concept care încăpea în metafora florii și a florii din ceruri. Am așteptat să vină și restul, recitând versul întruna, culcat când pe dreapta, când pe stânga; până la urmă m-am pus pe spate, cu ochii în tavan, dar nici așa n-a venit nimic. Atunci mi-am dat seama că finalul celor mai lăudate sonete era ca o cheie de aur, adică un vers din acela măreț ca formă și ca fond. Mi-am zis să forjez și eu o cheie ca acelea, gândindu-mă că versul final, urmându-le cronologic celor treisprezece anterioare, cu greu ar fi atins perfecțiunea lăudată; cheile cu pricina cred că erau făcute înaintea broaștei. Așa că m-am hotărât să compun ultimul vers din sonet și, după multă trudă, a ieșit acesta:

Pierzi viața, dar băătăia-i câștigată!

Lăsând vanitatea la o parte și privindu-l ca și cum ar fi fost al altuia, era un vers magnific. Sonor, fără îndoială. Și avea și un mesaj, victoria obținută cu prețul propriei vieți, un gând înălțător și nobil. Nu era o noutate, se poate, dar a nici banal nu era; nici acum nu-mi explic prin ce căi misterioase a intrat într-un cap atât de tânăr. La momentul acela mi s-a părut sublim. Am recitat o dată și de multe ori cheia mea de aur; apoi am repetat cele două versuri, unul după altul, și am încercat să le leg prin cele douăsprezece centrale. Mi-am zis că ideea din ultimul vers nu prea mai mergea cu Capitu; mai degrabă cu justiția. Era mai potrivit să zic că, în lupta pentru dreptate, chiar de-ți pierzi viața, băătăia rămâne câștigată. M-am mai gândit și să interpretez băătăia în sensul ei normal și s-o transform în

lupta pentru patrie, de exemplu; în cazul ăsta, floarea din ceruri ar fi fost libertatea. Totuși, venind din partea unui poet seminarist, înțelesul ăsta parcă nu-și avea locul la fel de bine ca primul, așa că am pierdut minute bune să aleg între unul și celălalt. Cel cu justiția mi s-a părut mai bun, dar până la urmă am găsit altă idee – caritatea –, și am recitat cele două versuri, fiecare cu altă intonație, unul cu mâhnire...

O! Floare din ceruri! O! Floare candidă și pură!

iar celălalt, încărcat de glorie:

Pierzi viața, dar bătălia-i câștigată!

Mi s-a părut că va ieși un sonet perfect. Să începi și să termini bine nu e puțin lucru. Ca să fac o baie de inspirație, am evocat câteva sonete celebre și am observat că majoritatea erau foarte ușoare; versurile curgeau unele din altele, purtând cu ele ideea atât de natural, încât nu-ți dădeai seama dacă ea le forma sau dacă ele o alcătuiau. Așa că mă întorceam la sonetul meu și din nou repetam primul vers și îl așteptam pe al doilea; al doilea nu venea, nici al treilea, nici al patrulea. Nu venea niciunul. Am avut câteva accese de furie și nu o dată am vrut să mă dau jos din pat și să caut cerneală și hârtie; poate că, dacă le-aș fi scris, versurile ar fi apărut, dar...

Obosit de așteptare, mi s-a năzărit să schimb sensul ultimului vers, prin simpla inversare a două cuvinte:

Câștigi viața, dar bătălia e pierdută!

Sensul era exact opus; dar poate că tocmai asta lipsea ca să vină inspirația. Rostit astfel, ieșea o ironie: fără să fii caritabil, poți să-ți câștigi viața, dar pierzi bătălia din cer. Mi-am adunat forțe noi și am rămas în așteptare. N-aveam fereastră; dacă aș fi avut, probabil aș fi rugat noaptea să mă ajute cu o idee. Poate – cine știe – licuricii care pâlpâiau jos mi-ar fi fost ca niște rime pentru stele, iar metafora asta vie mi-ar fi dezvăluit versuri brute, cu rimele și sensurile lor proprii?

Am muncit în zadar, am căutat, am scotocit, am așteptat, versurile n-au venit. De atunci am mai scris câteva pagini în proză, acum compun povestea asta și, în continuare, mi se pare că cel mai greu lucru e să scrii, fie că o faci bine sau rău. Căci, domnilor, nimic nu-mi consolează lipsa sonetului pe care nu l-am scris. Dar, cum eu cred că sonetele sunt deja scrise, ca și odele, dramele și celelalte opere de artă, dintr-o rațiune metafizică, dăruiesc cele două versuri primului om fără ocupație care le va dori. Într-o duminică, dacă plouă afară, dacă e la țară – oricând găsește puțin timp liber, poate încerca să vadă dacă iese sonetul. Trebuie doar să-i mai găsească un subiect și să umple mijlocul care lipsește.

Capitolul LVI

Un seminarist

Pe toate mi le aducea aminte blestematul ăla de opuscul, cu literele lui vechi și citatele latinești. Vedeam ieșind din paginile lui figurile multor seminariști, frații Albuquerque, de exemplu, dintre care unul e acum vicar în Bahia, iar celălalt a urmat medicina și se spune că a descoperit un leac împotriva frigurilor galbene. Mi-a apărut Bastos, un slăbănog, vicar la Meia-Ponte, dacă nu cumva a murit între timp; Luís Borges, deși preot, s-a făcut politician și a ajuns senator al imperiului... Câte alte chipuri mă mai priveau din paginile reci ale *Panegiricului*! Nu, nu erau reci; aveau căldura tinereții proaspete, căldura trecutului, propria mea căldură. Voiam să le citesc încă o dată și mă bucuram să văd textul, la fel de necunoscut ca în prima zi, deși mai scurt. Era o plăcere să-l parcurg; din când în când, fără să-mi dau seama, dădeam pagina ca și cum aș fi citit cu adevărat; cred că se întâmpla când îmi mai cădeau ochii pe ultimul cuvânt din pagină, iar mâna, obișnuită să-i ajute, își făcea treaba...

Uite aici alt seminarist. Îl chema Ezequiel de Sousa Escobar. Era un băiat zvelt, cu ochi de culoare deschisă, fără astâmpăr, după cum îi erau și mâinile, și picioarele, și vorba, totul. Cine nu era obișnuit cu el s-ar fi simțit poate stingherit, neștiind cum să-l ia. Nu te privea în ochi, nu vorbea clar, nici închegat; mâinile lui nu le strângeau pe altele, nici nu se lăsau strânse, pentru că degetele lui erau așa delicate și scurte, încât atunci când credeai că le ai în mâna ta, nu mai aveai nimic. Același lucru se întâmpla și cu picioarele, care erau ba aici, ba în partea cealaltă. Neputința de a sta locului a fost cea mai mare piedică peste care a dat printre regulile de la seminar. Avea un zâmbet instantaneu, râdea liniștit, cu toată gura. Un singur lucru nu era neastâmpărat ca restul: gândirea; de multe ori îl surprindeam cu privirea întoarsă în sinea lui, cugetând. Ne răspundea de fiecare dată că meditează la vreo problemă spirituală sau că recapitulează lecția din ziua precedentă. Când am devenit mai apropiați, îmi cerea mereu să-i explic și să-i repet tot felul de lucruri mărunte și avea o memorie cât să le păstreze pe toate, până și cuvintele. Poate capacitatea asta îi dăuna alteia.

Era cu trei ani mai mare decât mine, fiul unui avocat din Curitiba, înrudit cu un neguțător din Rio de Janeiro, care îi era ca un tată. Acesta din urmă nutrea puternice sentimente catolice. Escobar mai avea o soră, ca un îngeraș, spunea el.

— Nu doar ca frumusețe se aseamănă unui înger, ci și ca bunătate. Nici nu-ți imaginezi ce om bun e. Îmi scrie des, o să-ți dau scrisorile ei.

De fapt, misivele erau simple și afectuoase, pline de alintări și sfaturi. Escobar îmi povestea tot felul de întâmplări interesante, care vădeau bunătatea și spiritul acestei ființe, într-atât încât m-ar fi convins să o iau de nevastă, dacă n-ar fi fost Capitu. A murit la scurtă vreme după aceea. Eu, sedus de cuvintele lui, i-am spus povestea mea aproape imediat. La început eram timid, dar el mi-a câștigat ușor încrederea. Dispozițiile pline de neastâmpăr încetau dacă voia el, iar anturajul și timpul le-au mai potolit puțin. Cu timpul, Escobar și-a deschis sufletul de la ușă până în fundul curții. După cum știi, sufletul omului se aseamănă cu o casă: nu de puține ori are ferestre pe toate părțile, multă lumină și aer curat. Altele pot fi închise și întunecate, fără ferestre, sau având doar câteva, cu tot cu gratii, ca în mănăstiri sau închisori. Altele sunt ca niște capele și bazaruri, simple acoperăminte sau palate somptuoase.

Al meu nu știu cum era. Pe-atunci încă nu eram încăpățânat, nici nu devenisem „dom casmurro“;

teama era cea care-mi stătea în calea sincerității, dar cum ușile nu aveau nici chei, nici încuietori, era de-ajuns să le împingi, iar Escobar le-a împins și a intrat. L-am găsit aici înăuntru, și aici a rămas, până când...

Capitolul LVII

Pregătire

Ah! Dar nu numai seminariștii îmi apăreau dintre paginile vechi ale *Panegiricului*. Au revenit și senzații din trecut, asemenea și atâtea încât, dacă le-aș spune pe toate, aș lua din spațiul poveștii. Una dintre ele, chiar dintre primele, aș fi vrut s-o povestesc în latină. Nu pentru că subiectul n-ar găsi cuvintele potrivite în limba noastră, care este castă pentru cei caști, la fel cum poate fi indecentă pentru cei indecenți. Da, cititoarele mele *castissime*, cum ar spune răposatul José Dias, puteți citi capitolul până la sfârșit fără teamă sau rușine.

Dar voi pune povestea în alt capitol. Oricât de legat îmi iese acesta, subiectul tot are ceva mai puțin auster, care cere câteva rânduri de odihnă și pregătire. Așa că prezentul capitol va servi drept pregătire. Și, dragul meu cititor, nu-i puțin lucru; când știe ce o așteaptă și analizează proporțiile și greutatea întâmplărilor, inima se întărește și se pregătește și atunci răul nu mai pare la fel de rău. De altfel, dacă nu face asta dinainte, n-o să-i reușească după. Și aici intervine șiretlicul meu; așa că, atunci când vei citi, probabil ți se va părea mai puțin crud decât te așteptai.

Capitolul LVIII

Tratatul

S-a întâmplat ca, într-o luni, când mă întorceam eu la seminar, să văd o doamnă căzând pe jos. Primul meu gest, într-o asemenea situație, ar fi trebuit să fie de milă sau râs; n-a fost nici unul, nici altul, întrucât (și asta aș fi vrut eu să zic în latină) doamna avea ciorapii foarte albi, și nu i-a murdărit, avea jartiere de mătase, și nu le-a pierdut. Au sărit mai mulți oameni s-o ajute, dar n-au apucat s-o ridice; ea s-a ridicat de jos foarte rușinată, s-a scuturat, a mulțumit și a cotit pe prima stradă.

— Ce manie mai e și asta, să imite franțuzoaicele aici, pe Rua do Ouvidor, îmi spuse José Dias mergând și comentând căzătura. Ce prostie. Fetele noastre ar trebui să meargă cum le-a fost dintotdeauna pasul, domol și răbdător, nu cu fâțâiala asta franțuzită, tic-toc...

Eu abia dacă-l auzeam. Ciorapii și jartierele doamnei se albeau și se unduiau în fața mea, mergeau, cădeau, se ridicau și plecau mai departe. Când am ajuns la colț, m-am uitat de-a lungul celeilalte străzi și am văzut-o în depărtare pe împiedicata noastră cum mergea, tic-toc, tic-toc...

— Pare că nu s-a lovit, am spus eu.

— Cu atât mai bine pentru ea, dar e imposibil să nu-și fi zgâriat genunchii; fâțâiala aia e un moft...

Cred că „moft“ a zis; eu rămăsesem la „genunchii zgâriați“. Din momentul acela și până la seminar n-a fost femeie să treacă pe drum căreia să nu-i doresc o căzătură, ba unora le mai ghiceam și ciorapii bine întinși și jartierele bine legate... Altele poate nici nu aveau ciorapi... Dar eu le vedeam îmbrăcate cu ei... Sau poate... Ar fi posibil...

Am crestat totul cu puncte de suspensie ca să vă zugrăvesc ideile mele, care așa și erau: difuze și confuze; cu siguranță, nu reușesc. Capul îmi era înfierbântat și mersul șovăitor. La seminar, prima oră a fost de nesuportat. Sutanele păreau niște fuste și îmi aminteau de căzătura doamnei. Acum n-o mai vedeam numai pe ea căzând; tuturor femeilor pe care le vedeam pe stradă le zăream în treacăt jartierele albastre; erau albastre. Noaptea, le-am visat. O mulțime de creaturi abominabile se învârtteau în jurul meu, tic-toc... Erau frumoase, unele slabe, altele grase, toate agile ca niște diavoli. M-am trezit, am încercat să le alung cu invocări și alte metode, dar cum adormeam, cum veneau înapoi și, ținându-se de mână în jurul meu, făceau o horă mare de fuste, sau, plutind în aer, alcătuiau o ploaie de picioare deasupra capului meu. Am ținut-o așa până în zori. Nu m-am mai culcat; am spus *Tatăl nostru*, *Ave Maria*, *Crezul*, și cum cartea de față spune adevărul-adevărat, trebuie să mărturisesc că am fost nevoit să-mi întrerup de mai multe ori rugăciunile, însoțind în întunerice o siluetă care se îndepărta, tic-toc, tic-toc... Reluam rapid rugăciunea, mereu de la mijloc, ca s-o potrivesc bine, ca și cum nici n-aș fi întrerupt-o, dar cu siguranță fraza nouă nu se lega de cea veche.

Văzând că răul o să continue, am încercat să-l înving, dar în așa fel încât să nu-l pierd chiar de tot. O, voi înțelepți ai Scripturii, ghiciți ce am făcut. Am hotărât în felul următor. Cum nu reușeam să-mi scot din minte imaginile acelea, am propus un tratat între conștiința și imaginația mea. Viziunile feminine urmau să fie considerate de atunci simple încarnări ale viciilor și tocmai de aceea trebuia să le contemplan, ca cea mai bună metodă de a tempera caracterul și a-l căli pentru greutățile aspre pe care le aducea viața. N-am formulat ideea în cuvinte, nici n-a fost nevoie; contractul s-a încheiat tacit, cu o oarecare aversiune, dar s-a încheiat. Timp de câteva zile, chiar eu eram cel care evoca viziunile

pentru a mă întări, și nu le alungam; când oboseau prea tare, plecau ele singure.

Capitolul LIX

Musafiri cu bună ținere de minte

Mai sunt unele reminiscențe care n-au pace până nu sunt spuse prin viu grai sau scrise pe hârtie. Un antic spunea să scapi de musafirii care au bună ținere de minte. Viața e plină de musafiri din aceștia, și se întâmplă ca eu să mă număr printre ei, deși o dovadă că am memoria slabă ar fi, pentru început, că nu-mi amintesc numele respectivului antic; dar era un antic și asta e de ajuns.

Ba nu, nu, memoria mea nu e bună. Dimpotrivă, mai degrabă seamănă cu a cuiva care a trăit prin camere de hoteluri, fără să fi reținut nici fețe, nici nume, doar câteva împrejurări ici-colo. Cine trăiește în aceeași casă de familie, cu eternele ei mobile și obiceiori, oameni și sentimente, rămâne cu toate întipărite în minte datorită continuității și repetiției. Cât îi invidiez pe cei care n-au uitat ce culoare aveau primii pantaloni pe care i-au îmbrăcat! Eu nu nimeresc nici culoarea celor pe care i-am purtat ieri. Sunt sigur doar că nu erau galbeni, pentru că nu pot suferi culoarea aia; dar și asta ar putea fi omisiune și imprecizie.

Dar mai bine omisiune decât imprecizie; să vă explic. Nimic nu se leagă bine în cărțile imprecise, dar în cărțile care omit se poate pune orice. Eu, când citesc ceva de soiul celor din urmă, nu mă plictisesc niciodată. Când ajung la sfârșit, închid ochii și evoc tot ce n-a apărut în carte. Ce de idei excelente îmi vin atunci! Câte gânduri profunde! Râurile, munții, bisericile pe care nu le-am găsit în paginile scrise, toate îmi apar cu apele, copacii și altarele lor, generalii scot săbiile rămase în teci, iar goarneau dau glas notelor care dormeau în metal, și totul pornește în marș cu o însuflețire neașteptată.

Căci totul se găsește în afara unei cărți nereușite, dragă cititorule. Așa umplu eu lipsurile altora; tot astfel poți și tu să le umpli pe ale mele.

Capitolul LX

Dragul meu opuscul

Așa am făcut eu cu *Panegiricul Sfintei Monica* și încă mai mult de atât: i-am adăugat nu numai ce îi lipsea sfintei, dar și lucruri care nu aveau de-a face cu ea. Ați văzut sonetul, ciorapii, jartierele, seminaristul Escobar și alte lucruri. Acum veți vedea ce a mai ieșit din paginile îngălbenite ale opusculului.

Dragul meu opuscul, tu nu foloseai la nimic, dar la ce mai e bună o pereche veche de papuci? Pe de altă parte, de multe ori se întâmplă ca unul dintre cei doi papuci să păstreze mirosul și căldura ambelor picioare. Ponosiți și găuriți, sunt dovada că cineva îi încălța dimineața, când se scula din pat, sau îi descălța noaptea, când se culca. Iar dacă papucii nu sunt poate cea mai potrivită comparație, pentru că aparțin cuiva și iau contact direct cu picioarele, mai există și alte amintiri, precum piatra de pe drum, ușa casei, o fluierătură anume, strigătura unui vânzător de stradă, ca aceea cu șerbetul de cocos pe care am povestit-o în capitolul al XVIII-lea. Întocmai, când am povestit strigătura vânzătorului de șerbet, așa mă năpădise un dor, încât am vrut să-l rog pe un prieten muzician să o scrie pe note și să o adaug la finalul capitolului. Dar apoi am scurtat capitolul pentru că alt muzician, căruia i-am arătat-o, mi-a mărturisit sincer că nu vede în pasajul pe care-l scrisesem nimic care să-i trezească amintiri. Ca să nu se întâmple la fel și cu alți profesioniști care poate că mă vor citi, mai bine îl scutesc pe editor de munca și cheltuiala imprimării. Ați observat că n-am adăugat nimic, nici n-o să adaug. De fapt, cred că nici strigăturile vânzătorilor de stradă, nici opusculele de la seminar nu sunt de-ajuns să întrupeze împrejurări, oameni și senzații; trebuie să le fi cunoscut și să fi trăit cu ele în același timp, nu să le vezi mute și incolore.

Dar să vedem ce mi-a mai apărut dintre paginile îngălbenite.

Capitolul LXI

Vaca lui Homer

Mi-au mai apărut multe. Am văzut primele zile de după despărțire, dure și opace, în ciuda vorbelor de alinare venite din partea preoților și a seminariștilor, din partea mamei și a unchiului Cosme, aduse de José Dias la seminar.

— Tuturor le e dor de tine, îmi spuse el, dar cel mai mare dor e, firește, în cea mai mare inimă; și a cui e aceea? Întrebă secretarul, scriindu-mi răspunsul în ochi.

— A mamei, răspunsei eu.

José Dias îmi strânse mâna înflăcărat și îmi povesti apoi tristețea mamei, care vorbea de mine în fiecare zi, aproape în fiecare ceas. Cum el îi dădea mereu dreptate și mai adăuga câte o vorbă despre darul pe care mi-l dăduse Domnul, mândria mamei în astfel de împrejurări era de nedescris; îmi povestea toate astea plin de admirație înlăcrimată. Și unchiul Cosme se înduioșa mult.

— Ieri chiar s-a întâmplat ceva interesant. După ce i-am spus excelentissimei că Dumnezeu îi dăduse nu un copil, ci un înger din ceruri, domnul avocat a fost atât de mișcat, încât n-a găsit altă metodă să-și înghită plânsul decât să mă ia peste picior, așa cum numai el știe. Nici nu mai e nevoie să zic că Dona Glória și-a șters o lacrimă pe furiș. Altfel, n-ar fi fost mamă! Ce inimă iubitoare!

— Bine, domnule José Dias, dar ce se aude despre plecarea mea de aici?

— Asta e treaba mea. Trebuie să aranjăm călătoria în Europa, dar putem s-o facem la anul sau peste doi ani, în 1859 sau 1860...

— Atât de târziu!

— Ar fi fost bine să se întâmple chiar anul ăsta, dar să nu grăbim timpul. Ai răbdare, studiază, n-ai nimic de pierdut dacă mai știi câte ceva când pleci de aici; și, de altfel, chiar dacă n-ajungi preot, viața de seminar e folositoare, tot e mai bine să intri în lume uns cu sfintele miruri ale teologiei...

În acel moment – îmi amintesc ca acum –, ochii lui José Dias au scăpărat atât de intens, încât m-au umplut de spaimă. Apoi pleoapele i-au căzut și i-au rămas așa câteva clipe, până când s-au ridicat din nou și și-a ațintit ochii asupra peretelui din curte, parcă îmbibați de ceva, dacă nu chiar de ei înșiși; apoi, dezlipindu-se de perete, au scrutat toată curtea. Aș fi putut să-l compar aici cu vaca lui Homer¹³; umbla și gemea în jurul fătului pe care abia îl născuse. Nu l-am întrebat ce are, din sfială și pentru că doi profesori, dintre care unul de teologie, se apropiau de noi. Când au ajuns în dreptul nostru, secretarul, care îi cunoștea, i-a complimentat cu formulările cuvenite și i-a întrebat despre mine.

— Încă nu putem ști sigur, spuse unul dintre ei, dar pare că va ajunge unde trebuie.

— Exact asta-i spuneam și eu acum, interveni José Dias. Vreau să-i ascult prima slujbă; dar chiar și dacă nu ajunge să se hirotonisească, n-ar fi putut avea studii mai bune decât cele de aici. În călătoria existenței, conchise apăsând mai mult cuvintele, va porni uns cu sfintele miruri ale teologiei...

De data asta scăpărarea din ochi a fost mai mică, pleoapele nu i-au căzut și nici pupilele nu i s-au mișcat ca înainte. Dimpotrivă, era foarte atent și interesat; cel mult câte un zâmbet luminos și prietenos i se rătăcea pe buze. Profesorul de teologie i-a spus că îi place metafora; el i-a mulțumit, explicându-i că erau idei care îi mai scăpau în mersul discuției; nu scria și nici nu ținea discursuri. Însă mie nu-mi plăcuse deloc; de îndată ce profesorii au plecat, am dat din cap:

— Nu mă interesează sfintele miruri ale teologiei; vreau să ies de aici cât mai repede cu putință sau chiar acum...

— Acum, îngere, nu se poate; dar poate se întâmplă mai devreme decât credem. Cine știe dacă nu chiar în anul ăsta, în 1858? Am ticluit deja un plan și mă gândesc la cuvintele cu care i le voi prezenta Dinei Gloria; sunt sigur că o să cedeze și că va fi de partea noastră.

— Mă îndoiesc că o să fie de acord.

— Vom vedea. O mamă e în stare de orice; dar, cu sau fără acordul ei, sunt sigur de plecarea noastră, și nu voi cruța niciun efort pentru asta, stai liniștit. Trebuie să ai răbdare. Și să nu faci aici nimic ce ar putea da motiv de interdicții sau plângeri; fii docil și foarte mulțumit în aparență. N-ai auzit cum te-a lăudat profesorul? Pentru că ai fost cuminte. Ține-o tot așa.

— Dar 1859 sau 1860 e foarte târziu.

— Se va întâmpla anul acesta, răspunse José Dias.

— Peste trei luni?

— Sau șase.

— Nu, trei luni.

— Da, sigur. Am un plan acum care mi se pare mai bun decât oricare altul. Să combin lipsa de vocație ecleziastică și nevoia de a schimba aerul. De ce nu tușești?

— De ce nu tușesc?

— Nu chiar acum-acum, dar o să-ți spun eu să tușești, când va fi nevoie, câte puțin, o mică tuse seacă și puțină greață; eu o s-o pregătesc pe excelentissima mea doamnă... O! Toate astea sunt spre binele ei. Din moment ce fiul ei nu poate fi în slujba bisericii, așa cum trebuie, cea mai bună metodă de a îndeplini voia Domnului este să-i găsim o altă vocație. Lumea este și ea o biserică pentru cei buni...

Secretarul mi se păru din nou vaca lui Homer, ca și când acest „lumea este și ea o biserică pentru cei buni“ ar fi fost alt făt, frate cu „sfintele miruri ale teologiei“. Dar, fără să-i mai dau răgaz să-și exprime tandrețea maternă, îi răspunsei:

— A! Înțeleg! Să demonstrezi că sunt bolnav ca să plecăm, nu?

José Dias ezită puțin, apoi explică:

— Să demonstrez adevărul, pentru că, zău, Bentinho, eu am o bănuială cu pieptul tău de luni de zile. Nu ți-e bine la piept. Când erai mic ai avut o febră și niște horcăieli... Ți-a trecut, dar sunt zile în care ești mai palid. Nu zic că-i grav, dar răul poate veni repede. Într-o oră se surpă o casă. De asta zic, dacă sfânta doamnă nu va dori să vină cu noi – sau ca să vină mai repede –, cred că o tuse bună... Dacă tusea va veni cu adevărat, atunci e mai bine s-o grăbim... Stai liniștit, îți dau eu de știre...

— Bine, dar dacă ies de aici nu înseamnă că o să plecăm imediat; mai întâi ies de aici, apoi ne îngrijim de îmbarcare; îmbarcarea ar putea fi amânată pentru la anul. Nu se spune că cea mai bună vreme e în aprilie sau în mai? Atunci în mai să fie. Mai întâi să plec de la seminar, peste vreo două luni...

Și, pentru că întrebarea îmi stătea în gât, m-am uitat rapid în jur și l-am întrebat de foarte aproape:

— Capitu ce mai face?

[13](#) Referire la o scenă din *Iliada* lui Homer, în care regele Menelaos, pentru a-l apăra pe Patrocle, rănit, se învârte în jurul lui precum o vacă ce-și protejează vițelul.

Capitolul LXII

Împunsătura lui Iago

Întrebarea era imprudentă, în condițiile în care tocmai încercam să-mi grăbesc îmbarcarea. Era ca și cum aș fi mărturisit că principalul sau singurul motiv pentru care nu voiam să rămân la seminar era Capitu, ceea ce făcea călătoria improbabilă. Mi-am dat seama de asta după ce am zis-o; am vrut s-o dreg, dar nici nu știam cum, nici el nu m-a lăsat.

— E veselă, ca de obicei; o zăpăcită. Asta până o s-o ia vreun filfizon de prin vecini și-o să se însoare cu ea...

Cred că am pălit; oricum, am simțit un fior rece prin tot corpul. Să aud că ea era veselă în fiecare zi, în timp ce eu plângeam în fiecare noapte, mi-a dat o asemenea stare, însoțită de niște bătaii de inimă atât de violente, încât îmi pare că le mai aud și acum. Exagerez puțin, dar așa e discursul uman, compus din elemente excesive și din elemente diminuate, care se compensează, ajustându-se. Pe de altă parte, dacă ne gândim că nu urechile sunt cele care aud, ci memoria, ajungem la purul adevăr. Memoria mea încă aude bătăile inimii din acea clipă. Nu uitați că era emoția primei iubiri. A fost cât pe ce să-l întreb pe José Dias de unde venea veselia lui Capitu, ce făcea, dacă trăia râzând, cântând și sărind, dar m-am abținut la timp, apoi a apărut altă idee...

De fapt, nu altă idee, ci un sentiment crud și necunoscut, gelozia pură, cititor al sentimentelor mele ascunse. Ea m-a mușcat, pe când îmi repetam în sinea mea cuvintele lui José Dias: „...vreun filfizon de prin vecini...”. E drept că nu mă gândisem niciodată la așa o năpastă. Trăiam atât de cufundat în ea, totul era despre ea și pentru ea, încât intervenția unui filfizon părea o noțiune din afara realității; nu-mi trecuse niciodată prin minte că prin vecini existau filfizoni de diferite vârste și înfățișări, împătimiți ai plimbărilor de după-amiază. Acum îmi aminteam că erau unii care se uitau după Capitu, dar mă simțeam atât de stăpân asupra ei, încât era ca și cum s-ar fi uitat după mine: o simplă datorie de admirație și de invidie. Despărțiți de spațiu și destin, răul îmi apărea acum, dacă nu posibil, de-a dreptul real. Iar bucuria lui Capitu confirma bănuiala; dacă-și ducea zilele veselă, înseamnă că se îndrăgostise de altcineva, îl urmărea cu privirea pe stradă, îi vorbea la fereastră, la ora de rugăciuni, își dădeau flori și...

Și... mai ce? Știi ce-și mai dădeau; dacă nu-ți dai seama singur, mai bine nu mai citi restul capitolului și al cărții, nu vei mai găsi nimic, chiar dacă o s-o spun cu toate elementele etimologiei. Dar dacă ți-ai dat seama, vei înțelege că, după ce m-am cutremurat, am vrut să mă năpustesc pe poartă afară, să cobor dealul, s-o iau la fugă, s-ajung acasă la Pádua, s-o iau pe Capitu și s-o fac să-mi spună câți, câți, câți i-a dat deja filfizonul de prin vecini. N-am făcut nimic. Închipuirile pe care le povestesc acum n-au avut în acele trei sau patru minute aceeași logică de mișcare și gândire. Erau împrăștiate, cârpăcite prost, deformate, o învălmășeală, un taifun care mă orbea și mă asurzea. Când mi-am venit în fire, José Dias încheia o frază al cărei început nu l-am auzit, iar sfârșitul era și el vag: „...socoteala pe care ți-o va da.” Ce socoteală și cui? M-am gândit desigur că vorbea încă de Capitu și am vrut să-l întreb, dar voința mi-a pierit în fașă, ca atâtea alte generații de-ale ei. M-am limitat la a-l întreba pe secretar când urma să vin acasă s-o văd pe mama.

— Mi-e dor de mama. Pot să vin saptămâna asta?

— Vino sâmbătă.

— Sâmbătă? A! Da! Da! Spune-i mamei să trimită pe cineva să mă ia sâmbătă! Sâmbătă? Sâmbăta asta, nu? Să trimită pe cineva, negreșit.

Capitolul LXIII

Jumătățile unui vis

Am așteptat cu nerăbdare să vină sâmbăta. Până atunci, visele m-au urmărit, chiar și treaz, dar nu le voi pomeni aici ca să nu mai lungesc partea asta a cărții. Voi spune doar despre unul singur, în cât de puține cuvinte pot, sau mai degrabă aş povesti două, pentru că unul a pornit de la celălalt, dacă nu cumva amândouă reprezintă două jumătați ale unuia singur. Pare de neînțeles, stimată cititoare, dar vina e a sexului dumitale, care tulbură astfel adolescența unui sărman seminarist. Dacă nu s-ar fi întâmplat așa, cartea asta ar fi fost poate o simplă predică – în caz că aş fi fost preot –, sau o pastorală, dacă aş fi fost episcop, sau o enciclică, dacă aş fi fost papă, așa cum îmi recomanda unchiul Cosme: „Hai, băiete, să mi te-ntorci papă!“ Ah! De ce n-am dus la capăt urarea asta? Dacă Napoleon a ajuns din ofițer împărat, orice se poate întâmpla.

Cât despre vis, se petrecea astfel. Stăteam să-i spionez pe filfizonii din vecini și am văzut unul care conversa cu prietena mea lângă fereastră. Am alergat până la ei, filfizonul a fugit; m-am dus lângă Capitu, dar nu era singură, mai era și tatăl ei lângă ea, care își ștergea ochii și privea un bilet trist de loterie. Cum nu mi-era clar ce se întâmpla, voiam să-l rog să-mi explice, când el s-a apucat să-mi spună singur; filfizonul îi adusese lista premiilor de la loterie, iar biletul ieșise necâștigător. Avea numărul 4004. Mi-a spus că simetria asta de cifre era misterioasă și frumoasă, probabil că roata nu se învârtise bine; era imposibil să nu fi tras el norocul cel mare. În timp ce-mi vorbea, Capitu îmi trimitea din priviri toate noroacele mari și mici. Cel mai mare venea de pe buze. Și aici intervine cea de-a doua parte a visului. Pádua a dispărut, ca și speranțele lui de a avea un bilet câștigător. Capitu s-a aplecat în afară, eu m-am mai uitat o dată în josul străzii – era pustie. Am luat-o de mâini, i-am balmăjit nu știu ce și m-am trezit singur în dormitor.

Visul pe care tocmai l-ați citit nu e însă la fel de interesant ca eforturile pe care le-am făcut apoi că să adorm la loc și să-l reiau. Nu e chip să vă puteți imagina energia și încăpățânarea cu care închideam ochii, îi țineam bine strânși, ca să nu mă mai gândesc la nimic și să pot adormi, dar nu dormeam. Tot zburciumul ăsta m-a făcut să-mi pierd somnul până dimineață. Tocmai la ziuă am reușit să-l aduc înapoi, dar atunci n-au mai venit nici filfizoni, nici bilete la loterie, nici norocul cel mare sau cel mic. N-am mai visat nimic în noaptea aceea și am greșit toate lecțiile din ziua respectivă.

Capitolul LXIV

O idee și un scrupul

Recitind capitolul trecut, mi-au venit o idee și un scrupul. Scrupulul este întocmai să scriu ideea, cea mai banală cu putință, la fel cum, pornind de la banalitatea soarelui și a lunii, cerul ne dă zilele și lunile. Am lăsat manuscrisul și m-am uitat la pereți. Știți că această casă a mea din Engenho Novo este reproducerea fostei mele case din Matacavalos în ce privește dimensiunile, aranjamentul și zugrăveala. De altfel, cum spuneam în capitolul al II-lea, am imitat-o pe cealaltă cu scopul de a-mi lega cele două capete ale vieții, ceea ce n-am reușit. Același lucru s-a întâmplat și cu visul meu de la seminar, oricât am încercat eu să dorm și oricât aş fi dormit. De unde deduc că omul e dator să închidă ochii și să-i strângă bine, încercând să continue târziu în noapte visul întrerupt cât noaptea e încă la început. Într-atât de banală și de nouă e ideea, încât nu știu dacă o s-o păstrez aici, deocamdată o scriu doar provizoriu.

Înainte de a încheia capitolul acesta, am mers până la fereastră să întreb noaptea de ce visele trebuie să fie atât de firave încât se destramă la cea mai mică clipire sau mișcare a corpului, și nu mai continuă apoi. Noaptea nu mi-a răspuns imediat. Era nespus de frumoasă, dealurile păleau în lumina lunii și împrejurimile erau sfârșite de tăcere. Întrucât am insistat, mi-a răspuns că visele nu mai fac parte din atribuțiile ei. Pe când locuiau pe insula dată de Lucian¹⁴, unde noaptea avea palatul ei și de unde făcea să iasă fiecare vis cu înfățișarea lui, mi-ar fi putut da explicații posibile. Dar lucrurile se schimbaseră cu timpul. Visele vechi fuseseră trimise la pensie, iar cele moderne locuiau acum în creierul omului. Acestea din urmă, chiar dacă ar fi vrut să le imite pe celelalte, nu puteau; insula viselor, ca cea a dragostei, și asemenea tuturor insulelor din toate mările, erau acum motiv de ambiție și rivalitate între Europa și Statele Unite.

Era o aluzie la Filipine¹⁵. Cum nu-mi place politica și cu atât mai puțin politica internațională, am închis fereastra și am venit să închei capitolul acesta ca să mă duc la culcare. Nu voi cere acum visele lui Lucian, nici altele, fiice ale memoriei sau ale digestiei; îmi ajunge un somn liniștit și profund. Dimineață, cu forțe proaspete, voi spune restul poveștii mele și al oamenilor ei.

¹⁴ Lucian din Samosata (125-192 d.H.), filosof grec, orator și autor de satiră care povestește în lucrările sale despre călătorii fantastice, în care singurul adevăr este minciuna.

¹⁵ Conflictul dintre Europa (Spania) și Statele Unite pentru posesia Insulelor Filipine erau foarte actuale în perioada în care autorul își scria romanul.

Capitolul LXV

Disimularea

Veni sâmbăta, veniră și alte sâmbete, iar eu am ajuns să mă acomodez cu noua mea viață. Eram când acasă, când la seminar. Preoților le plăcea de mine, celorlalți băieți de asemenea, iar lui Escobar și mai mult decât colegilor și preoților. După cinci săptămâni eram gata-gata să-i povestesc suferințele și speranțele mele; Capitu mă potoli.

— Escobar îmi e foarte bun prieten, Capitu!

— Dar mie nu.

— Poate o să-ți fie și ție; mi-a zis că vrea să vină s-o cunoască pe mama.

— N-are importanță; n-ai dreptul să dezvălui un secret care nu e doar al tău, e și al meu, iar eu nu-ți dau voie să spui nimic nimănui.

Avea dreptate, am tăcut și m-am supus. A mai avut o părere căreia m-am supus, chiar în prima sâmbătă, când m-am dus pe la ea, iar după ce am stat de vorbă câteva minute, m-a sfătuit să plec.

— Nu sta azi prea mult pe aici; du-te acasă, că o să vin și eu imediat. Cu siguranță Dona Glória vrea să stea cu tine mai mult, dacă nu tot timpul, de s-ar putea.

Atâta luciditate dovedea prietena mea în toate acestea, încât aș putea foarte bine să nu mai citez un al treilea exemplu, dar exemplele au fost făcute pentru a fi citate, iar acesta e așa de bun, încât omisiunea lui ar fi o crimă. S-a întâmplat la a treia sau a patra mea vizită acasă. Mama, după ce i-am răspuns miilor de întrebări despre cum se purtau cu mine la seminar, cum era cu studiile, relațiile, disciplina, dacă mă durea ceva, dacă dormeam bine, tot ce poate inventa dragostea de mamă ca să istovească răbdarea copilului, a încheiat întorcându-se către José Dias:

— Domnule José Dias, încă vă mai îndoiiți că o să iasă din el un preot bun?

— Excelentismă...

— Și ție, Capitu, îl întrerupse mama, întorcându-se către fiica lui Pádua, care era cu noi în cameră, nu ți se pare că din Bentinho o să iasă un preot bun?

— Ba da, doamnă, răspunse Capitu, plină de convingere.

Nu mi-a plăcut convingerea ei. Așa i-am și zis, a doua zi de dimineață, la ea în curte, amintindu-i cuvintele de cu seară și acuzând-o pentru prima oară din cauza bucuriei pe care o afișase de când intrasem la seminar, în vreme ce eu trăiam sfâșiat de dor. Capitu a devenit foarte serioasă și m-a întrebat cum aș fi vrut să se poarte, din moment ce ne bănuiau; și ea avusese nopți neconsolate, iar acasă la ea, zilele fuseseră la fel de triste ca și ale mele; n-aveam decât să-i întreb părinții. Mama ei îi zisese chiar, mai pe ocolite, să nu se mai gândească la mine.

— Normal că par veselă cu Dona Glória și Dona Justina, ca să nu creadă că denunțul lui José Dias e adevărat. Dacă li s-ar părea c-ar fi, ar încerca să ne despartă și mai mult, și poate până la urmă nici nu m-ar mai primi la ei în casă... Mie îmi ajunge jurământul nostru că ne vom căsători unul cu celălalt.

Deci asta era; trebuia să disimulăm ca să alungăm orice bănuială și în același timp să ne bucurăm de aceeași libertate, ca să ne putem construi liniștiți viitorul. Dar exemplul se completează cu ce am auzit ziua următoare, la prânz; după ce unchiul Cosme spuse că el voia să vadă cu ce mână o să binecuvânteze eupoporul la slujbă, mama povesti că zilele trecute, vorbind de fete care se mărită

devreme, Capitu îi spusese: „Pe mine vreau să mă cunune părintele Bentinho; îl aștept până se face preot!“ Unchiul Cosme râse amuzat, José Dias nu rămase nici el serios, numai verișoara Justina se încruntă și mă privi întrebător. Eu, care mă uitasem la toți, nu putui înfrunța privirea verișoarei, așa că încercai să rămân cu nasul în farfurie. Dar mâncarea îmi pică prost; eram așa de fericit cu disimularea lui Capitu, încât nu mai văzui nimic altceva în fața ochilor, iar imediat după prânz mă grăbii să comentez cu ea conversația și să-i laud șiretenia. Capitu zâmbi recunoscătoare.

— Ai dreptate, Capitu, încheiai eu; o să-i înșelăm pe toți.

— Nu-i așa? spuse ea cu nevinovăție.

Capitolul LXVI

Apropiere

Capitu i se lipise mamei de suflet. Stăteau mai tot timpul împreună, vorbind despre mine, de soare, de vânt sau despre nimic; Capitu se ducea la ea diminețile să coasă; câteodată, rămânea la cină.

Verișoara Justina nu era la fel de afectuoasă, dar nici nu se purta rău cu prietena mea. Era destul de sinceră încât să spună când cineva nu-i plăcea sau nu-i mirosea a bine. Poate doar despre soțul ei nu spunea nimic de rău, dar soțul ei era mort; oricum, nu exista bărbat să-l întreacă în afecțiune, muncă și onestitate, în maniere și în ascuțimea spiritului. Părerea asta, după cum zicea unchiul Cosme, era postumă, căci cât timp fusese în viață se certau mult, iar ultimele șase luni le-au trăit despărțiți. Cu atât mai bine pentru ea; lauda morților e un fel de a te ruga pentru ei. Îi plăcea și de mama, sau, dacă a avut vreodată un gând rău la adresa ei, acesta a rămas închis în inima verișoarei. E de la sine înțeles că, cel puțin aparent, o trata cu respectul cuvenit. Nu cred că spera la vreo moștenire; oamenii cu astfel de aspirații își întrec atribuțiile normale, se prefac mai zâmbitori, mai sânguincioși, sunt înzecit mai grijulii, ajung să întreacă servitorii. Dar toate astea erau împotriva firii verișoarei Justina, plămădită din acreală și nemulțumire. Cum fusese primită în casă dintr-o favoare, e de înțeles că nu arăta lipsă de respect față de doamnă și își înghițea resentimentele, sau o vorbea de rău doar lui Dumnezeu și diavolului.

Dacă ar fi urât-o pe mama, n-ar fi fost un motiv în plus s-o urască pe Capitu, nici n-avea nevoie de motive suplimentare. Cu toate astea, apropierea lui Capitu a făcut-o mai neplăcută pe ruda mea. Dacă la început nu se purta urât cu ea, cu timpul și-a schimbat comportamentul și a ajuns s-o ocolească. Capitu, plină de solitudine, dacă n-o vedea, întreba de ea și se ducea s-o caute. Verișoara Justina îi tolera această curtenie. Viața e plină de obligații pe care trebuie să le îndeplinim, oricât am vrea să le ignorăm cu nerușinare. De altfel, Capitu se folosea de o anume magie care te prinde; până la urmă, verișoara Justina i se arăta zâmbitoare, dar când rămânea singură cu mama, găsea câte un cuvânt neprietenos la adresa fetei.

Când mama s-a îmbolnăvit de o febră care aproape o răpuse, a dorit să-i fie Capitu infirmieră. Deși asta o ușura pe verișoara Justina de îndatoriri grele, nu i-a iertat prietenei mele intervenția. Într-o zi a întrebat-o dacă n-are ce face acasă; altădată, râzând, i-a ieșit epigrama asta: „Nu-i nevoie să alergi atât; cele ce ți se vor cuveni te vor găsi.“

Capitolul LXVII

Un păcat

Dacă tot suntem aici, încă nu scol bolnava din pat fără să vă povestesc ce mi s-a întâmplat. După cinci zile, mama s-a trezit atât de răvășită, încât a cerut să fiu adus de la seminar. În van a încercat unchiul Cosme:

— Glória, te sperii degeaba, febra o să treacă...

— Nu! Nu! Aduceți-mi-l! Aș putea să mor, iar sufletul meu nu va fi mântuit dacă nu-l am pe Bentinho lângă mine.

— O să-l speriem.

— Nu-i spuneți nimic, dar aduceți-mi-l acum-acum, fără întârziere.

Au crezut că delirează; dar, cum nu-i costa nimic să mă aducă, José Dias a fost însărcinat să transmită mesajul. A intrat atât de tulburat, încât am încremenit. I-a povestit rectorului în particular ce se întâmplase și am primit învoire să mă duc acasă. Mergeam tăcuți pe stradă, el cu același pas ca de obicei – premisa înaintea consecinței, consecința înaintea concluziei –, dar cu capul plecat și oftând, eu – temându-mă să nu citesc pe chipul lui vreo veste dură și definitivă. Îmi pomenise doar boala, ca și cum n-ar fi fost nimic; dar chemarea, tăcerea, oftările ar fi putut să însemne altceva. Inima îmi bătea cu putere, picioarele îmi tremurau, era să cad de câteva ori...

Nerăbdarea de a afla adevărul se împletea cu teama de a-l afla. Era pentru prima dată când moartea îmi apărea atât de aproape, mă înconjura, mă privea cu ochi găunoși și întunecați. Cu cât înaintam pe Rua dos Barbons, cu atât mai mult mă îngrozea ideea de a ajunge acasă, de a intra, de a auzi plânsete, de a vedea un corp fără viață... O! N-aș putea descrie niciodată aici tot ce am simțit în acele teribile minute. Deși José Dias mergea cu încetineală superlativă, strada parcă îmi fugea de sub picioare, casele zburau dintr-o parte și din cealaltă, iar o goarnă care s-a auzit atunci de la sediul Gărzii Municipale mi-a răsunat în urechi asemenea trâmbiței Judecății de Apoi.

Am plecat, am ajuns la Piața Arcos, am intrat pe Rua de Matacalos. Casa nu era chiar acolo, ci mult mai departe de Rua dos Inválidos, aproape de Senat. Am vrut să-l întreb pe însoțitorul meu de vreo trei sau patru ori, dar n-am îndrăznit să deschid gura; iar apoi nici nu mai voiam. Mergeam înainte, acceptând ce putea fi mai rău ca pe un gest al destinului, ca pe o necesitate a înfăptuirii omenеști și, în acel moment, Speranța, ca să combată Groaza, mi-a strecurat în inimă nu aceste cuvinte, căci n-a fost nimic articulat în cuvinte, ci o idee care s-ar fi putut traduce așa: „Dacă moare mama, gata cu seminarul.“

Cititorule, a fost o străfulgerare. A luminat întunericul pe atât de repede pe cât s-a și stins, iar noaptea mea s-a așternut și mai neagră, prin efectul remușcării rămase. A fost glasul desfrânării și al egoismului. Smerenia filială a pălit o clipă, în perspectiva libertății sigure, prin dispariția datoriei și a datornicului; a fost o clipă, mai puțin decât atât, o sutime dintr-o clipă, dar chiar și așa, suficient ca să-mi îngreuneze suferința cu o remușcare.

José Dias ofta. La un moment dat m-a privit cu atâta milă, încât mi s-a părut că-mi ghicise gândul, iar eu am vrut să-i cer să nu spună nimic nimănui, că aveam să mă pedepsesc, și așa mai departe. Dar mila lui era atât de plină de iubire, că nu putea fi legată de păcatul meu; atunci mai rămânea doar moartea mamei... Am simțit o neliniște atât de mare, un nod în gât, și n-am mai putut să

mă abțin, am izbucnit în plâns.

— Ce s-a întâmplat, Bentinho?

— Mama...?

— Nu! Nu! Ce idee! Starea ei e *gravisimă*, dar nu e o boală mortală, iar Dumnezeu poate orice. Șterge-ți ochii, nu-i frumos ca un tânăr de vârsta ta să meargă plângând pe stradă. Nu-i nimic, doar o febră... Așa e febra, lovește rapid și tot așa de iute pleacă... Nu cu degetele, unde ți-e batista?

Mi-am șters ochii, cu toate că din toate cuvintele lui José Dias unul singur îmi rămăsese în inimă; acel *gravisim*. Abia apoi mi-am dat seama că voia să spună „grav“, dar folosirea superlativului lungește cuvintele și, de dragul emfazei, José mi-a sporit tristețea. Dacă mai găsești în cartea asta încă vreun exemplu de același gen, dă-mi de știre, cititorule, să corectez în cea de-a doua ediție; nu e nimic mai dizgrațios decât să dai picioare extrem de lungi unor idei extrem de scurte. Mi-am șters ochii, repet, și am continuat drumul, nerăbdător să ajung acasă și să-i cer iertare mamei pentru gândul meu oribil. În fine, am ajuns, am intrat, am urcat tremurând cele șase trepte ale scării și, după câteva momente, aplecat peste patul ei, ascultam vorbele tandre ale mamei, care îmi strângea mâinile cu putere și îmi repeta „fiul meu“. Ardea toată, ochii îi pârjoleau pe ai mei, părea mistuită de un vulcan interior. Am îngenuncheat lângă pat, dar, cum era înalt, am rămas departe de mângâierile ei.

— Nu, fiule, ridică-te, ridică-te!

Lui Capitu, care era în dormitor, i-a plăcut să vadă intrarea mea, gesturile, vorbele și lacrimile mele, după cum mi-a mărturisit mai târziu; dar n-a bănuît, desigur, toate cauzele stării mele. Când am ajuns la mine în cameră, m-am gândit să-i spun mamei totul, îndată ce avea să se însănătoșescă, dar nu era o idee fermă, ci doar un gând, ceva ce n-aș fi făcut niciodată, oricât de mult m-ar fi durut păcatul meu. Atunci, cuprins de remușcare, m-am folosit încă o dată de vechiul meu obicei al promisiunilor spirituale și i-am cerut lui Dumnezeu să mă ierte și să cruțe viața mamei; în schimb, eu aveam să spun două mii de *Tatăl nostru*. Dacă mă citește vreun preot, să-mi ierte metoda; a fost ultima dată când am folosit-o. Criza în care mă aflu, la fel ca obiceiul și credința, explică tot. Erau încă două mii de rugăciuni; ce se întâmplase cu cele de dinainte? Nu le-am plătit nici pe unele, nici pe celelalte, dar, născute din suflete pure și sincere, astfel de promisiuni sunt ca moneda fiduciară – deși datornicul nu le plătește, valorează suma declarată.

Capitolul LXVIII

Să mai amânăm virtutea

Nu mulți ar fi avut curajul să mărturisească gândul meu din Rua de Matacavalos. Eu voi mărturisi tot ce are relevanță pentru povestea mea. Montaigne a scris despre el: *Ce ne sont pas mes gestes que j'escris, c'est moi, c'est mon essence.*¹⁶ Or, există un singur fel în care îți poți scrie propria esență, și anume s-o povestești pe toată, cu bune și cu rele. Asta fac eu, pe măsură ce-mi aduc aminte, înlesnind construcția sau reconstituirea mea. De exemplu, acum, că am povestit un păcat, cu plăcere aș istorisi și ceva frumos ce am făcut recent, dacă mi-ar veni în minte, dar nu-mi aduc aminte de nimic; rămâne pentru altă ocazie.

Nu vei avea de pierdut dacă aștepti, prietene; dimpotrivă, acum îmi vine în gând că... Gesturile frumoase nu sunt frumoase în orice împrejurare, ci și posibile și probabile, urmând teoria mea despre păcate și virtuți, pe cât de simplă, pe atât de clară. Pe scurt, fiecare dintre noi se naște cu un anumit număr dintr-unele și dintr-altele, unite în perechi ca într-o căsnicie, pentru a se compensa în viață. Când unul dintre parteneri e mai puternic decât celălalt, îndrumă singur individul, care, nepracticând o anume virtute sau un anume păcat, totuși nu ar ști să zică dacă îi lipsește una ori cealaltă; regula este să se aplice o practică simultană a celor două, spre avantajul purtătorului lor și, câteodată, cu glorie îndoită pe pământ și în cer. Păcat că nu pot fundamenta ideea cu unul sau mai multe cazuri de-ale altora; dar nu am timp.

În ceea ce mă privește, e evident că m-am născut cu unele din acele perechi de care vorbeam și firește că încă le mai posed. Mi s-a întâmplat deja, aici, în Engenho Novo, să mă cuprindă într-o noapte o durere de cap atât de gravă, încât să-mi doresc ca trenul din Gara Centrală să hurducăie departe de urechile mele și să-și întrerupă mersul pentru multe ore, chiar dacă ar fi din cauza morții cuiva; iar în ziua următoare am pierdut același tren, pentru că m-am dus să-i dau unui orb fără călăuză bastonul meu. *Voilà mes gestes, voilà mon essence.*

¹⁶ „Nu scriu despre gesturile mele, ci despre mine, despre propria-mi esență“ (fr. în original).

Capitolul LXIX

Slujba

Unul dintre gesturile care îmi exprimă cel mai bine esența a fost devoțiunea cu care am dat fuga în duminica următoare să ascult slujba de la biserica Santo Antônio dos Pobres. Secretarul a vrut să vină cu mine și a început să se îmbrace, dar atât de încet își punea bretelele și brâul, încât n-am mai stat după el. De altfel, voiam să fiu singur. Simțeam nevoia de a evita orice discuție care mi-ar fi distras atenția de la scopul cu care mă duceam, și anume să mă împac cu Dumnezeu, după cele întâmplate în capitolul al LXVII-lea. Nu voiam doar să-i cer iertare pentru păcat, ci să-i și mulțumesc pentru însănătoșirea mamei, iar dacă tot spun totul, mai doream și să-l fac să renunțe la plata promisiunii mele. Deși divin, sau poate tocmai de asta, Iehova e un Rothschild mult mai uman și nu face amânări de plată, ci șterge datoriile cu totul, atunci când datornicul vrea cu adevărat să-și îndrepte viața și să-și reducă cheltuielile. Or, eu nu voiam altceva; de atunci înainte n-aveam să mai fac promisiuni pe care să nu le pot plăti, și aveam să le plătesc de îndată ce le făceam.

Am ascultat slujba; venind momentul de laudă adusă Domnului, am mulțumit pentru viața și sănătatea mamei; apoi am cerut iertare pentru păcatul săvârșit și ștergerea datoriei și am primit binecuvântarea de sfârșit a oficiantului ca pe un act solemn de reconciliere. La final, mi-am amintit că biserica a înființat prin confesionar o arhivă sigură, iar prin spovedanie – cel mai inspirat instrument pentru reglarea de conturi morale dintre om și Dumnezeu. Dar timiditatea mea incorrigibilă mi-a închis acea ușă sigură; m-am temut că n-o să găsesc cuvinte cu care să-i spun duhovnicului secretul meu. Cât de schimbător e omul! Azi am ajuns să-l public.

Capitolul LXX

După slujbă

M-am mai rugat puțin, m-am închinat, am închis cartea de rugăciuni și m-am îndreptat către ușă. Nu era multă lume, nici biserica nu e mare, dar n-am putut să ies imediat, a trebuit să mai aștept puțin. Erau acolo bărbați și femei, bătrâni și copii, mătasuri și țesături, poate și ochi urâți și frumoși, dar eu n-am văzut nimic din toate astea. Mergeam spre ușă, laolaltă cu restul lumii, auzind salutarile și şușotelile. În curtea bisericii, unde mulțimea s-a mai rărit, m-am oprit și m-am uitat la toți. Am văzut o tânără și un bărbat, iar bărbatul se uita la mine, ascultând-o pe fată. Și i-am auzit vorbind:

— Dar ce vrei?

— Vreau să știu ce mai face ea; întreabă tu, tată.

Era domnișoara Sancha, colega de școală a lui Capitu, care voia să afle vești despre mama. Tatăl ei veni spre mine; îi spusei că își revenise. Apoi plecarăm cu toții, îmi arată unde stătea și, cum ne îndreptam în aceeași direcție, meraserăm împreună. Gurgel era un bărbat de vreo patruzeci de ani sau puțin mai mult, cu predispoziție spre îngrășare; era foarte curtenitor; odată ajunși la ușa casei lor, aproape mă obligă să iau prânzul cu ei.

— Mulțumesc, dar mă așteaptă mama.

— Trimitem un negru să-i spună că rămâneți la prânz și vă duceți mai târziu.

— Vin altă dată.

Domnișoara Sancha, întoarsă către tatăl ei, asculta și aștepta. Nu era urâtă; numai nasul borcănat semăna cu al tatălui ei, însă unele trăsături îi urătesc pe unii și îi înnobilează pe alții. Era îmbrăcată simplu. Gurgel era văduv și își iubea fata ca pe ochii din cap. Cum refuzasem prânzul, a vrut să stau măcar să mă odihnesc câteva minute. N-am putut refuza și am urcat. M-a întrebat ce vârstă am, ce studiez, ce credință urmez și mi-a dat sfaturi în cazul în care aveam să mă fac preot; mi-a povestit despre magazinul lui de pe Rua da Quitanda. În sfârșit, mi-am luat rămas bun, a venit până la scări; fiica a trimis salutări pentru Capitu și pentru mama. Când am ajuns în stradă, m-am uitat în sus; tatăl era la fereastră și-mi făcea un gest larg de despărțire.

Capitolul LXXI

Vizita lui Escobar

Acasă, o mințiseră pe mama spunându-i că mă întorsesem și mă dusesem să mă schimb.

„Slujba de ora opt trebuie să se fi terminat deja... Bentinho ar fi trebuit să se întoarcă... S-o fi întâmplat ceva, Cosme?... Ia vezi, te rog...” Numai asta zicea, dar când am intrat în casă, s-a liniștit.

Era ziua simțirilor bune. Escobar veni să mă viziteze și să afle de sănătatea mamei. Nu mai venise până acolo, nici relațiile noastre nu erau într-atât de strânse cum aveau să devină mai apoi; dar cunoscând motivul plecării mele cu trei zile înainte, profită de ziua de duminică pentru a veni să mă vadă și să întrebe dacă pericolul continuă sau nu. Când spusei că nu, răsuflă ușurat.

— Mi-a fost teamă, spuse el.

— Ceilalți au aflat?

— Se pare că da: unii au aflat.

Unchiul Cosme și José Dias fură încântați de prietenul meu; secretarul îi spuse că-l văzuse o dată pe tatăl lui în Rio de Janeiro. Escobar era foarte politicos; și, deși pe vremea aceea vorbea mai mult, nu le semăna băieților de vârsta noastră; în ziua aceea mi se păru puțin mai expansiv decât de obicei. Unchiul Cosme îl rugă să cineze cu noi. Escobar se gândi o clipă, dar apoi spuse că-l așteaptă ruda lui din Rio. Eu, amintindu-mi cuvintele lui Gurgel, le repetai:

— Trimitem un negru să-i spună că rămâi la cină și te duci mai târziu.

— Atâta deranj!

— Nu e niciun deranj, interveni unchiul Cosme.

Escobar se învoi și rămase la cină. Observai că mișcările lui rapide, pe care și le controla la ore, și le controla și acum, atât în sufragerie, cât și la masă. Ora petrecută împreună fu de prietenie sinceră. Îi arătai puținele cărți pe care le aveam. Îi plăcu mult portretul tatălui meu; după ce-l privi câteva clipe, se întoarse către mine și-mi spuse:

— Se vede că avea o inimă curată!

Ochii lui Escobar, deschiși la culoare, după cum am mai zis, erau *dulcisimi*; astfel îi definise José Dias, după ce el plecase, și păstrez cuvântul ăsta, în ciuda celor patruzeci de ani pe care îi duce în spate. Nu exagerase ca să facă pe plac. Fața rasă a prietenului meu lăsa să se vadă o piele albă și netedă. Fruntea era puțin cam îngustă, având cărarea pieptănăturii aproape deasupra sprâncenei stângi; păstra, totuși, distanța necesară ca să nu slujească celelalte trăsături, și nu le ciuntea delicatețea. Avea un chip cu adevărat interesant: gura subțire și ghidușă, nasul încovoiat și zvelt. Îi stătea în obicei să-și scuture umărul drept din când în când, dar mai târziu s-a descotorosit de gest, după ce unul dintre noi i l-a sesizat la seminar; a fost primul exemplu când am văzut că un om își poate corecta fără probleme micile defecte.

Am simțit întotdeauna o oarecare ambiție a prietenilor mei de a fi pe plac tuturor. Cei din casă l-au plăcut mult pe Escobar; însăși verișoara Justina a zis că e un băiat de apreciat, în ciuda... „În ciuda a ce?” a întrebat-o José Dias, văzând că nu duce fraza la capăt. N-a răspuns, nici nu putea răspunde; probabil că verișoara Justina nu văzuse niciun defect clar sau important la musafirul nostru; acel „în ciuda” era un fel de plan de rezervă în caz că avea să-i descopere vreunul vreodată; sau poate că obișnuința a determinat-o să pună o piedică acolo unde nu găsisese niciuna.

Escobar a plecat imediat după cină; l-am condus până la poartă, unde am așteptat să vină diligența. Mi-a spus că magazinul rudei lui se află pe Rua dos Pescadores și e deschis până la ora nouă; așa că nu voia să rămână prea mult pe-afară. Ne-am despărțit călduros: el mi-a mai mai făcut o dată semn de despărțire din omnibuz. Am rămas la poartă, să văd dacă se mai uită încă o dată înapoi, dar nu a făcut-o.

— Ce mare prietenie; cine e? întrebă cineva de la o fereastră din apropiere.

Nici nu mai trebuie să zic că era Capitu. Unele lucruri se ghicesc în viață, ca în cărți, fie ele romane, fie povești adevărate. Era Capitu, care ne spionase de ceva vreme, de după storuri, iar acum deschisese fereastra de-a binelea și apăruse. Văzuse despărțirea noastră atât de afectuoasă și voia să afle cine mă merită atât de mult.

— E Escobar, îi zisei eu ducându-mă sub fereastră și privind în sus.

Capitolul LXXII

O reformă dramatică

Nici eu, nici tu, nici ea, nici altcineva din povestea asta n-ar fi putut răspunde altfel, dovadă că destinul, ca orice dramaturg, nu anunță peripețiile ce vor urma, nici deznodământul. Toate vin la timpul lor, până când cade cortina, se sting luminile, iar spectatorii se duc la culcare. Totuși, ar exista ceva pe care eu aș propune să-l reformăm la genul dramatic: o încercare, și anume ca piesele să înceapă cu sfârșitul. Othello s-ar omorî pe sine și pe Desdemona în primul act, cele trei care ar urma fiind dedicate acțiunii lente și descrescânde a geloziei, iar ultimul ar conține doar scenele inițiale cu amenințările turcilor, explicațiile lui Othello și ale Desdemonei și sfatul vicleanului Iago: „Bagă bani în buzunar.“ Astfel, spectatorul ar regăsi în teatru pe de-o parte aceeași șaradă pe care i-o oferă ziarele, pentru că ultimele acte ar explica deznodământul din primul, un fel de concept, și pe de altă parte s-ar duce la culcare cu o frumoasă senzație de tandrețe și iubire:

Ea iubea ce mă rănea,
Eu – smerenia din ea.

Capitolul LXXIII

Mașinistul

Destinul nu e numai dramaturg, mai este și propriul său mașinist, adică anunță intrarea personajelor în scenă, le dă scrisori și alte obiecte și, în funcție de semnalele corespondente dialogului, execută un tunet, sunetul unei mașini, o împușcătură. Când eram mic, s-a jucat în nu mai știu care teatru o dramă care se termina cu Judecata de Apoi. Personajul principal era Ashavérus¹⁷, care în ultima scenă încheia un monolog cu exclamația: „Aud trâmbița arhanghelului!“ Nu s-a auzit nicio trâmbiță. Ashavérus, stingherit, a repetat replica, de data asta mai tare, să-l audă mașinistul, dar tot nimic. S-a dus înspre fundul scenei, pasămite cu pas tragic, și a spus cu o voce surdă: „Pistonul! Pistonul! Pistonul!“ Publicul l-a auzit și a început să râdă, iar când în cele din urmă s-a auzit trâmbița și Ashavérus a strigat pentru a treia oară că e a arhanghelului, un puștan din sală l-a corectat: „Ba nu, domnule, e pistonul arhanghelului!“

Cam așa s-a întâmplat și cu mine, care stăteam sub fereastra lui Capitu, când trecu un cavaler, un *dandy*, cum îi numeam pe atunci. Venea pe un roib frumos, proțăpit în șa, cu frâiele în mâna stângă, cu cea dreaptă la brâu, încălțat cu cizme de lac, trupeș și zvelt: îl știam după figură. Mai trecuseră și alții și încă aveau să mai treacă; se duceau toți la iubitele lor. Cum zice Alencar: „Pentru că un student nu se poate lipsi de două lucruri: un cal și o iubită.“¹⁸ Cum povestește Álvares de Azevedo¹⁹ într-una dintre poeziile lui, locuia în Catumbi și, ca să-și vadă iubita din Catete, închiria un cal pentru trei mii de reali... Trei mii de reali! Totul se pierde în negura timpului!

Revenind, *dandy*-ul călare pe roib n-a trecut la fel ca ceilalți; era trâmbița Judecății de Apoi care a sunat la timp; așa a vrut Destinul, care e propriul său mașinist. Cavalerul nu s-a mulțumit să-și vadă de drum, ci a întors capul spre noi, spre Capitu, și s-a uitat la ea, iar Capitu – la el; calul înainta, bărbatul stăruia cu privirea întoarsă către ea. Am simțit pentru a doua oară mușcătura geloziei. Privind la rece, era normal să admiri o figură frumoasă; dar individul obișnuia să treacă după-amiezile pe acolo; locuia în fostul Campo da Aclamação, și apoi... și apoi... Încercați să gândiți cu inima pusă pe jar, cum era a mea! Nici nu i-am mai zis nimic lui Capitu; am plecat grăbit din stradă, am intrat în holul casei mele și, până să-mi dau seama, am ajuns deja în salon.

¹⁷ Ashaverus, personaj din piesa *Jidovul rătăcitor*, de Edgar Quinet, publicată în 1833.

¹⁸ Referință la un citat din comedia *O Crédito* („Creditul“), de José de Alencar (1829-1877), autor reprezentativ al romantismului brazilian.

¹⁹ Referință la poezia *Namoro a Cavalo* („Poveste de iubire pe cal“), scrisă de Álvares de Azevedo (1831-1852), poet din perioada ultra-romantismului.

Capitolul LXXIV

Breteaua

În salon, unchiul Cosme și José Dias stăteau de vorbă, unul așezat, celălalt când umblând, când oprindu-se. Cum l-am văzut pe José Dias, mi-am amintit ce-mi spusese la seminar: „Asta până o s-o ia vreun filfizon de prin vecini și-o să se însoare cu ea...” Era negreșit o aluzie la călăreț. Când mi-am adus aminte, impresia cu care rămăsesem de pe stradă s-a înrăutățit; dar oare nu chiar vorbele acelea, păstrate în subconștient, m-au făcut să cred că schimbul lor de priviri avea ceva malițios? Îmi venea să-l iau pe José Dias de guler, să-l duc pe hol și să-l întreb dacă ce spusese era adevărat sau doar un scenariu de-al lui; dar José Dias, care se opriese când mă văzuse intrând, a continuat să umble și să vorbească. Eu, nerăbdător, voiam să mă duc la casa de alături, îmi imaginam că prietena mea plecase speriată de la fereastră și că avea să apară în orice clipă, ca să vadă ce se întâmplase și să-mi explice... Dar cei doi au vorbit până când unchiul Cosme s-a ridicat să se ducă să vadă bolnava, iar José Dias a venit lângă mine, în dreptul celeilalte ferestre.

Cu o secundă în urmă voiam să-l întreb ce se petrece între Capitu și filfizonii din cartier; acum, imaginându-mi că vine să-mi spună întocmai lucrul ăsta, mi-era teamă s-aud ce avea de zis. Am vrut să-i pun mâna la gură. José Dias mi-a văzut probabil pe chip altceva decât expresia mea obișnuită și m-a întrebat îngrijorat:

— Ce e, Bentinho?

Ca să nu mă uit la el, lăsaî privirea în jos. Ochii, coborând, văzură că secretarul avea descheiată una din bretelele pantalonilor și, cum tot insista să afle ce am, îi răspunsei, arătând cu degetul:

— Breteaua, încheie-ți breteaua.

José Dias se uită în jos, iar eu o rupsei la fugă.

Capitolul LXXV

Disperarea

Am scăpat de secretar, am scăpat de mama, evitând să intru la ea în cameră, dar de mine însumi n-am reușit să scap. Am alergat până în dormitor și am intrat în urma mea. Eu îmi vorbeam, eu mă întărâtam, eu mă aruncam în pat și mă zvârcoleam, și plângeam, și îmi astupam sughițurile cu colțul cearșafului. Mi-am jurat să n-o mai văd pe Capitu toată ziua, niciodată, și să mă fac preot odată pentru totdeauna. Mă vedeam deja preot, stând în fața ei, care plângea căindu-se și îmi cerea iertare, dar eu, rece și senin, n-aveam nimic altceva decât dispreț față de ea, mult dispreț; îi întorceam spatele. O numeam perversă. De două ori m-am trezit strângând din dinți ca și cum aș fi mușcat-o.

Stând în pat, i-am auzit vocea, venise să petreacă după-amiaza cu mama și, desigur, și cu mine, ca de fiecare dată; dar, oricât de mult m-a durut, n-am ieșit din cameră, iar Capitu râdea și vorbea tare, ca și cum m-ar fi atenționat; eu am rămas surd, singur cu mine și disprețul meu. Îmi venea să-i înfig unghiile în beregată, să le afund bine, până aveam să văd viața și sângele scurgându-se din ea...

Capitolul LXXVI

Lămurire

După o vreme m-am liniștit, dar eram abătut. Stând întins în pat, cu ochii în tavan, mi-am amintit că mama-mi spunea tot timpul să nu mă culc după cină, ca să nu fac vreo congestie. M-am ridicat de îndată, dar n-am ieșit din cameră. Capitu nu mai râdea așa mult și vorbea mai încet; poate o întristase retragerea mea, dar nici la gândul ăsta n-am cedat.

N-am mai mâncat seara și am dormit prost. A doua zi de dimineață nu eram mai bine, eram altfel. Suferința mea se complica prin teama de a nu fi mers prea departe acum, că lăsasem deoparte gândurile despre cele întâmplate. Deși chiar mă durea puțin capul, am acuzat o dispoziție și mai proastă, ca să nu mă duc la seminar și să-i pot vorbi lui Capitu. Poate era supărată pe mine, poate nu mă mai voia pe mine și îl prefera pe călăreț. Am vrut să le rezolv pe toate, s-o ascult și s-o judec; poate avea argumente să se apere și să mă lămurească.

Le putea face pe amândouă. Când a aflat cauza izolării mele de cu seară, mi-a spus că se simte foarte jignită; după ce făcusem jurământul, cum puteam să o cred atât de ușuratică încât s-o bănuiesc că... Iar aici a izbucnit în lacrimi și a schițat un gest de despărțire; dar eu am sărit imediat, i-am luat mâinile și i le-am sărutat cu atâta afecțiune și căldură, încât i le-am simțit tremurând. Și-a șters ochii cu degetele, iar eu le-am sărutat din nou, și pe ele, și lacrimile; apoi a oftat, pe urmă a clătinat din cap. Mi-a mărturisit că nu-l cunoaște pe individ mai mult decât pe ceilalți care treceau pe acolo în timpul zilei, călare sau pe jos. Dacă s-a uitat după el era tocmai o dovadă că nu era nicio legătură între ei doi; altfel, ar fi fost normal să se prefacă.

— Și ce-ar fi putea fi, din moment ce se însoară în curând? conchise.

— Se însoară?

Avea să se însoare, mi-a spus și cu cine, cu o tânără din Rua dos Barbonos. Motivul ăsta mi s-a părut cel mai convingător, iar ea și-a dat seama de asta din starea mea; dar chiar și așa, mi-a zis că, pentru a evita o nouă confuzie, n-o să se mai ducă niciodată la fereastră.

— Nu! Nu! Nu! Nu-ți cer așa ceva!

A fost de acord să-și retragă promisiunea, dar a făcut o alta, și anume că, la prima mea bănuială, totul avea să se termine între noi. Am acceptat amenințarea și am jurat că nu se va întâmpla niciodată; fusese prima și ultima bănuială.

Capitolul LXXVII

Plăcerea vechilor suferințe

Povestind despre criza mea de amor adolescentin, am un sentiment pe care nu știu dacă voi reuși să-l explic, și anume că suferințele de-atunci într-atât s-au spiritualizat cu timpul, încât au ajuns să se amestece cu plăcerea. Nu mi-e clar, dar nimic nu e clar în viață sau în cărți. Adevărul e că simt o plăcere specială referindu-mă la o anumită supărare, când știu sigur că-mi va aminti de altele pe care n-aș vrea să mi le aduc aminte pentru nimic în lume.

Capitolul LXXVIII

Secret contra secret

Altfel, am simțit atunci nevoia de a povesti cuiva ce se petrecea între mine și Capitu. N-am spus tot, doar o parte, iar Escobar a fost cel care a auzit-o. Când m-am întors miercuri la seminar, l-am găsit neliniștit; mi-a spus că avea de gând să vină să mă vadă, dacă aş mai fi rămas încă o zi acasă. Mă întreba îngrijorat ce mi se întâmplase, dacă eram bine.

— Sunt bine.

Mă asculta, iscodindu-mă cu privirea. După trei zile, mi-a zis că începea să se vadă că sunt cu mintea în altă parte; ar fi fost mai bine să mă controlez pe cât posibil. Cât despre el, avea la rândul lui motive să fie distrat, dar încerca să fie atent.

— Deci ți se pare că...?

— Da, câteodată parcă nu auzi nimic, rămâi cu privirea în gol; controlează-te, Santiago.

— Am motivele mele...

— Te cred; nimeni nu se zăpăcește degeaba.

— Escobar...

Ezitari; el așteaptă.

— Ce e?

— Escobar, tu-mi ești prieten, și eu sunt prietenul tău; aici, la seminar, dintre toți, tu mi-ai mers la inimă, iar acasă, în afară de familie, nu prea am un prieten .

— Dacă aş zice și eu același lucru, îmi răspunse el zâmbind, n-ar mai avea niciun farmec; ar fi ca și cum te-aş copia. Dar e adevărat că aici nu m-am împrietenit cu nimeni în afară de tine, și cred că toată lumea a băgat de seamă; dar pe mine nu mă deranjează.

Înduiosât, simții că-mi tremură vocea.

— Escobar, poți să ții un secret?

— Dacă întrebi, înseamnă că te îndoiești, iar în cazul ăsta...

— Scuză-mă, era un fel de-a spune. Știu că ești băiat serios și îți voi vorbi ca și cum m-aş confesa unui preot.

— Dacă ai nevoie de absolvire, ești absolvit.

— Escobar, eu nu pot fi preot. Mă aflu aici pentru că ai mei cred că pot și au așteptări, dar eu nu pot fi preot.

— Nici eu, Santiago.

— Nici tu?

— Secret contra secret: și eu mă gândesc să nu termin cursul; aş vrea să mă lansez în afaceri, dar să nu spui nimic, absolut nimic; rămâne între noi. Și nu pentru că nu aş fi religios; sunt religios, dar comerțul e prima mea pasiune.

— Doar atât?

— Ce altceva ar mai putea fi?

Mi-am făcut de două ori ochii roată și i-am șoptit primul cuvânt din confesiunea mea atât de plăpândă și surdă, că nici eu n-am auzit-o; totuși, știu că am zis „cineva...” cu reticență. Cineva...? N-a fost nevoie de mai mult ca să înțeleagă. „Cineva” trebuia să fie o fată. Să nu credeți că a rămas uimit

să mă vadă îndrăgostit; i s-a părut chiar normal și m-a iscodit din nou cu privirea. Atunci i-am povestit câte ceva, ce puteam, dar fără grabă, ca să am plăcerea să toc din nou subiectul. Escobar mă asculta cu interes; la sfârșitul discuției noastre, mi-a zis că secretul e ca și îngropat în cimitir. M-a sfătuit să nu mă fac preot. Nu puteam să mă dedic bisericii când inima mea nu aparținea cerului, ci pământului; aș fi fost un preot ratat, de fapt nici n-aș fi fost preot. Or, Dumnezeu îi apără pe cei sinceri; din moment ce eu puteam să-i fiu de folos doar din lume, atunci asta aveam de făcut.

Nici nu știți ce plăcere mi-a făcut să-i încredințez taina mea. Era o bucurie în plus. Acea inimă tânără, care mă asculta și-mi dădea dreptate, făcea lumea să pară nemaipomenită. Lumea era mare și frumoasă, viața – o carieră excelentă. Iar eu, nici mai mult, nici mai puțin decât un răsfățat al cerurilor; asta era senzația. Luați aminte că nu i-am spus nici toată povestea, nici părțile mai bune; nu i-am povestit capitolul cu pieptănătura, de exemplu, nici altele asemănătoare; dar îi povestisem mare parte.

E de la sine înțeles că am mai discutat despre asta. O dată și de mai multe ori: eu o laudam pe Capitu pentru calitățile ei morale, un subiect adecvat admirației unui seminarist: simplitatea, modestia, dragostea pentru muncă și obiceiurile religioase. Nu mă legam de frumusețea fizică, nici el nu mă întreba de așa ceva; dar i-am dat de înțeles că va înțelege mai bine când o va vedea.

— Acum nu se poate, îl informai în prima săptămână, când după ce mă întorsesem de acasă; Capitu se duce câteva zile la o prietenă din Rua dos Inválidos. Când se întoarce, vii și tu; dar poți trece și înainte, poți trece oricând; de ce n-ai venit ieri să luăm cina împreună?

— Pentru că nu m-ai invitat.

— Mai e nevoie să te invit? Tuturor le-a plăcut mult de tine.

— Și mie mi-a plăcut mult de toată lumea, dar s-ar putea să fiu părtinitor, mărturisesc că mama ta e o doamnă adorabilă.

— Nu-i așa? răspunsei entuziasmat.

Capitolul LXXIX

Capitolul cu pricina

Într-adevăr, eram încântat să-l aud vorbind astfel. Știți ce părere aveam despre mama. Chiar și acum, după ce am întrerupt rândul ca să-i privesc portretul care atârnă pe perete, mi se pare că i se putea citi pe chip acea calitate. Altfel, nu se explică părerea lui Escobar, care nu schimbase cu ea decât câteva vorbe. Una singură era de-ajuns ca să-i pătrunzi esența lăuntrică; da, da, mama era adorabilă. Deși mă obliga să urmez o carieră pe care n-o doream, nu puteam nega că era adorabilă, ca o sfântă.

Dar oare chiar mă obliga să urmez cariera ecleziastică? Aici ating o chestiune la care credeam că voi ajunge mai încolo și chiar căutam momentul potrivit să-i acord un capitol special. Nu prea merge să spun de-acum ceea ce am descoperit abia mai târziu; dar, odată ce am adus vorba, e mai bine s-o duc până la capăt. E o chestiune gravă și complexă, delicată și subtilă, dintre acelea în care creatorul trebuie să plece urechea la opera lui, iar opera trebuie să-și asculte creatorul, pentru ca și unul, și celălalt să spună adevărul, numai adevărul, dar adevărul întreg. Trebuie adăugat că această chestiune o face pe sfântă și mai adorabilă, fără a întina (ba dimpotrivă!) latura umană și pământească ce sălășluia în ea. Dar ajunge cu prefața, să purcedem la capitolul cu pricina.

Capitolul LXXX

Să începem capitolul

Să începem capitolul. Mama era o femeie cu frica lui Dumnezeu; știți deja asta, știți și despre practicile ei religioase, și despre credința pură care le însuflețea. Știți, de asemenea, că profesiunea mea bisericească era obiectul promisiunii făcute pe când fusesem conceput. Am povestit toate astea la vremea lor. Știți și că, pentru a strânge lațul moral al obligației, și-a încredințat proiectele și motivele rudelor și celor apropiați. Promisiunea, făcută cu ardoare, acceptată cu îndurare, a păstrat-o cu bucurie în străfundul inimii. Cred că i-am simțit gustul fericirii în laptele pe care l-am supt. Dacă ar mai fi trăit, poate că tata ar fi schimbat planurile și, cum era înclinat spre politică, probabil m-ar fi îndrumat numai pe calea politicii, deși cele două ocupații n-au fost, nici nu sunt incongruente, și mulți preoți intră în lupta partidelor și a guvernelor laice. Dar tatăl meu murise fără să afle nimic din toate acestea, iar ea a rămas cu contractul, figurând ca singura datornică.

Unul dintre aforismele lui Franklin spune că pentru cei care au termen de plată la Paște, postul pare scurt. Postul nostru n-a fost mai lung decât altele, iar mama, deși mă pusese să învăț latina și doctrina, a început să întârzie intrarea mea la seminar. În termeni comerciali, asta se cheamă amânare de plată. Creditorul era multimilionar, nu depindea de acea valoare ca să aibă ce mânca, și a consimțit la amânarea plății, chiar și fără să mărească dobânda. Dar, într-o zi, unul din apropiații care aveau rolul de giranți ai poliței a înștiințat-o că trebuie să onoreze înțelegerea; e unul dintre primele capitole. Mama a fost de acord și eu am intrat la São José.

Tot în același capitol, vărsase niște lacrimi pe care și le-a șters apoi fără să le justifice și pe care niciunul dintre cei prezenți, nici unchiul Cosme, nici verișoara Justina, nici secretarul José Dias nu le-a înțeles pe deplin; eu, care mă aflam după ușă, nici atât. La o analiză mai atentă, în ciuda distanței, se vedea că e vorba de suferințe mai vechi, de durerea despărțirii – și, de asemenea (și de aici pornește chestiunea), poate și de regretul promisiunii. Catolică și credincioasă, știa prea bine că promisiunile trebuie îndeplinite; se punea întrebarea dacă este oportun și adecvat să le îndeplinești pe toate și, firește, răspunsul tindea să fie negativ. De ce ar fi pedepsit-o Dumnezeu, refuzându-i un al doilea fiu? Poate că mi-aș fi dedicat viața divinității și fără să fi fost promis *ab ovo*. Un raționament tardiv; ar fi trebuit făcut în ziua în care am fost conceput. În orice caz, era o concluzie importantă; dar cum o concluzie nu e de ajuns pentru a distruge, totul a rămas cum fusese stabilit, iar eu am plecat la seminar.

O credință mai ațipită ar fi rezolvat problema în favoarea mea, dar credința mă veghea cu ochi mari și puri. Mama ar fi schimbat promisiunea dacă ar fi putut, dându-și ani din viață ca să mă mai țină lângă ea, departe de cler, însurat și tată; asta bănuiesc eu, după cum bănuiesc și că a respins ideea, părăndu-i-se o lipsă de loialitate. Așa am simțit mereu de-a lungul timpului.

Dar s-a întâmplat ca absența mea să fie temperată de stăruința lui Capitu. Fata îi devenise o prezență necesară. Puțin câte puțin, a ajuns să se convingă că micuța m-ar face fericit. Și atunci (aici intervine finalul chestiunii), speranța că dragostea noastră, făcându-mă absolut incompatibil cu seminarul, m-ar determina să nu rămân acolo pentru nimic în lume, speranța asta intimă și secretă a pătruns și a pus stăpânire pe inima mamei mele. Dacă s-ar fi întâmplat asta, eu aș fi rupt contractul fără ca ea să aibă vreo vină. Iar ea rămânea cu mine alături fără să fi făcut neapărat ceva pentru asta.

Era ca și cum, după ce ar fi încredințat cuiva valoarea datoriei pentru a o duce creditorului, purtătorul ar fi păstrat banii și n-ar fi dus nimic. În viața de zi cu zi, acțiunea unui terț nu-l scutește pe contractant de obligații; dar avantajul de a face o învoială cu Cel de Sus este că intenția valorează bani.

Sigur ai avut conflicte asemănătoare, iar dacă ești religios, cu siguranță că a existat o împrejurare în care, în același fel sau într-unul asemănător, ai vrut să împaci cerul cu pământul. Cerul și pământul se împacă de obicei; sunt frați aproape gemeni, cerul fiind creat în a doua zi, iar pământul în a treia. Precum Avram, așa și mama mea și-a dus fiul la muntele din viziune, împreună cu lemnul pentru holocaust, focul și cuțitul. L-a legat pe Isaac deasupra stivei de lemne, a luat cuțitul și l-a ridicat deasupra capului. Când să-l împlânte, a auzit vocea îngerului care-i poruncea în numele Domnului: „Să nu-ți ridici mâna asupra copilului, nici să-i faci vreun rău, căci acum cunosc că te temi de Dumnezeu.“ Cam asta ar fi fost speranța secretă a mamei.

Capitu era, firește, îngerul din Scriptură. Adevărul e că acum mama nu se mai putea lipsi de ea. Afecțiunea crescândă ajunsese să se manifeste în gesturi ieșite din comun. Capitu devenise floarea casei, soarele dimineții, răcoarea zilelor, luna nopților; petrecea acolo ore în șir, ascultând, vorbind și cântând. Mama îi cerceta inima, îi iscodea privirea, iar între ele două, numele meu era parola pentru viitor.

Capitolul LXXXI

Ce mi-a spus mama

Dacă tot am povestit ce am descoperit abia mai târziu, pot transpune aici ce mi-a spus mama. Acum o să înțelegi de ce mi-a zis următoarele, în prima sâmbătă în care am ajuns acasă și am aflat că prietena mea era pe Rua dos Inválidos, împreună cu domnișoara Gurgel:

— De ce nu te duci s-o vezi? Nu mi-ai zis tu că tatăl Sanchei te-a invitat să treci când vrei?

— Ba da.

— Și atunci? Dar numai dacă vrei. Capitu ar fi trebuit să se întoarcă azi să terminăm o treabă; sigur prietena ei a rugat-o să doarmă acolo.

— Poate au câte un iubit, insinuă verișoara Justina.

Singurul motiv pentru care n-am omorât-o a fost că n-aveam la îndemână nici sabie, nici sfoară, nici pistol sau pumnal; dar, dacă privirea pe care i-am aruncat-o ar fi putut ucide, ar fi făcut-o. Una dintre greșelile Providenței a fost să-i lase omului doar brațele și dinții ca arme de atac, iar picioarele, pentru fugă sau apărare. Ochii erau de ajuns pentru primul scop. Cu o singură mișcare ar fi pironit sau ar fi făcut să cadă jos un dușman ori un rival, ar fi îndeplinit o răzbunare promptă, cu adăugirea că, pentru a amăgi justiția, aceiași ochi ucigași ar fi fost miloși și ar fi deplâns victima. Verișoara Justina a scăpat privirii mele; eu însă n-am scăpat de efectul insinuării ei, așa că duminică, la ora unsprezece, am dat fuga la casa din Inválidos.

Tatăl Sanchei m-a primit răvășit și trist. Fiica lui era bolnavă; căzuse la pat cu o seară înainte din cauza unei febre care se înrăutățea. Cum își iubea mult fiica, se temea că ar putea să moară și m-a anunțat că s-ar omorî și el dacă ar fi așa. Dar ce capitol funebru ca un cimitir, cu morți, sinucideri și asasinate. Eu doream o rază de soare și cer albastru. Mi le-a adus Capitu când a apărut în ușa camerei, să-i spună tatălui Sanchei că fiica lui vrea să-i vorbească.

— Îi e mai rău? Întrebă Gurgel, speriat

— Nu domnule, dar vrea să vă vadă.

— Rămâi aici puțin, îi spuse el; și adăugă, întorcându-se către mine: ea e infirmiera Sanchei, n-a vrut pe altcineva; vin imediat.

Capitu părea obosită și mâhnită, dar, cum m-a văzut, s-a preschimbât de îndată, devenind fetișcana pe care o știam, energică și veselă, deși nu mai puțin mirată. Nu-i venea să creadă că sunt chiar eu. Mi-a vorbit, a vrut să-i povestesc și eu despre mine, și chiar am stat de vorbă câteva minute, dar atât de încet și înăbușit, încât nici măcar pereții, care au urechi, n-au auzit. Oricum, dacă au auzit ceva, n-au înțeles nimic, nici ei și nici mobilele, care erau la fel de triste ca stăpânul lor.

Capitolul LXXXII

Canapeaua

Dintre toate, numai canapeaua părea să fi înțeles situația noastră morală, întrucât ne-a oferit serviciile moliciunii ei cu atâta insistență, încât am acceptat și ne-am așezat. De atunci, am o părere aparte despre canapele. O canapea reușește să îmbine intimitatea cu decorul și definește toată casa fără a fi nevoie să părăsești camera. Doi bărbați așezați pe ea pot discuta despre destinul unui imperiu, iar două femei – despre eleganța unei rochii; dar numai printr-o aberație a naturii un bărbat și o femeie ar vorbi despre altceva decât despre ei doi. Asta am făcut și noi, Capitu și cu mine. Îmi amintesc vag că am întrebat-o dacă avea să rămână mult acolo...

— Nu știu; febra pare să cedeze... dar...

Îmi amintesc, la fel de vag, că i-am povestit adevărul despre vizita mea din Rua dos Inválidos, și anume că fusese ideea mamei mele.

— A fost ideea ei? murmură Capitu și adăugă, cu ochii strălucind intens: vom fi fericiți!

Am repetat aceste vorbe doar cu degetele, care le strângeau pe ale ei. Canapeaua, fie că vedea, fie că nu, își presta în continuare serviciile pentru mâinile noastre strânse și pentru capetele noastre lipite, sau aproape lipite unul de celălalt.

Capitolul LXXXIII

Portretul

Gurgel se întoarse în cameră și îi spuse lui Capitu că acum fiica lui o cheamă pe ea. Eu mă ridicai degrabă și nu-mi găseam locul; îmi proptisem privirea în scaune. Dar Capitu se ridică firesc și-l întrebă dacă a mai crescut febra.

— Nu, spuse el.

Nicio tresărire, nimic, niciun aer misterios din partea lui Capitu; se întoarse către mine și-mi spuse să le salut pe mama și pe verișoara Justina, își luă rămas-bun; îmi întinse mâna și apoi porni pe coridor. Invidia mea o urmă. Cum era cu puțință să se controleze cu atâta ușurință, iar eu să fiu incapabil de așa ceva?

— S-a făcut domnișoară, observă Gurgel, privind-o la rîndul lui.

Am îngăimat că da. Într-adevăr, Capitu creștea văzând cu ochii, formele i se rotunjeau și căpătau o vitalitate intensă; caracterul, de asemenea. Era femeie pe dinăuntru și pe dinafară, femeie și la stînga și la dreapta, femeie pe toate părțile, din cap până-n picioare. Evoluția ei părea mai rapidă acum, că o vedeam doar din când în când; de fiecare dată când veneam acasă, mi se părea mai înaltă și mai plină; ochii păreau să-i lucească altfel, iar gura parcă avea altă expresie. Gurgel se întoarse către perete, unde era agățat un portret de fată, și mă întrebă dacă mi se pare că-i seamănă lui Capitu.

Unul dintre obiceiurile din viața mea a fost să fiu întotdeauna de acord cu părerea interlocutorului meu atunci când subiectul nu mă jignește, nu mă supără sau nu-mi este impus. Înainte de a cerceta cu atenție dacă într-adevăr Capitu semăna cu figura din portret, am răspuns că da. Atunci mi-a spus că e portretul nevestei lui și că toți cei care o cunoscuseră spuneau același lucru. Și mie mi se părea că trăsăturile sunt asemănătoare, mai ales fruntea și ochii. Cât despre expresie, era identică; păreau surori.

— În fine, până și prietenia cu Sanchinha; mama ei îi era la fel de prietenă... Câteodată, în viață apar asemănări așa de ciudate.

Capitolul LXXXIV

Chemare

Când am ieșit în pridvor și apoi pe stradă, am stat să mă gândesc dacă o fi bănuir ceva, dar mi s-a părut că nu, și am pornit la drum. Eram atât de mulțumit de vizită, de bucuria lui Capitu, de laudele lui Gurgel, încât n-am auzit din prima că mă cheamă cineva:

— Dom' Bentinho! Dom' Bentinho!

Abia după ce vocea se apropie și cel care striga ajunse la poartă mă oprii și văzui despre ce era vorba și de unde venea. Eram deja pe Rua de Matacalos. Casa era o prăvălie de veselă, puțină și sărăcicioasă; ușile stăteau pe jumătate închise, iar cel care mă chema era un biet om grizonat și prost îmbrăcat.

— Dom' Bentinho, îmi spuse el plângând; știți că fiul meu, Manduca, a murit?

— A murit?

— A murit acum jumătate de oră, îl îngropăm mâine. I-am trimis vorbă chiar acum mamei dumneavoastră, iar ea a fost bună să-mi trimită niște flori să-i pun pe sicriu. Sărmanul meu fiu! Știam c-o să moară și e mai bine că s-a dus, săracul, dar chiar și așa, tot doare. Ce viață a avut!... Chiar zilele astea și-a amintit de dumneavoastră și a întrebat dacă sunteți la seminar... Vreți să-l vedeți? Intrați, haideți să-l vedeți...

Nu mi-e ușor să spun asta, dar mai degrabă să păcătuiesc spunând prea multe decât prea puține. Am vrut să-i răspund că nu, nu vreau să-l văd pe Manduca, și am schițat chiar și un gest de fugă. Nu din teamă; cu altă ocazie poate că aș fi intrat fără probleme și curios, dar acum eram așa de fericit! Să vezi un mort când te întorci de la o iubită... Unele lucruri nu se potrivesc deloc. Vestea în sine era deja o mare tulburare. Ideile mele aurite își pierduseră cu totul culoarea și metalul și se preschimbaseră în cenușă întunecată și urâtă, așa încât n-am mai ales nimic din ele. Până la urmă, cred că am zis că mă grăbesc, dar probabil n-am spus-o în cuvinte clare, sau poate nici omenești, pentru că el, lipit de poartă, mi-a făcut loc cu un gest, iar eu, fără voință să intru sau să fug, am lăsat corpul să facă ce putea mai bine, iar corpul până la urmă a intrat.

Nu-l învinuiesc pe om; pentru el, în acea clipă, cel mai important era fiul lui. Dar nu mă învinuiți nici pe mine; pentru mine, în acea clipă, cea mai importantă era Capitu. Dar cele două împrejurări picaseră prost, în aceeași după-amiază, așa încât moartea unuia își băga nasul în viața altuia. Asta a fost nepotrivit. Dacă aș fi trecut înainte sau după, ori dacă Manduca ar mai fi așteptat câteva ore să moară, nicio notă supărată n-ar fi întrerupt melodiile inimii mele. De ce murise taman acum jumătate de oră? Îți poți da duhul la orice oră; se moare la fel de bine și la șase sau șapte seara.

Capitolul LXXXV

Defunctul

Cu acest sentiment confuz am intrat în magazinul de veselă. Prăvălia era întunecată, iar înăuntrul casei străbătea și mai puțină lumină, acum că ferestrele stăteau închise. Într-un colț al sufrageriei am văzut-o pe mama lui plângând; la ușa dormitorului, doi copii se uita înăuntru speriați, cu degetul în gură. Cadavrul zăcea pe pat; patul...

Să întrerupem chinul și să mergem la fereastră, să-i abatem memoriei atenția. Imaginea era într-adevăr urâtă, și din cauza morții, și din cauza defunctului, care era îngrozitor... Acum, da, e altceva. Tot ce văd afară respiră viață, capra care rumegă lângă o căruță, găina care scurmă în țărâna de pe drum, trenul de pe Drumul Central care pufăie, șuieră, fumegă și trece, palmierul care se întinde spre cer și, în sfârșit, acel turn de biserică, deși n-are nici mușchi, nici frunze. Un băiat, care înalță acolo pe străduță un zmeu de hârtie, n-a murit și nici nu moare, deși îl cheamă tot Manduca.

Adevărul e că celălalt Manduca era mai mare. Avea optsprezece sau nouăsprezece ani, dar puteai să-i dai la fel de bine cincisprezece sau douăzeci și doi, figura nu lăsa să se vadă vârsta, mai degrabă o ascundea printre ridurile... Hai să spunem totul; e mort, rudele lui sunt moarte, dacă mai e vreuna în viață, nu cred c-o să se rușineze sau o să sufere. Să spunem tot; Manduca suferea de o boală grea, nici mai mult nici mai puțin decât lepră. Cât a trăit, fusese urât; mort, îmi părea îngrozitor. Când am văzut corpul trist al vecinului meu întins în pat, m-am înspăimântat și am întors privirea. Nu știu ce mână ocultă m-a făcut să mă uit din nou, deși fugitiv; am cedat, m-am uitat, apoi m-am mai uitat o dată, până când m-am îndepărtat și am ieșit din cameră.

— A suferit mult! spuse tatăl.

— Săracul Manduca! suspină mama.

Eu am dat să ies, le-am spus că mă așteaptă acasă și mi-am luat rămas-bun. Tatăl m-a întrebat dacă i-aș face favoarea de a merge la înmormântare; i-am spus adevărul, că nu știam, aveam să fac după voia mamei mele. Și am ieșit repede, am traversat prăvălia și, dintr-un salt, eram afară.

Capitolul LXXXVI

Iubiți, băieți!

Eram atât de aproape, încât după trei minute am ajuns acasă. M-am oprit pe hol, să-mi recapăt suflarea; încercam să-l uit pe defunct, palid și diform, și toate celelalte lucruri pe care nu le-am mai spus ca să nu dau acestor pagini un aspect respingător, dar să vi le puteți imagina. Le-am îndepărtat pe toate din minte în câteva secunde; a fost de ajuns să mă gândesc la casa de alături și mai ales la viața și chipul energic și vesel al lui Capitu... Iubiți, băieți! Și, mai ales, iubiți fete frumoase și grațioase; ele au leac pentru rele, parfumează putreziciunea, schimbă moartea în viață... Iubiți, băieți!

Capitolul LXXXVII

Șareta

Ajunsesem la ultima treaptă, când o idee mi s-a înfiripat în minte, ca și cum m-ar fi așteptat acolo, printre gratiile porții. Mi-au răsunat în cap vorbele tatălui lui Manduca, cerându-mi să mă duc la înmormântare în ziua următoare. M-am oprit pe treaptă. M-am gândit o clipă; da, aș putea să mă duc la înmormântare, aș ruga-o pe mama să-mi închirieze o trăsură...

Să nu credeți că o făceam pentru că voiam să merg cu trăsura, deși îmi plăcea mult să conduc. Când eram mic, îmi amintesc că mergeam des cu mama în vizite pe la prieteni sau la ocazii și la slujbă, dacă ploua. Aveam o șaretă veche de-a tatei, pe care mama a încercat s-o păstreze cât de mult a putut. Vizitiul, un sclav de-al nostru, la fel de bătrân ca șareta, când mă vedea îmbrăcat la ușă îmi spunea râzând:

— Moș João îl duce pe conașu’!

Și nu era dată să nu-i cer:

— João, să strunești bine animalele; să mergi încet.

— Doamnei Glória nu-i place.

— Hai, strunește-le!

Se înțelege că voiam să mă bucur de șaretă, nu-i ceream din înfumurare, întrucât nu se vedea cine era înăuntrul ei. Era o șaretă veche și demodată, pe două roți, îngustă și scurtă, cu două perdele de piele în față, care se trăgeau în lateral ca să intri sau să ieși. Fiecare perdea avea un ochi de sticlă, prin care îmi plăcea să spionez afară.

— Stai jos, Bentinho!

— Lasă-mă să spionez, mama!

Și, stând în picioare, când eram mai mic, puneam fața la geam și îl vedeam pe vizitiu, cu cizmele lui mari, încălecând catârul din stânga în timp ce-l ținea pe celălalt de frâu; în mână ducea biciul gros și lung. Toate erau incomode, cizmele, biciul și catârul, dar lui îi plăceau, și mie la fel. În părți vedeam trecând casele, cu magazine sau fără, deschise sau închise, cu lume sau pustii, iar pe stradă, oamenii care mergeau în sus și-n jos sau traversau prin fața șaretei, cu pas întins ori mărunț. Când se întâmpla să nu putem trece din cauza aglomerației sau a animalelor, șareta se oprea și atunci spectacolul era și mai interesant; oamenii de pe trotuar sau din ușile caselor se uitau la trăsură și vorbeau între ei, firește, dându-și cu părerea despre cine ar putea fi înăuntru. Când am mai crescut, mă gândeam că ghiceau și spuneau: „E doamna de pe Matacavalos cu fiul ei, Bentinho...”

Șareta se potrivea atât de bine cu viața retrasă a mamei, încât chiar și atunci când n-a mai existat nicio altă șaretă, am mai mers o vreme cu ea, iar pe stradă și în cartier era cunoscută drept „șareta veche”. Până la urmă, mama a fost de acord să renunțe la ea, însă fără s-o vândă numaidecât; a făcut-o doar pentru că o obligau cheltuielile cu grajdul. A păstrat-o doar din motive sentimentale; era o amintire de la soțul ei. Tot ce îi aparținuse tatei era păstrat ca și cum ar fi fost o bucată din el, un rest al omului care fusese, cu același suflet desăvârșit și pur. Iar întrebuițarea acesteia era o consecință a conservatorismului pe care îl mărturisea prietenilor. Mama își manifesta susținut loialitatea față de vechile obiceiuri, vechile metode, vechile idei, vechile mode. Avea muzeul ei de relicve, piepteni pe care nu-i mai folosea, un petic de pelerină, niște monede de aramă din 1824 și 1825 și, ca totul să fie

vechi, voia să se îmbătrânească și pe sine; dar, după cum am mai spus, nu tot ce își propunea îi și reușea.

Capitolul LXXXVIII

Un pretext cinstit

Nu, ideea de a merge la înmormântare nu venise de la amintirile înduioșătoare despre șaretă. Originea ei era în altă parte: dacă aș fi mers la înmormântare a doua zi, nu mă mai duceam la seminar, și atunci i-aș fi putut face o vizită lui Capitu, una puțin mai îndelungată. Iată dorința mea. Poate că amintirile despre trăsură ar fi apărut întâmplător mai apoi, dar motivul principal și imediat a fost acela. M-aș fi întors pe Rua dos Inválidos, sub pretextul că venisem să văd ce mai face domnișoara Gurgel. Aș fi vrut să se întâmple toate la fel ca în ziua aceea: Gurgel supărat, Capitu cu mine pe canapea, mâinile înlănțuite, pieptănătura...

— O să-i cer voie mamei.

Am deschis poarta. Înainte de a intra, așa cum îmi amintisem de rugămintea tatălui defunctului, mi-am adus aminte de cuvintele mamei sale și le-am repetat, cu glas scăzut:

— Săracul Manduca!

Capitolul LXXXIX

Refuzul

Mama a rămas uluită când i-am cerut voie să mă duc la înmormântare.

— Să pierzi o zi de seminar...

I-am dat drept motiv prietenia pe care mi-o nutrea Manduca, și apoi erau oameni săraci... Am zis tot ce mi s-a părut necesar. Verișoara Justina s-a împotrivit.

— Crezi că n-ar trebui să se ducă? o întrebă mama.

— Cred că nu. Ce prietenie e și asta, de eu n-am văzut-o niciodată?

Verișoara Justina a avut câștig de cauză. Când i-am povestit secretarului, a zâmbit și mi-a spus că motivul ascuns al verișoarei era probabil să nu stânjenesc înmormântarea prin „ilustra mea prezență“. Oricare ar fi fost motivul, m-am supărat; a doua zi, meditănd la motiv, nu mi-a dispăcut; iar mai târziu i-am descoperit un gust special.

Capitolul XC

Polemica

Ziua următoare am trecut prin fața casei defunctului, fără să intru sau să mă opresc – sau, dacă m-am oprit, a fost pentru o clipă mai scurtă decât aceasta în care vă povestesc. Dacă nu mă-nșel, am mers chiar mai repede, de frică să nu mă cheme iar ca în seara de dinainte. Din moment ce nu mă duceam la înmormântare, mai bine stăteam mai departe decât mai aproape. Mi-am văzut de drum, gândindu-mă la sărmanul năpăstuit.

Nu eram prieteni, nici nu ne știam de mult. Apropiți? Ce apropiere s-ar fi putut găsi între boala lui și sănătatea mea? Am avut contacte scurte și distante. M-am gândit la ele, amintindu-mi de unele întâlniri anume. Toate se reduceau la o polemică dintre noi, din urmă cu doi ani, apropo de... Nici n-o să vă vină să credeți care era subiectul. Apropo de războiul Crimeei.

Manduca trăia numai în casă, întins în pat, citind ca să alunge plictiseala. Duminica, spre sfârșitul după-amiezii, taică-său îi punea o bluză neagră și-l aducea în fundul prăvăliei, de unde privea și el o palmă de stradă și lumea care trecea. Asta era toată distracția lui. Acolo l-am văzut o dată și nu mică mi-a fost înfiorarea; boala îi mânca din carne, degetele i se încovoiau; aspectul lui nu era deloc atrăgător, asta era sigur. Aveam treisprezece spre paisprezece ani. A doua oară când l-am văzut acolo, vorbiserăm de războiul Crimeei, care pe atunci izbucnise și apărea prin toate ziarele, Manduca a spus că aliații or să învingă, iar eu i-am zis că nu.

— Mai vedem noi, răspunse. Doar dacă dreptatea nu are să învingă pe lume, ceea ce e imposibil, iar dreptatea e de partea aliaților.

— Ba nu, dreptatea e a rușilor.

Desigur, preluam ce ne ziceau ziarele, transpunând totul în conversație, dar poate că fiecare își urma opinia propriului temperament. Am fost mereu puțin moscovit în idei. Am apărat dreptul Rusiei, Manduca a făcut același lucru pentru aliați, iar în a treia sau a patra duminică în care am intrat în prăvălie, am deschis din nou subiectul. Atunci Manduca a propus să ne confruntăm argumentele în scris, iar în acea marți sau miercuri am primit două pagini prezentând și apărând dreptul aliaților, expunând integritatea Turciei și încheind cu următoarea frază profetică: „Rușii nu vor intra în Constantinopol!”

Am citit și m-am apucat s-o combat. Nu-mi amintesc nici măcar un argument folosit și nici nu mă mai interesează să le aflu acum, la sfârșit de secol; dar rămăsesem cu ideea că erau de neclintit. M-am dus eu însumi să-i dau hârtia. M-au pus să intru în dormitor, unde zăcea întins pe pat, abia învelit cu o pătură făcută din petice. Ori plăcerea polemicii, ori alt motiv pe care nu-l deslușesc nu m-au lăsat să simt toată sila emanată de pat și de bolnav, iar plăcerea cu care i-am dat hârtia a fost sinceră. Cât despre Manduca, oricât de respingător îi era chipul, zâmbetul care l-a luminat a răzbătut dincolo de răul fizic. Convingerea cu care mi-a primit scrisoarea și mi-a zis că o va citi și că-i va răspunde nu îmi găsește cuvinte în limba noastră, nici în alta, care s-o definească total și cu adevărat; nu era înflăcărată, nu era ostentativă, nu era însoțită de niciun gest, dar nici boala nu i-ar fi permis; era simplă, mare, profundă, o savurare infinită a victoriei, înainte de a-mi afla argumentele. Avea deja hârtie, pană și cerneală lângă pat. După câteva zile am primit replica; nu-mi amintesc dacă aducea ceva nou sau nu; dar era mai aprinsă, iar finalul era același: „Rușii nu vor intra în Constantinopol!”

Am dat din nou replică și de-atunci a continuat pentru o vreme o polemică înfocată, în care niciunul dintre noi nu ceda, apărându-ne fiecare clienții cu forță și vervă. Manduca scria mai mult și mai prompt decât mine. Firește, eu aveam o grămadă de lucruri care îmi distrăgeau atenția: studiile, joaca, familia și propria-mi sănătate, care îmi impunea alte exerciții. Manduca, în afară de palma de stradă de duminică după-amiaza, avea doar acest război, un subiect de-al orașului și de-al lumii, dar pe care nimeni nu-l ducea cu el. Întâmplarea a făcut să-și găsească în mine un adversar; el, înclinat spre scriitură, s-a năpustit asupra dezbaterii ca și cum ar fi fost un leac nou și radical. Orele triste și îndelungi erau acum scurte și vesele; ochii nu mai plângeau, dacă înainte plânseseră cumva. Am simțit această schimbare și în comportamentul tatălui și al mamei lui.

— Nici nu vă imaginați cum se simte acum, de când îi scrieți hârtiile acelea, îmi spuse într-o zi patronul prăvăliei, la poartă. Vorbește și râde mult. Cum trimit vânzătorul cu hârtiile lui, vine repede să întrebe de răspuns, dacă o să dureze mult, și mă pune să-l întreb când mai vine. Cât așteaptă, recitește ziarele și ia notițe. Dar și când primește scrisoarea dumneavoastră, se apucă imediat s-o citească și numaidecât începe să scrie răspuns. Câteodată nu mănâncă sau mănâncă prost; de aia voiam să vă rog ceva, să nu trimiteți la ora de prânz sau de cină...

Eu m-am plictisit primul. Am început să trimit răspunsuri mai rar, până când n-am mai trimis deloc; el a mai insistat de vreo două sau trei ori după tăcerea mea, dar cum n-a primit nicio contestare, ostenit sau poate ca să nu supere, a pus capăt discursurilor. Ultimul, la fel ca primul și ca toate celelalte, susținea aceeași eternă prevestire: „Rușii nu vor intra în Constantinopol!”

Și chiar n-au intrat, nici atunci, nici mai târziu, nici până acum. Dar să fie oare prevestirea lui eternă? N-o să intre poate într-o zi? Complicată problemă. Manduca însuși, ca să intre în mormânt, și-a petrecut trei ani dezintegrându-se: cert e că natura, ca și istoria, nu se face în joacă. Viața lui a rezistat precum Turcia; dacă până la urmă a cedat, s-a întâmplat pentru că i-a lipsit o alianță precum cea anglo-franceză, simplul acord dintre medicină și farmacie nu se poate lua în considerare. A murit, până la urmă, așa cum mor Statele; în cazul nostru, chestiunea care ne interesează nu este să aflăm dacă Turcia va muri, pentru că moartea nu cruță pe nimeni, ci dacă rușii vor intra vreodată în Constantinopol; asta era întrebarea pentru vecinul meu lepros, sub trista, ponosita și infecta pătură din petice...

Capitolul XCI

Descoperirea care consolează

Sigur că gândurile pe care le-am scris mai sus n-au apărut atunci, în drum spre seminar, ci acum, în biroul meu din Engenho Novo. Atunci n-am avut niciun gând, cu excepția celui că i-am ușurat pentru o zi suferința vecinului meu Manduca. Azi, gândindu-mă mai bine, cred că nu i-am ușurat doar suferința, ci l-am făcut chiar fericit. Iar descoperirea mă consolează; acum nu voi mai uita niciodată că i-am dat vreo două, trei luni de bucurie unui biet sărman, făcându-l să uite de cele rele și de restul. O păstrez pentru momentul lichidării vieții mele. Dacă pe lumea cealaltă există vreun premiu pentru virtuțile neintenționate, gestul meu va plăti unul sau două din multele mele păcate. Cât despre Manduca, nu cred că a păcătuیت proclamându-se împotriva Rusiei, dar dacă a făcut-o, înseamnă că de patruzeci de ani plătește bucuria simțită vreme de două sau trei luni – de unde va trage concluzia (deja prea târziu) că mai bine s-ar fi mulțumit să geamă, fără să mai exprime vreo altă părere.

Capitolul XCII

Dracul nu-i atât de negru

Manduca a fost înmormântat fără mine. S-a mai întâmplat și în cazul altora, fără ca eu să simt nimic, dar cazul lui m-a afectat în mod special din motivul pe care vi l-am spus deja. Am mai simțit și o anumită melancolie amintindu-mi prima polemică din viață, plăcerea cu care primea scrisorile mele și se apuca să le contrazică, să nu mai vorbim de plăcerea de a merge cu trăsura... Dar timpul a șters repede toate melancoliile și reînsuflețirile. Și nu numai el; l-au mai ajutat încă două persoane, Capitu, a cărei imagine a dormit cu mine în acea noapte, și încă una, pe care o voi dezvălui în capitolul următor. Restul capitolului e doar rugămintea, către cei care vor citi cartea mea cu ceva mai multă atenție decât impune prețul exemplarului, de a trage concluzia că, până la urmă, dracul nu e atât de negru. Adică...

Adică vecinul meu din Matacavalos, domolindu-și boala cu opinia antirusească, dădea putreziciunii din carnea lui o alură spirituală care o mai alina. Există și consolări mai mari, desigur, iar una dintre cele mai bune e să nu suferi deloc de așa ceva, sau de niciun alt rău, dar natura e atât de divină, încât se distrează cu asemenea contraste și îi mai mângâie cu câte o floare pe cei mai respingători sau mai năpăstuiți. Poate așa floarea iese mai frumoasă; grădinarul meu susține că violetele, ca să aibă un miros mai bun, au nevoie de excremente de porc. N-am cercetat, dar trebuie că e adevărat.

Capitolul XCIII

Un prieten pentru un răposat

Cât despre cealaltă persoană cu putere covârșitoare, e vorba despre colegul meu Escobar, care duminică, înainte de miezul zilei, a venit să mă vadă la Matacalavos. Un prieten lua locul unui răposat, și încă un prieten care timp de cinci minute mi-a ținut mâna într-a lui, ca și cum nu m-ar fi văzut de luni bune.

— Rămâi la cină, Escobar?

— Pentru asta am și venit.

Mama i-a mulțumit pentru prietenia pe care mi-o purta, iar el i-a răspuns cu foarte mare politețe, deși cam poticnit, ca și cum i-ar fi fugit cuvintele. Ați văzut că nu era așa, vorbele îi dădeau ascultare, dar omul nu e mereu același în toate împrejurările. Pe scurt, a spus că mă prețuiește pentru bunele mele calități și educația aleasă; la seminar, toată lumea mă plăcea, nici nu putea fi altfel. A pus accent pe educație, pe exemplele bune pe care le-am avut, pe „mama dulce și prețioasă” pe care mi-o dăduse cerul... Toate cu o voce gătuită și tremurată.

Toți l-au plăcut de îndată. Eram așa de fericit, de parcă eu l-aș fi inventat pe Escobar. José Dias i-a acordat două superlative, unchiul Cosme două marturi, iar verișoara Justina nu i-a găsit nicio pată; doar mai apoi, în a doua sau a treia duminică, a venit să ne mărturisească despre prietenul meu Escobar că e puțin cam băgăcios și are niște ochi iscoditori, care nu lasă nimic să-i scape.

— Așa sunt ochii lui, îi explicai eu.

— Nici n-am zis c-ar fi ai altuia.

— Sunt ochi meditativi, fu de părere unchiul Cosme.

— Cu siguranță, încuviință José Dias; cu toate astea, poate că Dona Justina are dreptate. Adevărul e că una n-o exclude pe cealaltă, iar starea meditativă se potrivește bine cu curiozitatea înăscută. Pare ciudat, asta da, dar...

— Mie mi se pare un băiat foarte serios, spuse mama.

— Întocmai! încuviință José Dias, ca să nu fie în dezacord cu ea.

Când i-am povestit lui Escobar părerea mamei mele (fără să i le mai povestesc și pe celelalte, desigur), am văzut că i-a făcut infinită plăcere. A mulțumit, spunând că erau vorbe amabile și a lăudat-o și el pe mama, o doamnă serioasă, distinsă și tânără, foarte tânără... Ce vârstă să aibă?

— A făcut patruzeci, răspunsei eu indiferent, din îngâmfare.

— Nu se poate! exclamă Escobar. Patruzeci de ani! Nu pare nici de treizeci; e așa de tânără și frumoasă. Trebuia să semeni tu cu cineva, cu ce ochi ți-a dat Domnul, sunt leiți cu ai ei. A rămas văduvă de mult?

I-am povestit ce știam despre viața ei și despre tata. Escobar asculta cu atenție, întrebând mai multe, cerând explicații pentru părțile trecute cu vederea sau mai neclare. Când i-am spus că nu-mi aminteam nimic de la țară, atât de mic eram când venisem, mi-a povestit vreo două sau trei amintiri de când avea el trei ani, și acum la fel de proaspete. Și nu voiam să ne întoarcem la țară?

— Nu, acum nu ne mai întoarcem. Uite, negrul care trece acum e de-acolo. Tomás!

— Conașule!

Noi stăteam în grădină, iar negrul era cu treabă; veni lângă noi și așteptă.

— E căsătorit, îi spusei eu lui Escobar. Maria unde e?

— Macină porumb, domnule.

— Îți mai amintești de casa de la țară, Tomás?

— Mi-amintesc, da, domnule.

— Bine, du-te acum.

Îi arătai altul, încă un altul și încă un altul, ăsta de aici e Pedro, ăla de colo e José, celălalt Damião...

— Toate literele din alfabet, mă întrerupse Escobar.

Într-adevăr, aveau inițiale diferite, nu observasem până atunci; îi mai arătai și alți sclavi, unii cu același nume, diferențiați prin numele de familie, ori prin caracteristici personale, ca João Roșcatul, Maria Grasa, ori prin naționalitate, ca Pedro Benguela, Antônio Mozambic...

— Și stau toți aici în casă? mă întrebă el.

— Nu, unii își câștigă traiul pe stradă, alții sunt închiriați. N-am fi avut cum să-i ținem pe toți în casă. Nici nu sunt toți de la țară: cei mai mulți au rămas acolo.

— Mă miră că Dona Glória s-a obișnuit așa repede să trăiască în casa de la oraș, unde totul e mai strâmt; cea de la țară sigur e mai mare.

— Nu știu, parcă da. Mama are și case mai mari decât asta; dar ea zice că aici vrea să moară. Celelalte sunt închiriate. Unele sunt foarte mari, cum e cea din strada Quitanda...

— Da, o știu, e frumoasă.

— Mai are și în Rio Comprido, în Cidade-Nova, una în Catete...

— Adăposturi berechet, trase el concluzia, zâmbind cu simpatie.

Ne-am plimbat spre fundul grădinii. Am trecut pe lângă spălător; el s-a oprit o clipă, privind piatra de bătut rufe, și a făcut remarci despre curățenie; apoi am pornit din nou. Nu mai știu care au fost remarcile, dar îmi amintesc că mi s-au părut istețe și că am râs, și a râs și el. Bucuria mea a trezit-o și pe a lui, cerul era așa de albastru, aerul atât de limpede, încât natura însăși părea să râdă cu noi. Așa sunt clipele bune pe lumea asta. Escobar mărturisi și el armonia dintre cele simțite în interior și cele din exterior, folosind cuvinte atât de grațioase și alese, încât mă înduioșă; apoi, apropo de frumusețea morală care se pune de acord cu cea fizică, vorbi din nou despre mama mea, „un înger viguros“, după cum o numi el.

Capitolul XCIV

Idei aritmetice

Mai multe nu mai spun, să nu se facă prea multe. Dar Escobar nu știa doar să laude și să gândească, știa să calculeze rapid și corect. Avea o minte aritmetică, precum Holmes ($2 + 2 = 4$). Nici nu vă puteți închipui cu câtă ușurință aduna sau înmulțea în gând. Împărțirea, care pentru mine a fost dintotdeauna printre cele mai grele operații, era o nimica toată pentru el; strângea puțin din ochi, privind în sus, și murmură cifrele: gata. Asta cu șapte, treisprezece, douăzeci de cifre. Aplecarea lui către acest domeniu era atât de mare, încât iubea până și semnele numerelor, și era de părere că cifrele, fiind puține, sunt mult mai ingenioase decât cele douăzeci și cinci de litere ale alfabetului.

— Există litere inutile și dispensabile, îmi spunea el. Care e diferența dintre utilitatea lui *d* și a lui *t*? Au aproape același sunet. La fel și pentru *b* și *p*, la fel pentru *s*, *c* și *z*, la fel pentru *k* și *g*, și așa mai departe. Sunt trucuri caligrafice. Pe când la numere: nu sunt două să fie folosite la fel; patru e patru, iar șapte e șapte. Și uite numai frumusețea cu care un patru și un șapte alcătuiesc lucrul ăsta exprimat prin 11. Acum dublează-l pe 11 și o să ai 22; înmulțește-l tot cu atât, face 484, și tot așa. Dar perfecțiunea cea mai mare e la folosirea lui *zero*. Valoarea lui *zero* este, prin ea însăși, nulă; dar treaba acestei cifre negative este tocmai să mărească. Un cinci singur e cinci; pune-i încă două zerouri și devine 500. Astfel, ceea ce nu valorează nimic dă multă valoare, iar asta nu pot face literele dublate, întrucât eu nu pot fi mai de *accord* cu doi de „c” decât cu un „c”.

Crescut cu ortografia părinților mei, îmi era greu să ascult asemenea blasfemii, dar nu îndrăzneam să-l contrazic. Cu toate astea, într-o zi am spus câteva cuvinte în apărarea literelor, la care Escobar a răspuns că sunt idei preconcepute și a adăugat că ideile aritmetice pot merge la infinit, cu avantajul că sunt mai ușor de mânuit. Astfel, eu nu eram în stare să rezolv pe moment o problemă filozofică sau lingvistică, pe când el putea aduna, în trei minute, orice valori.

— De exemplu... dă-mi un caz, dă-mi niște numere pe care să nu le știu, nici să nu le pot afla dinainte... uite, spune-mi câte case are mama ta și chiria pentru fiecare, iar dacă nu-ți aflu suma totală în două minute sau într-un minut, poți să mă spânzuri!

Acceptai propunerea și săptămâna următoare adusei pe o hârtie cifrele pentru case și chirii. Escobar luă hârtia, o trecu prin fața ochilor, cât să le țină minte, și până mă uitai eu la ceas, el ridică pupilele, strânse din pleoape și murmură... O! Nici vântul nu e mai iute! Zis și făcut; peste jumătate de minut îmi spuse mândru:

— Fac 1070 de scuzi pe lună.

Am rămas uluit. Gândiți-vă că erau nu mai puțin de nouă case, iar chiriile variau de la una la alta, între 70 și 180 de scuzi. Și toate astea, pentru care eu aș fi stat vreo trei, patru minute – și ar fi trebuit să calculez pe hârtie – Escobar le-a făcut în gând, în joacă. M-a privit triumfător și m-a întrebat dacă are dreptate. Eu, doar ca să-i arăt că da, am scos din buzunar hârtiuța pe care scrisesem suma totală și i-am arătat-o; exact așa era, fără nicio greșală: 1070 de scuzi.

— Asta dovedește că ideile aritmetice sunt mai simple, deci mai naturale. Natura e simplă. Arta e încâlcită.

Am fost atât de încântat de ușurința cu care judeca prietenul meu, încât nu m-am putut abține să-l îmbrățișez. Eram în curte; au observat și alți seminariști efuziunea noastră; un preot care îi însoțea nu

a apreciat gestul nostru.

— Modestia, ne spuse, nu admite asemenea gesturi excesive; vă puteți îndrăgi unul pe altul cu moderație.

Escobar îmi atrase atenția că ceilalți și preotul vorbesc așa din invidie și-mi spuse că poate e mai bine să nu mai petrecem atâta timp împreună. Îl întrerupsei spunându-i că nu; dacă era vorba de invidie, cu atât mai rău pentru ei.

— Să le râdem în nas!

— Dar...

— O să fim prieteni și mai buni de acum înainte.

Escobar îmi strânse mâna pe ascuns, cu atâta putere că încă și acum mă mai dor degetele. E doar în închipuirea mea, desigur, dacă nu cumva o fi efectul orelor îndelungate petrecute scriind fără oprire. Să întrerupem suferința pentru câteva clipe...

Capitolul XCV

Papa

Prietenia lui Escobar crescuse și se adâncise; cea a lui José Dias nu vru să rămână mai prejos. În prima săptămână, pe când eram acasă, îmi spuse:

— Acum e sigur c-o să ieși repede de la seminar.

— Cum?

— Așteaptă până mâine. Acum mă duc să joc cărți, că m-au chemat; mâine, în cameră, în grădină sau pe stradă, în drum spre slujbă, îți povestesc despre ce e vorba. Ideea e atât de sfântă, încât se potrivește unui loc sfânt. Mâine, Bentinho.

— Dar e ceva sigur?

— Mai mult ca sigur!

În ziua următoare mi-a dezvăluit misterul. În primă fază, recunosc că am fost impresionat. Avea o notă de măreție și de spiritualitate pe placul ochilor mei de seminarist. Ideea era, nici mai mult, nici mai puțin, decât după cum urmează. Mama, după părerea lui, își regreta fapta și ar fi vrut să mă vadă ieșit de acolo, dar știa că obligația morală a promisiunii n-o lăsa cu niciun chip să dea înapoi. Trebuia să rupă înțelegerea, iar asta, dacă citeai în Biblie, stătea în puterea apostolilor. Așa că el și cu mine aveam să mergem la Roma, să cerem absolvire de la papă... Ce părere aveam?

— E o idee bună, răspunsei, după câteva secunde de gândire. Ar putea fi o soluție bună.

— E singura, Bentinho, singura! Chiar azi o să stau de vorbă cu Dona Glória, să-i explic totul și să putem pleca în două luni sau chiar mai devreme...

— Mai bine vorbești cu ea duminică următoare; lasă-mă să mă gândesc mai întâi...

— O, Bentinho! mă întrerupse secretarul. La ce să te gândești? Tu de fapt vrei... Să spun? Nu te superi pe moșu' tău? Tu de fapt vrei să te mai consulți cu cineva.

Mai precis, cu încă două persoane, Capitu și Escobar, dar eu am jurat pe tot ce aveam că nu voiam să mă consult cu nimeni. Cu cine aș fi putut s-o fac, cu rectorul? N-ar fi fost normal să-i încredințez un asemenea subiect. Nu, nu era vorba nici de rector, nici de vreun profesor, nimeni; aveam nevoie doar de ceva timp să mă gândesc, o săptămână, iar duminică aveam să-i dau răspunsul, și oricum, îl anunțam de pe acum că nu mi se părea o idee rea.

— Nu?

— Nu.

— Atunci, hai să rezolvăm de azi.

— Un drum până la Roma nu-i de glumă.

— Cine are gură să vorbească, ajunge la Roma, iar vorbele în cazul nostru sunt moneda necesară. Acum, în ce te privește, n-ai decât să cheltuiești cât vrei... Pentru mine, nu; o pereche de pantaloni, trei cămăși și pâinea zilnică, n-am nevoie de mai mult. Voi fi ca Apostolul Pavel, care trăia din lucrul mâinii sale în timp ce propovăduia cuvântul sfânt. Eu nu merg să-l propovăduiesc, ci să-l aduc. Vom aduce cu noi scrisori de la reprezentantul Papei și de la episcop, scrisori pentru preotul nostru, scrisori de la capucini... Știu care va fi reacția la ideea mea; vor spune că se poate cere scutirea și de aici, de la distanță; dar pe lângă multe altele pe care nici nu are rost să le mai spun, e de ajuns să te gândești cât e de solemn și frumos să vezi cum intră în Vatican să se arunce la picioarele papei însuși subiectul

favorii în cauză, preotul promis, care vine să ceară pentru preaiubitoarea și *dulcisima* lui mamă dispensa lui Dumnezeu. Imaginează-ți tabloul; tu, sărutând picioarele prințului apostolilor; Sfinția Sa, cu un surâs evanghelic, se apleacă, întreabă, ascultă, absolvă și binecuvântează. Îngerii îl contemplă, Sfânta Fecioară îl sfătuiește pe *sanctisimul* său fiu ca toate dorințele tale, Bentinho, să fie îndeplinite, iar ce iubești tu pe pământ va fi iubit și în ceruri...

Nu mai continui, pentru că trebuie să termin capitolul, iar el n-a sfârșit discursul. S-a adresat tuturor sentimentelor mele de catolic și de îndrăgostit. Mi-am imaginat inima ușurată a mamei, pe cea fericită a lui Capitu, amândouă acasă, iar eu cu ele, și el cu noi, toate astea printr-o mică incursiune la Roma, despre care eu știam unde se afla doar geografic și spiritual; dar nu cunoșteam distanța față de voința lui Capitu. Iată punctul esențial. Dacă lui Capitu avea să i se pară departe, nu mă mai duceam; dar trebuia s-o aud de la ea, ca și de la Escobar, care avea să-mi dea un sfat bun.

Capitolul XCVI

Un înlocuitor

I-am povestit lui Capitu ideea lui José Dias. M-a ascultat cu atenție și s-a întristat.

— Dacă te duci, o să mă uiți de tot.

— Niciodată!

— Ba da. Se spune că Europa e așa de frumoasă, mai ales Italia. Nu de acolo vin cântărețele? O să mă uiți, Bentinho. Altă soluție nu e? Dona Glória ar face orice să ieși de la seminar.

— Da, dar are impresia că nu poate, din cauza promisiunii.

Capitu nu găsea altă idee, nici nu era de acord cu asta. Pe drum, îmi ceru să-i jur că, dacă ajungeam la Roma, după șase luni aveam să mă întorc.

— Îți jur.

— Pe Dumnezeu?

— Pe Dumnezeu, pe orice. Jur că după șase luni mă întorc.

— Și dacă papa nu-ți dă drumul imediat?

— Îți trimit vorbă.

— Și dacă o să minți?

Vorbele ei mă dureau mult și nu găsii imediat un răspuns. Capitu mai zgândări ideea, râzând și numindu-mă prefăcut. Apoi declară că mă crede că o să îndeplinesc jurământul, dar chiar și așa, nu fu de acord imediat; mai aștepta să vadă dacă nu apare altă soluție și voia să mă mai gândesc și eu la asta.

Când m-am întors la seminar, i-am povestit totul prietenului meu Escobar, care m-a ascultat cu aceeași atenție și a sfârșit la fel de trist ca și ea. Ochii, de obicei neastâmpărați, aproape m-au topit contemplându-mă. Deodată, am văzut o străfulgerare pe chipul lui, semn că îi venise o idee, și l-am auzit spunând viori:

— Nu, Bentinho, nu e nevoie de așa ceva. Se poate și mai bine – sau nu spun mai bine, pentru că Sfântul Părinte valorează în orice împrejurare mai mult decât toate –, dar mai e ceva care ar produce același efect.

— Ce anume?

— Mama ta i-a promis lui Dumnezeu că o să-i dea un preot, nu? Foarte bine, să-i dea un preot, dar să nu fii tu. Poate la fel de bine să ia un băiat orfan, să-l facă preot pe banii ei, și așa a rezolvat și cu un popă la altar, iar tu...

— Înțeleg, înțeleg, așa e.

— Nu-i așa? continuă el. Cere și părerea protonotarului; el o să-ți spună dacă e sau nu același lucru, sau îl întreb chiar eu, dacă vrei; iar dacă nu e sigur, vorbim cu episcopul.

Eu mă gândii:

— Da, asta e; într-adevăr, promisiunea e îndeplinită, fără să se irosească preotul.

Escobar fu de părere că, din punct de vedere economic, chestiunea era ușoară; mama ar fi cheltuit la fel de mult ca și cu mine, iar un orfan nu avea nevoie de cine știe ce confort. Îmi aduse aminte de suma chiriilor caselor, 1070 de scuzi, pe lângă sclavi...

— Altceva nu mai avem, îi zisei.

— Și plecăm amândoi.

— Și tu?

— Și eu. Îmi mai perfecționez latina și plec de aici; nici nu mai dau teologia. De fapt, nici latina nu-mi trebuie; pentru ce, în comerț?

— *In hoc signo vinces*²⁰, spusei eu râzând.

Aveam chef de glume. O! Cum aduce speranța bucurie peste toate. Escobar a zâmbit, părând să-i placă răspunsul. Apoi ne-am văzut de-ale noastre, probabil fiecare cu ochii pierduți în zare. Ai lui așa erau când mi-am revenit și i-am mulțumit din nou pentru planul pe care îl găsisese; mai bine nici că se putea. Escobar mă ascultă plin de mulțumire.

— Din nou, spuse el cu seriozitate, religia și libertatea fac casă bună.

²⁰ „Cu acest semn vei cuceri“ (lat. în original). Moto adoptat de împăratul Constantin I după viziunea sa cu monograma lui Hristos pe cer, înainte de bătălia împotriva lui Maxențiu, în anul 312 d. H.

Capitolul XCVII

Plecarea

De aici a pornit totul. Mama a ezitat puțin, dar până la urmă a cedat, după ce părintele Cabral, consultându-se în prealabil cu episcopul, i-a spus că e posibil. Am plecat de la seminar la sfârșitul anului.

Aveam puțin peste șaptesprezece ani... Aici ar fi trebuit să fie jumătatea cărții, dar lipsa de experiență a lăsat pana să meargă în voie și așa am terminat aproape toată hârtia, fără să fi ajuns la cea mai interesantă parte a povestirii. Acum nu-mi rămâne altceva de făcut decât să grăbesc pasul, capitol după capitol, fără prea multă corectură, fără prea multă gândire, totul pe scurt. Până și pagina asta valorează câteva luni, altele vor valora ani și așa vom ajunge la final. Unul dintre sacrificiile pe care le fac din această nemiloasă necesitate e analiza emoțiilor mele de la șaptesprezece ani. Nu știu dacă ai avut vreodată această vârstă. Dacă da, atunci probabil știi că e vârsta la care jumătate de bărbat și jumătate de băiat alcătuiesc un întreg curios. Eu eram unul *curiozissim*, cum ar spune secretarul meu José Dias, și n-ar greși. N-aș avea cum să spun vreodată aici ce anume mi-a adus atributul acesta superlativ fără să comit greșeala pe care tocmai am condamnat-o; plănuiam o analiză a emoțiilor mele din vremea aceea. Deși eram băiat de seminar și de fusta mamei, începeam să simt dedesubtul sfielii mele caste niște zvâcniri de obrăznicie și îndrăzneală; era învolburarea sângelui, dar și fetele care, de la ferestre sau pe stradă, nu mă lăsau în pace. Mă găseau frumos și mi-o spuneau; unele voiau să-mi admire frumusețea mai de aproape, iar vanitatea e un început de depravare.

Capitolul XCVIII

Cinci ani

Rațiunea a învins; am plecat la studii. Acolo mi-am petrecut cei optsprezece ani, nouăsprezece, douăzeci, douăzeci și unu; la douăzeci și doi eram licențiat în drept.

Toate se schimbau în jurul meu. Mama s-a hotărât să îmbătrânească; chiar și așa, părul alb se încăpățâna să nu se arate, apărea rar și doar pe ici-colo; boneta, rochiile, pantofii joși și moi erau aceiași dintotdeauna. Nu mai umbla atât de mult dintr-o parte într-alta. Unchiul Cosme suferea de inimă și era la odihnă. Verișoara Justina era doar mai în vârstă. José Dias la fel, dar nu într-atât încât să nu aibă delicatețea de a veni la ceremonia mea de absolvire și să coboare în oraș cu mine, fâșneț și voinic, de parcă licențiatul ar fi fost el. Mama lui Capitu s-a stins, tatăl ei s-a pensionat din același post care îl adusese în pragul sinuciderii.

Escobar se lansase în afacerile cu cafea după ce lucrase timp de patru ani într-una dintre companiile de frunte din Rio de Janeiro. Verișoara Justina susținea că ar fi cochetat cu ideea de a-i propune mamei o a doua căsătorie; dar, dacă a nutrit într-adevăr o asemenea idee, nu putem trece cu vederea diferența de vârstă. Probabil că el voia să o ia drept asociat pentru primele lui încercări comerciale și, la rugămintea mea, mama chiar îi împrumutase niște bani, pe care el i-a înapoiat de îndată ce a putut, nu fără o mică tachinare: „Dona Glória e fricoasă și n-are ambiție.“

Depărtarea n-a răcit relațiile dintre noi. El a fost intermediarul în schimbul de scrisori dintre mine și Capitu. De când a văzut-o, m-a încurajat mult în iubirea noastră. Relațiile pe care le-a legat cu tatăl Sanchei le-au strâns pe cele avute deja cu Capitu și ne-a devenit amândurora un prieten de folos. La început, ei i-a fost greu să-l accepte, l-ar fi preferat pe José Dias, dar José Dias nu-mi convenea mie, dintr-o rămășiță de respect păstrat din copilărie. Escobar a avut câștig de cauză; deși rușinată, Capitu i-a înmănat prima scrisoare, care a fost mama și bunica celor care au urmat. Nici după ce s-a însurat nu a conținut cu favorurile... Căci s-a însurat – ghiciți cu cine – cu buna Sancha, prietena lui Capitu, care îi era aproape ca o soră, într-atât încât, la un moment dat, într-o scrisoare către mine, a numit-o pe aceasta din urmă „cumnătica lui“. Astfel prind contur apropierea și înrudirile, aventurile și cărțile.

Capitolul XCIX

Fiul are chipul tatălui

Când m-am întors licențiat, mama aproape a leșinat de fericire. Încă îi mai aud vocea lui José Dias, evocând Evanghelia lui Ioan și spunând, văzându-ne îmbrățișați:

— Femeie, iată fiul tău! Fiule, iată mama ta!

Mama, printre lacrimi:

— Cosme, nu-i așa că are chipul tatălui lui?

— Aduce, da, la ochi, la alcătuirea feței. E taică-său, dar puțin mai modern, încheie Cosme glumind. Dar ia zi, Glória, n-a fost mai bine să se facă popă? Zi și tu dacă n-ar fi ieșit un preot capabil din filfizonul ăsta.

— Ce mai face înlocuitorul meu?

— Bine, se preotește la anul, răspunse unchiul Cosme. Să te duci să vezi ceremonia; o să vin și eu, dacă mă lasă doamna inimă. E bine să simți cu sufletul altuia, e ca și cum ai primi tu însuți sfințirea.

— Întocmai! exclamă mama. Dar zi tu, Cosme, zi tu dacă nu are chipul răposatului meu. Uită-te la mine, Bentinho, uită-te bine. Mi s-a părut dintotdeauna că îi semeni, dar acum, mai mult decât oricând. Mustața cam strică...

— Da, Glória, mustața aia chiar că... dar seamănă foarte mult.

Și mama mă săruta cu o tandrețe pe care nu știu să o aștern în cuvinte. Unchiul Cosme, ca să o înveselească, îmi spunea „domnule avocat“, José Dias la fel, și toți cei din casă, verișoara, sclavii, musafirii, Pádua, fiica lui, și până și ea, toți îmi repetau titulatura.

Capitolul C

„Tu vei fi fericit, Bentinho“

Ajuns în cameră, după ce am deschis valiza și-am scos diploma de licențiat din cutia ei, m-am cufundat în gânduri despre fericire și glorie. Îmi prevedeam căsătoria și cariera ilustră, în timp ce José Dias mă ajuta, supus și zelos. O zână invizibilă coborî lângă mine și-mi spuse cu voce catifelată și caldă: „Tu vei fi fericit, Bentinho; tu o să fii fericit.“

— Și de ce n-ai fi fericit? făcu José Dias, îndreptându-se de șale și privindu-mă.

— Ai auzit și tu? întrebai eu ridicându-mă, surprins.

— Ce s-aud?

— Ai auzit o voce care spunea că o să fiu fericit?

— Asta-i bună! Tu singur ai spus-o...

Până în ziua de azi aș fi în stare să jur că vocea fusese a unei zâne; normal că zânele, alungate din povești și din versuri, s-au strecurat în inimile oamenilor și ne vorbesc de dinăuntru înspre afară. Pe aceasta, de exemplu, am auzit-o de multe ori, clar și distinct. Probabil e verișoară cu vrăjitoarele din Scoția: „Tu vei fi rege, Macbeth!“ – „Tu vei fi fericit, Bentinho!“ La urma urmei, e aceeași prorocie, cu aceeași intonație universală și eternă. Când mi-am revenit din uimire, am auzit și restul discursului lui José Dias:

— ...O să fii fericit, așa cum meriți, așa cum ai meritat și diploma asta de aici, nu ți-a dat-o nimeni cadou. Stau dovadă rezultatele pe care le-ai avut la toate materiile; ți-am mai povestit că am auzit chiar din gura profesorilor, în particular, cele mai alese laude. De altfel, fericirea nu înseamnă doar glorie, mai e și altceva... Ah! Nu i-ai spus tot bătrânului José Dias! Sărmanul José Dias a rămas uitat într-un colț, e ponosit, nu mai valorează nimic; acum au apărut alții, Escobarii... Nu neg că e un tânăr distins și muncitor și un soț excelent; dar, în fine, și ai bătrâni știu să iubească...

— Dar ce?

— Ce să fie? Cine n-a aflat deja?... Apropierea ca de la vecin la vecin avea să sfârșească prin așa ceva, și e cu adevărat o binecuvântare din ceruri, pentru că ea e un înger *îngerisim*... Iartă-mi folosirea greșită, Bentinho, am vrut doar să accentuez perfecțiunea fetei. Altădată am crezut opusul; am confundat copilăriile cu manifestări ale caracterului și n-am văzut că micuța neastâmpărată și cu privirea meditativă era floarea capricioasă a unui fruct sănătos și dulce... De ce nu mi-ai povestit și mie ceea ce alții știu deja, iar în casă toată lumea a ghicit și a acceptat?

— Mama chiar e de acord?

— Cum altfel? Am tot vorbit despre asta, iar ea mi-a făcut onoarea de a-mi cere părerea. Întreab-o ce i-am zis eu cu vorbe clare și aprobatoare; întreab-o numai. I-am zis că nu-i puteam dori o noră mai potrivită pentru tine, bună, discretă, înzestrată, prietenă de familie... și o stăpână a casei, nici nu mai zic. De la moartea mamei sale, ea se ocupă de tot. Acum, că s-a pensionat, Pádúa nu face altceva decât să-și aștepte banii și să-i dea fiică-sii. Ea îi împarte, plătește facturile, ține evidența cheltuielilor, are grijă de tot, întreținere, haine, lumină; ai văzut-o anul trecut. Cât despre frumusețea ei, tu știi mai bine decât oricine...

— Dar mama chiar a discutat cu dumneata despre căsătoria noastră?

— Explicit, nu; mi-a făcut favoarea de a mă întreba dacă mi s-ar părea Capitu o soție bună; eu,

răspunzându-i, am numit-o noră. Dona Glória nu s-a împotrivit și chiar a părut amuzată.

— Mama îmi vorbea mereu despre Capitu, de fiecare dată când îmi scria.

— Știi că se înțeleg foarte bine și tocmai de asta verișoara ta e din ce în ce mai supărată. Poate acum se mărită mai repede.

— Verișoara Justina?

— Nu știi? Sunt zvonuri, desigur; dar, mă rog, João da Costa a rămas văduv de câteva luni și se spune (nu știi, protonotarul mi-a povestit) că cei doi sunt tentați să pună capăt văduviei, căsătorindu-se. O să vezi că n-o să iasă nimic, dar n-ar fi deplasat, deși ea crede că el e un mănunchi de oase... Doar dacă ea ar fi un cimitir, comentă râzând; și apoi, redevenind serios dintr-odată: o spun în glumă...

N-am mai auzit restul. Auzeam doar vocea zânei mele lăuntrice, care îmi repeta, dar acum fără cuvinte: „Tu vei fi fericit, Bentinho.“ Și vocea lui Capitu îmi spusese același lucru, cu alte vorbe, la fel și cea a lui Escobar, căci amândoi mi-au confirmat vestea lui José Dias prin propria părere. În sfârșit, mama, după câteva săptămâni, când i-am cerut voie să mă însor, pe lângă consimțământ, mi-a propăvăduit același lucru, doar că a spus-o așa cum îi șade bine unei mame: „Tu vei fi fericit, fiule!“

Capitolul CI

În cer

Dar să fim fericiți odată, înainte ca cititorul să moară de plictiseală și să plece în altă parte; ne-am căsătorit. S-a întâmplat în 1865, într-o zi de martie, probabil ploua. Când am ajuns sus în Tijuca, unde era cuibul nostru de însurăței, cerul a strâns ploaia și a aprins stelele, nu doar pe cele cunoscute, dar și pe cele care vor fi descoperite abia peste multe secole. A fost un gest foarte fin și nu singurul. Sfântul Petru, care are cheile cerului, ne-a deschis ușile, ne-a dus înăuntru și, după ce ne-a binecuvântat cu cârja pastorală, ne-a recitat câteva versuri din prima lui epistolă: „Femeilor, supuneți-vă bărbaților voștri... Podoaba voastră să nu fie cea din afară: împletirea părului, podoabele de aur și îmbrăcarea hainelor scumpe, ci să fie omul cel tainic al inimii... Voi, bărbaților, de asemenea, trăiți înțelepțește cu femeile voastre, ca fiind făpturi mai slabe, și faceți-le parte de cinste, ca unora care, împreună cu voi, sunt moștenitoare ale harului vieții...” Apoi, la un semn de-al lui, îngerii intonară un fragment din Cântare, atât de armonios, încât ar fi dezmințit ipoteza tenorului italian, dacă execuția ar fi fost pământescă; dar era cerească. Muzica se îmbina cu textul de parcă ar fi fost născute împreună, ca o operă de Wagner. Apoi, am vizitat puțin din locul acela infinit. Stați liniștiți, nu voi face nicio descriere, nici limbajul omenesc nu are cuvinte potrivite pentru așa ceva.

Până la urmă, poate n-a fost decât un vis, nimic mai normal pentru un fost seminarist decât să audă în toate părțile vorbindu-se latinește și din Scriptură. Într-adevăr, Capitu, care nu știa nici Scriptura, nici latina, învățase pe de rost câteva fraze, ca aceasta: „M-am așezat la umbra celui pe care îndelung l-am dorit.” Cât despre cele ale Sfântului Petru, mi-a spus a doua zi că e de acord cu toate, că eu eram singura dantelă și bijuterie pe care avea s-o poarte. La care eu am răspuns că soția mea va avea întotdeauna cele mai fine dantele din lume.

Capitolul CII

De femeie măritată

Imaginați-vă un ceas doar cu pendulă, fără cadran, astfel încât orele scrise nu se văd. Pendula se leagănă dintr-o parte într-alta, dar fără vreun semn care să arate în afară mersul timpului. Așa a fost acea săptămână petrecută în Tijuca.

Din când în când, ne întorceam în trecut și ne distram amintindu-ne tristețile și disperările noastre, dar era un mod de a nu ieși din noi înșine. Așa am re trăit îndelunga noastră așteptare de îndrăgostiți, anii adolescenței, denunțul care apare în primele capitole, și râdeam de José Dias, care conspirase să ne despartă, dar a sfârșit prin a sărbători alături de noi uniunea noastră. De câteva ori am vorbit să coborâm în oraș, dar diminețile pe care le alegeam erau ori cu ploaie, ori cu soare, iar noi așteptam o zi cu ceață, care se încăpățâna să nu se arate.

Și cu toate astea, Capitu mi se părea puțin nerăbdătoare să ne întoarcem. Spunea că vrea să mai rămână, dar vorbea numai de tatăl ei sau de mama mea, de lipsa de vești, de una și de alta, până când ne-am ciondănit puțin. Am întrebat-o dacă se plictisise de mine.

— Eu?

— Așa pare.

— Tu tot copil o să fii, îmi spuse ea prinzându-mi fața în mâini și apropiindu-și ochii de ai mei. Adică am așteptat atâția ani, ca acum să mă plictisesc în șapte zile? Nu, Bentinho; spun așa pentru că într-adevăr așa este, cred că poate sunt nerăbdători să ne vadă și ar putea să-și imagineze că ne-om fi îmbolnăvit și, recunosc, în ce mă privește, aș vrea să-l văd pe tata.

— Atunci mergem mâine.

— Nu; trebuie să fie pe ceață, mă corectă, râzând.

Am crezut în râsul și în vorbele ei, dar nerăbdarea a persistat, așa că am coborât în oraș pe soare.

Bucuria cu care și-a pus pălăria de femeie măritată, aerul de femeie măritată cu care îmi dădea mâna ca să suie și să coboare din trăsură, și-mi întindea brațul ca să mergem pe stradă, toate mi-au dovedit că motivele nerăbdării lui Capitu erau manifestările exterioare ale noului ei statut. Nu-i era de ajuns să fie căsătorită între patru pereți și câțiva copaci; avea nevoie și de restul lumii. Iar eu, când m-am văzut în centru, umblând cu ea pe străzi, oprindu-ne, privind, vorbind, am simțit același lucru. Inventam motive de plimbare ca să fim văzuți, recunoscuți și invidiați. Pe stradă, mulți întorceau capul curioși, alții se opreau, unii întrebau: „Cine sunt?” și vreunul mai cunoscător explica: „E domnul avocat Santiago, care s-a însurat acum câteva zile cu fata aceea, Dona Capitolina, se iubeau încă din copilărie; locuiesc în cartierul Glória, familiile lor stau pe Matacavalos.” Și amândoi izbucneau deodată: „Ce fată strașnică!”

Capitolul CIII

Fericirea are suflet bun

„Strașnică“ e un cuvânt vulgar; José Dias a găsit cuvinte mai nimerite. Doar el a venit din oraș să ne viziteze în Tijuca, aducându-ne îmbrățișări din partea alor noștri și vorbe de-ale lui, dar vorbe care erau cu-adevărat muzică; nu le mai scriu aici, ca să mai economisesc hârtie, dar au fost deosebite. Într-o zi ne-a comparat cu păsările crescute sub streșini de acoperișuri alăturate. Vă imaginați restul: păsările au învățat să zboare și au pornit spre cer, iar cerul acum era mai încăpător ca să le primească pe amândouă. Niciunul dintre noi n-a râs; l-am ascultat înduioșăți și cuceriți, uitând totul, încă de la acea după-amiază din 1858... Fericirea are suflet bun.

Capitolul CIV

Piramidele

José Dias se împărțea acum între mine și mama, alternând cinele din Glória cu prânzurile în Matacavalos. Toate mergeau bine. După doi ani de căsnicie, în afară de marea tristețe de a nu avea un fiu, toate mergeau bine. Socrul îmi murise, e adevărat, iar unchiul Cosme nu părea s-o mai ducă nici el mult, dar sănătatea mamei era bună; a noastră, excelentă.

Eu eram avocatul câtorva firme bogate, iar procesele nu-mi lipseau. Escobar contribuise substanțial la intrarea mea în breaslă. Vorbise cu un avocat celebru să mă primească în cabinetul lui și îmi făcuse rost de niște cazuri, numaidecât.

În rest, relațiile noastre de familie erau cele de dinainte; Sancha și Capitu și-au continuat prietenia din școală și după ce s-au măritat, Escobar și cu mine, pe cea din seminar. Ei locuiau în Andaraí, unde ne chemau de multe ori și, cum nu puteam ajunge pe cât de des ne-am fi dorit, câteodată mai cinam duminicile cu ei sau mai veneau ei la noi. „Cină“ e puțin spus, soseam de fiecare dată foarte devreme, imediat după prânz, ca să profităm de întreaga zi, și ne despărțeam abia pe la nouă, zece, unsprezece, când chiar nu mai puteam sta. Acum, când mă gândesc la zilele acelea din Andaraí și din Glória, îmi pare rău că viața și altele nu sunt la fel de trainice ca Piramidele.

Escobar și nevasta lui trăiau fericiți, aveau o fetiță. La un moment dat, s-a zvonit că soțul ar fi avut o aventură, ceva pe la un teatru, cu nu știu care actriță sau dansatoare, dar, dacă a fost adevărat, nu s-a lăsat cu scandal. Sancha era modestă, bărbatul ei – muncitor. Într-o zi i-am spus lui Escobar că-mi pare rau că n-am un copil, iar el mi-a răspuns:

— Omule, n-are nimic. Dumnezeu îți va da când va voi, iar dacă n-o s-o facă, înseamnă că i-a vrut pentru el, mai bine să rămână în ceruri.

— Un copil, un fiu e întregirea firească a vieții.

— Va veni, dacă va fi nevoie.

Nu venea. Capitu o cerea în rugăciunile ei, eu m-am surprins nu o dată rugându-mă și cerând la rândul meu. Nu mai făceam ca în copilărie; acum plăteam în avans, ca la chiriile caselor.

Capitolul CV

Brațele

În afară de asta, totul mergea bine. Lui Capitu îi plăcea să râdă și să se distreze, iar la început, când ieșeam la plimbare sau la spectacole, era ca o pasăre ieșită din colivie. Se aranja cu grație și modestie. Deși îi plăceau bijuteriile, nu voia să-i cumpăr multe, nici scumpe, iar într-o zi s-a necăjit atât de mult, încât am promis să nu-i mai cumpăr niciuna; dar n-a durat mult.

Duceam o viață destul de liniștită. Când nu eram cu familia sau cu prietenii, sau dacă nu mergeam la vreun spectacol ori la vreo serată privată (asta se întâmpla rar), ne petreceam serile la fereastra noastră din Glória, privind oceanul și cerul, umbra munților și a navelor, sau lumea care trecea pe plajă. Câteodată îi mai povesteam lui Capitu despre istoria orașului, alteori îi vorbeam de astronomie; erau informații de amator, pe care ea le asculta atentă și curioasă, dar nu într-atât încât să nu picotească puțin. Cum nu știa să cânte la pian, a învățat după ce s-a măritat, fără mare greutate, și în scurt timp cânta pe la casele prietenilor. În Glória, asta era una dintre desfătările noastre; cânta și din gură, dar puțin și rar, căci nu avea voce; într-o zi, i s-a dat de înțeles că era mai bine să nu mai cânte deloc cu vocea și a urmat sfatul. Îi plăcea și să danseze și se împodobeia cu drag când mergea la un bal; brațele ei... Brațele ei merită o atenție specială.

Erau frumoase, iar în prima seară când le-a lăsat goale la un bal, nu cred că mai erau altele asemenea în oraș, nici măcar ale tale, dragă cititoare, care pe atunci erau poate de fetiță, dacă se născuseră deja, dar probabil că erau încă ascunse în blocul de marmură de unde s-au ivit sau în mâinile divinului sculptor. Erau cele mai frumoase din seara aceea, m-au umplut de mândrie. Abia puteam să stau de vorbă cu ceilalți, pentru că mă uitam numai după ele, cum se înlănțuiau cu cele îmbrăcate în fracurile altora. Dar n-a mai fost la fel și la al doilea bal; atunci, când am văzut că bărbații nu se mai săturau să le privească, să le caute, aproape să le ceară, și că se frecau de ele cu mâneci negre, m-am simțit jignit și enervat. La al treilea n-am mai fost, iar aici am avut sprijinul lui Escobar, căruia i-am încredințat candid supărările mele, iar el a fost de îndată de acord cu mine.

— Nici Sanchinha nu se duce decât dacă poartă mânecă lungă; altfel, mi se pare indecent.

— Nu-i așa? Dar să nu le zici de ce; o să ne facă seminariști. Capitu m-a mai numit astfel.

Chiar și așa, i-am povestit lui Capitu aprobarea lui Escobar. Ea a zâmbit și mi-a răspuns că brațele Sanchinhei nu erau bine făcute, dar a cedat rapid și nu s-a dus la balul cu pricina; la celelalte a mers, dar cu brațele pe jumătate acoperite cu un voal sau cu nu știu ce stofă, care nici nu le îmbrăca, nici nu le dezbrăca, precum vălul lui Camões²¹.

²¹ Aluzie la câteva versuri din poemul *Lusiada*, scris de Camões, poetul național al Portugaliei, în care o nimfă o reprezenta pe Venus.

Capitolul CVI

Zece lire sterline

Am mai spus că era cumpătată cu banii; dacă nu, o spun acum; și nu doar cu banii, ci și cu lucrurile uzate, pe care le păstrezi din tradiție, ca amintire sau din nostalgie. Niște pantofi, de exemplu, niște pantofiori joși cu panglici negre care se încrucișau pe laba piciorului și pe gleznă, ultimii pe care i-a folosit înainte de a încălța botine – i-a adus acasă și îi mai scotea din când în când din sertarul comodei, împreună cu alte vechituri, spunându-mi că erau bucățele de copil. Mamei, care avea aceleași obiceiuri, îi plăcea s-o audă vorbind și făcând așa.

Cât despre economii, voi relata un caz și atât. Se întâmpla chiar la o lecție de astronomie, la plaja din Glória. V-am mai zis că alte dăți o cam făcusem să picotească. Într-o noapte, se pierdu cu privirea în mare cu o asemenea forță și concentrare, încât m-a făcut gelos.

— Tu nu mă auzi, Capitu.

— Eu? Ba te aud perfect.

— Și ce spuneam?

— Vorbeai... vorbeai de Sirius.

— Care Sirius, Capitu? Asta era acum douăzeci de minute.

— Spuneai... spuneai de Marte, se corectă ea grăbită.

Într-adevăr, despre Marte era vorba, dar era evident că prinsese doar numele din zbor, nu și restul explicației. M-am încruntat și-mi venea să plec din cameră; Capitu, înțelegând că m-am supărat, s-a preschimbat în cea mai tândră făptură, m-a luat de mână, mi-a mărturisit că număra, adică aduna în gând niște bani ca să afle ce s-a întâmplat cu o parte din ei, pe care nu o găsea. Era vorba de o conversie de bancnote în aur. La început am crezut că e doar un pretext ca să mă facă să-mi treacă supărarea, dar în scurt timp ajunsesem și eu să calculez, cu creion și hârtie, pe genunchi, și vedeam diferența pe care o căuta.

— Dar ce lire sunt astea? întrebai în cele din urmă. Capitu mă privi râzând și-mi răspunse că din vina mea trebuia să dezvăluie secretul. Se ridică, se duse în dormitor și reveni cu zece lire sterline în mână; erau resturi de la banii pe care i-i dădeam lunar pentru cheltuieli.

— Toate astea?

— Nu e mult, doar zece lire; atât a reușit să strângă zgârcita de nevastă-ta în câteva luni, încheie, făcând să sune aurul în mână.

— Cine ți-a schimbat banii?

— Prietenul tău, Escobar.

— Cum de nu mi-a zis nimic?

— Azi s-a întâmplat.

— A fost pe aici?

— Cu puțin înainte să ajungi tu acasă; nu ți-am zis ca să nu intri la bănuieli.

Îmi venea să cheltui dublul sumei în aur pe un cadou care să o răsfete, dar Capitu mă opri. Ba mai mult, mă întrebă ce să facem cu lirele.

— Sunt ale tale, îi răspunsei.

— Sunt ale noastre, mă corectă.

— Păstrează-le tu, atunci.

Ziua următoare m-am dus să-l întâlnesc pe Escobar la depozitul lui și m-am amuzat de secretul lor. Escobar a zâmbit și mi-a zis că voia să vină la mine la cabinet, să-mi povestească tot. Cumnătica (o numea tot așa pe Capitu) îi vorbise despre treaba asta când fuseserăm ultima dată în vizită la Andaraí și îi spusese că e un secret.

— Când i-am povestit Sanchinhei, încheie el, s-a mirat: „Cum reușește Capitu să economisească acum, când toate sunt așa de scumpe?“ „Nu știu, draga mea; știu doar că acum are zece lire.“

— Poate învață și ea.

— Nu cred; Sanchinha nu e mână-spartă, dar nici cumpătată nu e; ce-i dau eu îi ajunge, însă doar atât.

Iar eu, după câteva momente de cugetare:

— Capitu e un înger!

Escobar încuviință din cap, dar fără entuziasm, ca și cum i-ar fi părut rău că nu poate spune același lucru despre nevasta lui. Așa ai gândi și tu, atât e de neîndoielnic că virtuțile celor care ne sunt apropiați ne umplu de o anumită vanitate, mândrie sau consolare.

Capitolul CVII

Gelos pe mare

Dacă n-ar fi fost astronomia, n-aș fi descoperit atât de curând cele zece lire ale lui Capitu; dar nu de asta am revenit la ea, ci ca să nu crezi că vanitatea de profesor m-a făcut să sufăr din cauza lipsei de atenție a lui Capitu și să fiu gelos pe mare. Nu, prietene. Îți explic acum că am fost gelos pe ce ar fi putut fi în capul nevestei mele, nu în afara sau deasupra lui. Se știe că neatenția cuiva poate fi vinovată pe de-a-ntregul, pe jumătate, o treime, o cincime, pe o zecime, căci în materie de vină, gradațiile sunt infinite. Amintirea unei simple priviri e de ajuns pentru a fixa o alta care s-o evoce și să se delecteze, imaginându-și-o. Practic, nu e niciun păcat efectiv și mortal, nu e un schimb de bani, un simplu cuvânt, un gest, un oftat sau un semn chiar și mai imperceptibil. Un necunoscut sau o necunoscută care trec la colțul străzii ne fac să punem Sirius în locul lui Marte, iar tu știi, cititorule, ce diferență e între una și cealaltă când vine vorba de distanță și mărime, dar astronomia mai face și confuzii ca acestea. Asta m-a făcut să-mi piară sângele din obraji, să-mi înghit cuvintele și să vreau să fug din cameră ca să mă întorc Dumnezeu știe când; probabil după zece minute. După zece minute aș fi intrat din nou în cameră, lângă pian sau la fereastră, continuând lecția întreruptă:

— Marte e la o distanță de...

Doar atât? Da, doar atât, zece minute. Gelozia mea era intensă, dar de scurtă durată; îi trebuia puțin ca să distrugă tot, dar același puțin ar fi putut pune la loc cerul, pământul și stelele.

Adevărul e că am devenit și mai apropiat de Capitu, dacă așa ceva era cu puțință, iar ea – și mai drăgăstoasă, cu un aer mai blând; nopțile au fost mai senine, iar Dumnezeu a devenit mai Dumnezeu. Și nu cele zece lire sterline au împlinit asta, nici simțul cumpătării pe care l-au scos la iveală și pe care eu îl cunoșteam, ci toate precauțiile pe care le-a luat Capitu ca să-mi dezvăluie într-o zi grija ei pentru traiul nostru. Escobar mi-a fost și el mai drag. Vizitele noastre s-au înmulțit, iar conversațiile au devenit mai intime.

Capitolul CVIII

Un fiu

Dar nici măcar toate acestea nu-mi ostoiau dorința de a avea un copil, un copil oricât de amărât, gălbejit și slab, dar să fie un copil, un copil al meu. Când mergeam la Andaraí și o vedeam pe fata lui Escobar și a Sanchei, alintată Capituzinha, ca să o deosebim de nevasta mea, întrucât pe micuță o botezaseră la fel, ne umpleam de invidie. Fetița era amuzantă și dolofană, vorbăreață și curioasă. Părinții, așa cum fac toți părinții, povesteau năzbâtiile și șireteniile fetei, iar noi, când ne întorceam seara în Glória, ne vărsam invidia oftând și rugând cerul în gând să o răpună...

...Invidiile sunt răpuse, speranțele nasc, iar fructul lor n-a întârziat s-apară. Nu era nici pișpiriu, nici urât, cum cerusem eu, ci un băiat zdravăn și frumos.

Nu-mi pot descrie bucuria când fiul meu s-a născut; n-am mai cunoscut alta la fel, nici nu cred că aș putea avea alta identică sau care să-i semene în vreun fel. A fost o amețeață și o nebunie. De rușine, nu cântam pe străzi și nici acasă, ca să n-o deranjez pe Capitu, aflată încă în convalescență. Nici nu cădeam pe jos, pentru că există un Dumnezeu al proaspeților tătici. Cât eram plecat, gândul îmi stătea numai la băiat; cât eram acasă, numai cu ochii la el, observându-l, întrebându-l de unde vine și de ce eram atât de absorbit de el și câte și mai câte alte nerozii nepuse în cuvinte, dar gândite sau delirate una după alta. Cred că am și pierdut câteva procese din cauza lipsei de atenție.

Capitu era deopotrivă drăgăstoasă și cu el, și cu mine. Stăteam mână-n mână și când nu ne uitam la fiul nostru vorbeam despre noi, despre trecutul și viitorul nostru. Cele mai încântătoare și mai misterioase momente erau la alăptare. Când îmi vedeam fiul sugând laptele mamei și legătura aceea naturală pentru hrana și viața unei ființe care nu existase mai înainte, dar pe care destinul nostru a creat-o, pe care stăruința și dragostea noastră au făcut-o, rămâneam într-o stare pe care nu știu să v-o descriu și nici n-o voi face; nici nu-mi amintesc deslușit și mi-e teamă că vorbele mele ar ieși neclare.

Vă voi scuti de amănunte. Astfel, nu e nevoie să povestesc dăruirea mamei și pe cea a Sanchei, care a venit să stea primele zile și nopți cu Capitu. Am vrut să-i refuz îngrijirile; mi-a răspuns că n-am eu treabă; și Capitu, pe când era nemăritată, venise să aibă grijă de ea în casa de pe rua dos Inválidos.

— Nu-ți aduci aminte că ai venit s-o vezi acolo?

— Ba da; dar Escobar...

— Eu vin la voi la cină, iar peste noapte mă duc în Andaraí; opt zile și gata. Se vede că ești tată de prima rundă.

— Și tu la fel; pe când a doua rundă?

Pe atunci obișnuiam să facem glume din acestea în familie. Acum, că m-am retras în ursuzenia mea, nu mai știu dacă se mai vorbește așa, dar probabil că da. Escobar a făcut precum a zis; stătea la cină la noi și pleca noaptea. După-amiezile coboram pe plajă sau ieșeam în Grădina Publică, el făcându-și calculele, eu – visele mele. Eu îmi vedeam fiul medic, avocat, neguțător, îl așezasem în felurite universități și bănci, acceptasem până și posibilitatea de a fi poet. Opțiunea de politician a fost analizată și cred că mi-a ieșit orator, și încă unul mare.

— Tot ce se poate, răspunse Escobar; nici despre Demostene n-ar fi zis nimeni că va ajunge unde a ajuns.

Escobar cânta de multe ori în struna copilăriilor mele; și el se gândea la viitor. A vorbit chiar

despre posibilitatea de a-l însura pe băiat cu fata lui. Prietenia exista; se adunase toată în mâinile cu care i le-am strâns pe ale lui Escobar când i-am auzit ideea și în lipsa cuvintelor cu care am semnat atunci pactul; mi le-am recăpătat mai apoi, emoționate, din inimă, care bătea cu forță. Am acceptat scenariul și am propus să-i îndrumăm spre acest deznodământ, prin educația egală și comună, lăsându-i să copilească împreună, așa cum trebuie.

A fost ideea mea ca Escobar să fie nașul micuțului; nașa trebuia și avea să fie mama mea. Dar cel dintâi a fost înlocuit prin intervenția unchiului Cosme, care, văzând copilul, i-a spus, printre alte drăgălășenii:

— Hai, vino-ncoace, hoțomanule, să-ți dea nașul tău binecuvântarea. Și, întorcându-se către mine: te-aș ruga să-mi acorzi favoarea asta; și ar trebui să faceți botezul cât mai curând, înainte să mă ia de tot boala asta.

I-am povestit cu discreție întâmplarea lui Escobar, ca să mă înțeleagă și să mă ierte; a râs și nu s-a supărat. Ba a făcut mai mult decât atât, a vrut ca masa botezului să fie la conacul lui, și așa a și fost. Eu am încercat să mai amân puțin ceremonia, ca să văd dacă nu cumva unchiul Cosme ceda bolii, dar se pare că boala voia mai degrabă să-l chinuiască decât să-l omoare. N-am avut încotro decât să-l las să-l ducă pe cel mic la cristelniță, unde i s-a dat numele Ezequiel; era numele lui Escobar și astfel am vrut să mă revanșez pentru cumetria ratată.

Capitolul CIX

Singur la părinți

Când am început capitolul trecut, Ezequiel nici măcar nu fusese conceput; când l-am terminat, era deja creștin și catolic. Capitolul de acum e menit să-l aducă pe Ezequiel al meu la vârsta de cinci ani, un băiat zdravăn și frumos, cu ochi de culoare deschisă, deja fugind în toate părțile, ca și cum ar fi vrut să cucerească toate fetele din vecini, sau aproape pe toate.

Acum, dacă luați în considerare că a fost singur la părinți, n-a mai venit niciun altul, sigur sau nesigur, mort sau viu, fiul singur și unic, vă imaginați ce griji ne-a provocat, de câte nopți de somn ne-a lipsit și ce ne-au mai speriat crizele de dinți și altele, cea mai mică febră, toate cele normale din viața copiilor. De toate ne-am îngrijit, după cum era nevoie sau după cât de mare era graba, un lucru pe care nici nu mai era nevoie să-l spun, dar unii cititori atât de greu pricep, că nu înțeleg nimic dacă nu li se povestește totul și încă ceva în plus. Să mergem la ce era în plus.

Capitolul CX

Frânturi de copilărie

Ce era în plus îmi mai mănâncă destule capitole; viețile unora nici măcar atâtea nu au, dar chiar și așa, se completează și se întregesc.

Pe la cinci-șase ani, Ezequiel nu părea să-mi dezmință visele de pe plaja din Glória; dimpotrivă, se întrezăreau în el toate vocațiile posibile, de la vagabond la apostol. Vagabond în sensul bun al cuvântului, în sensul de om care gândește și tace; câteodată se închidea în el, iar prin asta amintea de mama lui, pe când era mică. Tot așa, se agita și ținea cu tot dinadinsul să le convingă pe vecine că dulciurile pe care i le aduceam eu erau adevărate; n-o făcea până nu se sătura el mai întâi de ele, dar nici apostolii nu dau mai departe învățăturile cele bune înainte de a le avea cu totul în suflet. Escobar, ca un bun neguțator, era de părere că motivul principal al eforturilor lui ar fi fost să le invite implicit pe vecine să practice același apostolat atunci când părinții lor le-ar fi adus dulciuri; râdea de propria glumă și mă anunța că-l va face asociat.

Îi plăcea și muzica, nu mai puțin decât dulciurile, iar eu i-am spus lui Capitu să-i cante la pian strigătura negrului care vindea șerbet de cocos în Matacavalos...

— Nu-mi amintesc.

— Nu spune asta; nu-ți amintești de negrul care vindea șerbet, după-amiezile...

— Îmi amintesc de un negru care vindea șerbet, dar nu mai țin minte strigătura.

— Nici cuvintele?

— Nici cuvintele.

Cititorii mei, care încă mai țin minte cuvintele, dacă m-au citit cu atenție, se vor mira de asemenea uitare, cu atât mai mult cu cât acele vorbe aduc cu ele alte voci din copilăria și adolescența lor; poate au mai uitat câte unele, dar nu se țin minte toate pe lume. Așa mi-a spus Capitu și n-am mai avut ce să-i zic. Dar am făcut ceva la care nu se aștepta; am dat fuga la hârtiile mele vechi. În São Paulo, pe când eram student, am rugat un profesor de muzică să-mi transcrie melodia strigăturii; a acceptat cu plăcere (a fost de ajuns să i-o repet din memorie), iar eu am păstrat hârtiuța; m-am dus după ea. La puțin timp, i-am întrerupt romanța pe care tocmai o cânta și m-am dus cu hârtiuța în mână. I-am explicat despre ce era vorba; a interpretat cele șaisprezece note.

Capitu fu de părere că melodia avea un farmec aparte, aproape delicios; îi povesti băiatului despre strigătură și i-o cântă la pian și din voce. Ezequiel profită de cântec ca să-mi ceară să dezminț textul, dându-i niște bani.

Se juca de-a doctorul, de-a militarul, de-a actorul și de-a dansatorul. Nu i-am făcut niciodată un oratoriu; dar căluții de lemn și sabia la brâu îi erau nelipsite. Nu mai vorbesc de batalioanele care treceau pe stradă și pe care alerga să le vadă; toți copii fac așa. Dar nu toți se uită cu așa niște ochi. N-am mai văzut la alt copil asemenea plăcere înfocată cu care asista la trecerea trupelor și asculta marșul tobelor.

— Uite, tati! Uite!

— Văd, fiule!

— Ia uite comandantul! Uită-te la calul comandantului! Uite și soldații!

Într-o dimineață s-a trezit ținându-și mâna în chip de goarnă; i-am dat un corn mic de metal. I-am

cumpărat soldăței de plumb, gravuri ale unor lupte, pe care le privea îndelung, cerându-mi să-i explic câte o piesă de artilerie, un soldat căzut, altul cu spada ridicată, și toată admirația lui se revărsa asupra celui cu spada înălțată. Într-o zi (vârstă neprihănită!), m-a întrebat nerăbdător:

— Dar de ce nu lasă odată spada să-i cadă, tati?

— Dragul meu, pentru că e pictat.

— Dar de ce s-a pictat?

Am râs de nedumerirea copilului și i-am explicat că nu soldatul se pictase pe hârtie, ci gravorul, și a trebuit să-i explic ce era un gravor și ce era o gravură; curiozitățile lui Capitu, pe scurt.

Cam astea sunt cele mai importante frânturi de copilărie: încă una și închei capitolul. Într-o zi, la conacul lui Escobar, a dat peste o pisică purtând un șoarece în gură. Pisica nici nu lăsa prada, nici nu-și dădea seama pe unde să fugă. Ezequiel n-a zis nimic, a rămas pe loc, s-a ghemuit și s-a uitat în continuare. Când l-am văzut așa atent, l-am întrebat de la depărtare ce se întâmplă; ne-a făcut semn să tăcem. Escobar a conchis:

— Pisica a mai prins probabil vreun șoarece. Șoarecii încă îmi mai infestază casa, e un iad. Hai să vedem.

Capitu a vrut să-și vadă și ea fiul; am mers cu ea. Într-adevăr, erau o pisică și un șoarece, ceva normal, fără interes sau haz. Singurul lucru ciudat era că șoarecele încă trăia, dând din labe, iar micuțul meu rămăsese fascinat. În rest, scena a fost scurtă. Pisica, îndată ce a simțit lume în jur, a luat-o la fugă; băiatul meu, fără să-și ia ochii de la ea, ne-a făcut din nou semn să tăcem; și liniștea n-ar fi putut fi mai mare. Era să scriu „religioasă“, am tăiat cuvântul, dar acum îl pun din nou, nu doar pentru că trimite cu gândul la o liniște absolută, ci și pentru că interacțiunea dintre pisică și șoarece avea ceva ce aducea a ritual. Singurul zgomot erau ultimele scâncete ale șoarecelui, de altfel foarte slabe; labele abia i se mai mișcau, necontrolat. Puțin enervat, am bătut din palme să alung pisica, iar animalul a fugit. Ceilalți nici n-au avut timp să mă oprească, iar Ezequiel s-a întristat.

— Hai, măi tati!

— Ce s-a întâmplat? În clipa asta, șoarecele e deja mâncat.

— Da, dar eu voiam să văd cum l-a mâncat.

Cei doi au râs; și mie mi s-a părut amuzant.

Capitolul CXI

Povestind rapid

Mi s-a părut amuzant și nu o neg nici acum, în ciuda timpului care a trecut, a întâmplărilor de mai târziu și a unei doze de simpatie pentru șoarece, în care mă regăsesc; a fost amuzant. Nu mi-e greu să recunosc; cei care iubesc natura așa cum vrea ea să fie iubită, fără dezgust parțial sau excluderi nedrepte, nu găsesc nimic inferior în ea. Îmi place șoarecele, nu-mi displace pisica. M-am gândit să-i pun să trăiască împreună, dar am văzut că sunt incompatibili. Într-adevăr, unul îmi roade cărțile, cealaltă brânza; dar nu-i mare pagubă, îi iert, dacă am iertat până și un cățel care mi-a tulburat liniștea, în împrejurări mai grele. O să vă povestesc rapid.

S-a întâmplat când s-a născut Ezequiel; mama lui avea febră, Sancha stătea tot timpul lângă ea, iar trei câini lătrau cât era noaptea de lungă. Am căutat gardianul, dar a fost ca și cum te-aș fi căutat pe tine, cititorule, care abia acum afli că s-a întâmplat. Atunci m-am hotărât să-i omor; am cumpărat otravă, am cerut să se facă trei chiftele de carne și am băgat cu mâna mea substanța în ele. Noaptea, am ieșit afară; era ora unu; nici bolnava, nici infirmiera ei nu puteau să doarmă în gălăgia câinilor. Când m-au văzut, s-au îndepărtat, doi dintre ei au coborât spre plaja Flamengo, unul a rămas la mică distanță de mine, ca și cum ar fi așteptat. M-am dus spre el, fluierând și pocnind din degete. Dracul ăla de câine încă lătra, dar, încrezându-se în semnele de prietenie, a lătrat din ce în ce mai puțin, până a tăcut de tot. Cum eu stăruiam, a venit la mine încet, dând din coadă, care e felul lor de a zâmbi; eu aveam deja în mână chiftelele otrăvite și tocmai voiam să-i arunc una, când zâmbetul acela special, de drăgălășenie, încredere sau ce-o fi fost, mi-a curmat intenția; am rămas așa, nu știu cum, cuprins de milă, și am băgat chiftelele la loc în buzunar. Cititorul ar putea crede că mirosul de carne a liniștit câinele. Nu zic nu; eu cred că n-a vrut să ia gestul meu drept o perfidie și mi s-a predat. În concluzie, s-a salvat.

Capitolul CXII

Imitările lui Ezequiel

Ezequiel n-ar fi făcut așa. N-ar fi pregătit chiftele otrăvite, bănuiesc, dar nici nu le-ar fi refuzat. Cu siguranță i-ar fi alergat, aruncând cu pietre după ei, până unde l-ar fi ținut picioarele. Și dacă ar fi avut un băț, ar fi dat cu bățul. Capitu nu mai putea după războinicul care se anunța a fi băiatul.

— Nu seamănă cu noi, noi suntem mai pașnici, îmi spuse ea într-o zi, dar și tata, când era mic, făcea la fel; îmi povestea mama.

— Da, n-o să fie un pămpălău, îi răspunsei; eu îi găsesc doar un mic defect, îi place să-i imite pe alții.

— Cum adică să-i imite?

— Să imite gesturi, stări, atitudini; îi imită pe verișoara Justina, pe José Dias; am văzut că are ceva din felul lui Escobar de a-și mișca picioarele și ochii...

Capitu rămase puțin pe gânduri, uitându-se la mine, și spuse că trebuie să-l corectăm. Acum observa și ea că, într-adevăr, era un cusur de-al băiatului, dar i se părea că imită doar de dragul de a imita, cum li se întâmplă și multor oameni mari, care preiau deprinderile altora; și, ca să nu se agraveze...

— Dar nici n-o să-l chinuim acum. Avem timp să-l corectăm.

— Avem, o să văd. Nici tu nu erai așa, când te supărai pe cineva...

— Când mă supăram, da, așa e; aveam răzbunări de copil.

— Da, dar mie nu-mi place să văd imitații în casă.

— Și pe atunci nu-ți plăcea de mine? spusei eu, bătându-i ușor obrazul.

Răspunsul lui Capitu fu un râs dulce, zeflemitor, un râs dintre acelea care nu se descriu, ci pot fi doar pictate; apoi își întinse brațele și mi le petrecu peste umeri, atât de pline de grație, de parcă erau (ce imagine de demult!) o ghirlandă de flori. Brațele mele făcură același lucru și-mi părea rău că nu e lângă noi un sculptor care să transpună poziția noastră într-o bucată de marmură. Artistul ar fi fost cel mai lăudat, cu siguranță. Când unul sau mai mulți oameni ies bine într-o operă de artă, nimeni nu vrea s-audă de model, ci de lucrare, și lucrarea e cea care rămâne. Nu contează; eu și Capitu am fi știut că suntem noi.

Capitolul CXIII

Sechestrul

Dacă tot suntem aici, ar fi normal să mă întrebați, din moment ce înainte eram atât de ros de gelozie când venea vorba de ea, dacă n-am fost în continuare gelos, în ciuda copilului nostru și a anilor. Ba da, am fost. Am fost într-atât de gelos, încât orice mic gest mă afecta, cea mai neînsemnată vorbă, orice insistență; de multe ori era de ajuns indiferența. Am sfârșit prin a fi gelos pe tot și pe toți. Un vecin, un partener de vals, orice bărbat, tânăr sau adult, mă umpleau de groază sau de neîncredere. E adevărat că lui Capitu îi plăcea să fie văzută, și cum să reușești asta mai bine (îmi spunea cândva o doamnă) decât să te uiți și tu, și nu poți să te uiți fără să arăți că poți fi văzut.

Cred că doamna care mi-a spus asta mă plăcea și, probabil, când n-a găsit la mine răspuns pentru afecțiunea ei, mi-a explicat astfel privirea ei insistentă. Mă mai căutau și alte priviri, nu multe, și nu voi comenta nimic despre ele; oricum, am mărturisit la început aventurile mele care aveau să vină, iar la momentul acela încă nu începuseră. Pe atunci, oricâte femei frumoase aș fi văzut, nu i-aș fi dat niciuneia nici cea mai mică parte din dragostea pe care i-o purtam lui Capitu. Nici pentru propria-mi mamă nu aveam mai mult de jumătate din afecțiunea dăruită nevastei mele. Capitu era totul și mai mult decât atât; trăiam și munceam gândindu-mă numai la ea. La teatru mergeam împreună; doar de două ori m-am dus fără ea, la invitația unui actor și la o premieră a unei opere, la care ea nu m-a însoțit pentru că nu se simțea bine, dar a insistat ca eu să mă duc. Era deja târziu să-i cedez loja lui Escobar; am plecat, dar m-am întors după primul act. L-am găsit pe Escobar la ușa holului.

— Tocmai veneam să-ți vorbesc.

I-am explicat că fusesem plecat la teatru, de unde mă întorsesem cu grija lui Capitu, care rămăsese acasă, bolnavă.

— Ce-a pățit? Întrebă Escobar.

— Se plângea de dureri de cap și de stomac.

— Atunci, nu stau. Venisem pentru afacerea aia cu încredințarea bunurilor...

Era vorba de un sechestrul; avusese loc un incident important și, cum luase cina în oraș, n-a vrut să se ducă acasă fără să-mi povestească ce se întâmplase, dar acum era mai bine să vorbim altă dată...

— Nu, vorbim acum. Urcă; poate se simte mai bine. Dacă îi e mai rău, atunci rămâne pe altă dată.

Capitu se simțea mai bine, chiar bine de tot. Mi-a spus că fusese o ușoară durere de cap, dar exagerase ca să mă duc eu să mă distrez. Nu era binedispusă, ceea ce m-a făcut să bănuiesc că a mințit ca să nu mă sperii, dar mi-a jurat că e purul adevăr. Escobar zâmbi și spuse:

— Cumnățica e la fel de bolnavă ca tine sau ca mine. Hai să vorbim de sechestrul.

Capitolul CXIV

În care se explică ce s-a mai explicat

Înainte să ajungem la sechestre, să mai zăbovim cu explicațiile asupra unui punct care a mai fost explicat o dată, dar nu bine. Ați văzut (în capitolul CX) că îi cerusem unui profesor de muzică din São Paulo să-mi scrie melodia strigăturii vânzătorului de șerbet din Matacavalos. În sine, subiectul n-are nicio însemnătate și n-ar fi meritat nici măcar un capitol, darămite două; dar unele lucruri aduc cu sine învățături interesante, dacă nu chiar plăcute. Să explicăm ce s-a mai explicat.

Capitu și cu mine ne-am jurat să nu mai uităm de strigătura cu pricina; s-a întâmplat într-un moment foarte duios, iar grefierul divin știe că jurămintele din asemenea momente rămân înregistrate în arhivele eterne.

— Juri?

— Jur, spuse ea, întinzându-și dramatic brațul.

Am profitat de gestul ei ca să-i sărut mâna; eram încă la seminar. Pe când eram la São Paulo, vrând într-o zi să-mi amintesc melodia, am văzut că aproape o uitasem pe toată; am reușit să mi-o amintesc și am mers degrabă la profesor, care mi-a făcut favoarea de-a o scrie pe o bucătică de hârtie. Am făcut-o ca să fiu sigur că-mi voi îndeplini jurământul. Dar vă vine să credeți că atunci când am dat fuga să caut printre hârtiile mele vechi, în seara aceea din Glória, nu-mi mai aminteam nici eu melodia și nici textul? M-am prefăcut însă că îmi ținusem partea mea de jurământ și ăsta a fost păcatul meu; de uitat, e firesc să uiți.

De fapt, nimeni nu știe dacă un jurământ trebuie ținut până la capăt sau nu. Sunt lucruri care țin de viitor! Așadar, constituția noastră politică, transpunând jurământul într-o afirmație simplă, e profund morală. A pus capăt unui păcat teribil. Să nu respecti compromisul făcut se consideră tot o infidelitate, dar cuiva care se teme mai mult de Dumnezeu decât de oameni nu-i va fi greu să mintă, o dată sau de două ori, atâta vreme cât nu-și încredințează sufletul purgatoriului. Nu confundați purgatoriul cu infernul, care este distrugerea totală. Purgatoriul este o casă de amanet care împrumută pentru toate virtuțile, cu dobândă mare și pe termen scurt. Dar termenele se înnoiesc până când, într-o zi, una sau două virtuți mediocre plătesc toate păcatele mari și mici.

Capitolul CXV

Îndoieli peste îndoieli

Să vedem acum problema sechestrelor... Și de ce să vorbim despre sechestre? Dumnezeu știe că mi-e greu să le documentez, darămite să le povestesc. Din noua situație pe care mi-o prezenta Escobar o să vă spun doar ce i-am zis lui atunci, și anume că nu valora nimic.

— Nimic?

— Aproape nimic.

— Atunci, tot valorează ceva.

— Ca să întărim argumentele pe care le avem acum, valorează mai puțin decât ceaiul pe care o să-l bei cu mine.

— E cam târziu pentru ceai.

— Îl bem repede.

L-am băut repede. În timpul ăsta, Escobar mă privea iscoditor, ca și cum m-ar fi bănuir că refuzam noua situație ca să nu am de scris; dar o asemenea bănuială nu se potrivea cu prietenia noastră.

După ce a plecat, i-am destăinuit lui Capitu îndoielile mele; ea le-a destrămat cu arta ei subtilă, cu o îndemânare, cu o lejeritate a ei, în stare să alunge și tristețile lui Olympio²².

— Dacă e despre afacerea cu sechestrele, încheie ea, iar el a venit până aici la ora asta, înseamnă că e impresionat de solicitare.

— Ai dreptate.

Dintr-una-ntr-alta, am ajuns să-i vorbesc și despre alte îndoieli. Pe atunci mă năpădeau; orăcăiau înăuntrul meu, ca niște adevărate broaște, iar câteodată nu mă lăsau să dorm. I-am spus că mi se părea că mama e cam rece și distantă cu ea în ultimul timp. Abia aici s-a văzut arta subtilă a lui Capitu!

— Ți-am mai spus eu despre ce e vorba; treburi de soacră. Mămica ta e geloasă pe tine; îndată ce o să-i treacă și o să-i crească dorul, o să fie iar așa cum o știi. Cât îi lipsește nepoțelul...

— Dar mi s-a părut că e mai rece și cu Ezequiel. Când vine cu mine în vizită, mama nu-l mai alintă la fel de mult.

— Poate o fi bolnavă?

— Mergem să cinăm la ea mâine seară?

— Mergem... Sau nu... Ba hai să mergem.

Am fost să luăm masa cu bătrâna mea. Deja puteam să-i spun așa, deși părul ei nu era încă alb de tot, iar fața îi era destul de tânără; un fel de tinerețe cvincvagenară sau un fel de bătrânețe viguroasă, cum preferați... Dar să nu ne lăsăm pradă melancoliei; nu vreau să vorbesc despre ochii umezi, când am ajuns și când am plecat. N-a participat mult la conversație. Nu era nici foarte schimbată față de felul ei obișnuit. José Dias a vorbit despre căsătorie și frumusețile ei, despre politică, despre Europa și homeopatie, unchiul Cosme despre bolile lui, verișoara Justina – despre vecini sau despre José Dias, când acesta ieșea din încăpere.

Seara, la întoarcere, am venit pe jos, vorbind despre îndoielile mele. Capitu m-a sfătuit din nou să avem răbdare. Așa erau toate soacrele; într-o zi, se schimbau din senin. Pe măsură ce-mi vorbea, era din ce în ce mai drăgăstoasă. De atunci, s-a purtat față de mine cu o dulceață înzecită; nu mă aștepta la

fereastră, ca să nu-mi sporească gelozia, dar când urcam, vedeam în capul scării, printre gratiile porții, figura încântătoare a prietenei și soției mele, zâmbitoare cum fusese toată copilăria noastră. Uneori o însoțea și Ezequiel; îl obișnuiserăm să ne vadă sărutându-ne la despărțire și la sosire, așa că venea și el să-mi umple fața de sărutări.

[22](#) Aluzie la *Tristețea lui Olympio*, poezie de Victor Hugo.

Capitolul CXVI

Fiul omului

L-am iscodit pe José Dias despre noul comportament al mamei; a rămas mirat. Nu era nimic, nici n-ar fi putut fi, atât de multe erau laudele nesfârșite pe care le auzea despre „frumoasa și virtuoasa Capitu“.

— Acum, când le aud, mă alătur și eu corului; la început eram teribil de rușinat. Pentru cineva care a renegat căsătoria asta, cum am făcut eu, era greu să recunosc că a fost o adevărată binecuvântare din cer. Ce doamnă respectabilă a ieșit din fetița neastâmpărată din Matacavalos! Taică-său ne-a îndepărtat puțin, când nu ne cunoșteam, dar toate s-au sfârșit cu bine. Deci, cum îți spun, când Dona Glória se apucă s-o laude pe nora și mama nepotelului ei...

— Deci, mama?...

— Întocmai!

— Dar de ce nu ne mai vizitează de atâta vreme?

— Cred că au mai ajuns-o durerile reumatismului. Anul ăsta a fost foarte frig... Imaginează-ți numai cât de supărată e ea, care mergea toată ziua; acum e obligată să stea cuminte, lângă fratele ei, care are și el suferințele lui...

Am vrut să-i atrag atenția că motivul ăsta explica întreruperea vizitele, nu și răceala ei atunci când veneam noi în Matacavalos; dar n-am mai prelungit intimitatea cu secretarul. José Dias a vrut să-l vadă pe „profețelul“ nostru (așa-l numea pe Ezequiel) și s-a apucat să-l alinte, ca de obicei. De data asta îi vorbea biblic (cu o seară înainte răsfoise Cartea lui Ezequiel, după cum am aflat mai târziu), îl întreba: „Ce mai faci, fiul omului?“, „Ia zi-mi, fiul omului, unde-ți sunt jucăriile?“, „Vrei ceva dulce, fiul omului?“.

— Dar ce fiu al omului mai e și ăsta? Întrebă Capitu, contrariată.

— Așa se vorbește în Biblie.

— Ei bine, mie nu-mi place, îi răspunse cu asprime.

— Ai dreptate, Capitu, încuviință secretarul. Nici nu-ți imaginezi câte expresii crude și necioplite sunt în Biblie. Îi spuneam și eu așa, ca să mai schimb... Ce mai faci, îngerașul meu? Ia zi, îngerașul meu, cum merg eu pe stradă?

— Nu, i-o retează Capitu; încerc să-l dezbăr de obiceiul ăsta de a-i imita pe alții.

— Dar e așa hazliu; când îmi copiază gesturile, îmi pare că sunt chiar eu, când eram mic. Zilele trecute a imitat o expresie de-a Donei Glória atât de bine, încât a primit un pupic drept răsplată. Haide, arată-mi, cum merg eu?

— Nu, Ezequiel, spusei, mama ta nu vrea.

Și mie mi se părea urâtă apucătura. Unele gesturi deja erau mult mai dese, ca cel al mâinilor și picioarelor lui Escobar; în ultimul timp, când vorbea, învățase să-și întoarcă într-o parte capul, asemenea lui, și să-l lase în jos când râdea. Capitu îl certa. Dar micuțul era neastâmpărat ca un drac; nici n-am apucat să vorbim despre altceva, când a sărit în mijlocul încăperii, spunându-i lui José Dias:

— Uite așa mergeți.

Nu ne-am putut abține să râdem, eu mai abtîr decît ceilalți. Dar prima care s-a încruntat apoi și l-a dojenit, chemându-l la ea, a fost Capitu.

— Nu vreau să mai faci așa ceva, ai auzit?

Capitolul CXVII

Prieteni apropiați

Pe atunci, Escobar plecase din Andaraí și cumpărase o casă în Flamengo, o casă pe care chiar am văzut-o acum câteva zile, când am vrut să testez dacă senzațiile de atunci erau moarte sau doar adormite; nu-mi dau seama prea bine, pentru că, atunci când oamenii sunt cufundați într-un somn greu, nu mai știi care e viu și care e mort, poate doar după respirație. Eu respiram puțin, dar poate că ceea ce se simțea era de fapt oceanul, destul de neliniștit în ziua aceea. În fine, am trecut, mi-am aprins un trabuc și m-am trezit că ajunsesem în Catete; urcasem pe Rua da Princesa, o stradă veche... O, bătrâne străzi! O, bătrâne case! O, picioare bătrâne! Toți eram bătrâni și nu mai e nevoie să adaug că în sensul rău al cuvântului, în sensul de învechiți și sfârșiți.

Casa e veche, dar deloc schimbată. Nu știu dacă nu cumva are și același număr. Nu spun ce număr, ca să nu vă duceți să verificați și să răscoliți povestea. Nu că Escobar ar mai trăi acolo, nici măcar nu mai trăiește; a murit la puțin timp după aceea, o să vă povestesc cum. Cât a trăit, din moment ce eram atât de apropiați, aveam, ca să zic așa, o singură casă: eu trăiam într-a lui, iar el într-a mea, iar bucata de plajă dintre Glória și Flamengo era un fel drum pe care-l foloseam doar noi, ca și când ar fi fost al nostru. Îmi aducea aminte de cele două case din Matacavalos, cu zidul de trecere.

Un istoric de-al nostru, cred că João de Barros, atribuie unui rege barbar niște vorbe blânde, drept răspuns la propunerea portughezilor de a construi o fortăreață în apropiere; regele spunea că prietenii buni trebuie să stea departe unii de alții, nu aproape, ca să nu se certe precum apele oceanului, care se izbeau furioase de stâncile pe care ei le vedeau de acolo. Să mă ierte umbra scriitorului dacă pun la îndoială că regele ar fi spus așa ceva sau că povestea ar fi adevărată. Probabil chiar scriitorul a născocit-o ca să înfrumusețeze textul, și n-a făcut rău, pentru că vorbele sunt frumoase; sunt chiar frumoase. Cred că oceanul izbea pietrele, cum îi e obiceiul, încă de pe vremea lui Ulise, și chiar mai dinainte. Dar nu cred că e adevărată comparația. Sigur că lângă tine există dușmani, dar există și prieteni, aproape și apropiați. Iar scriitorul uită zicala (poate doar dacă încă nu se inventase pe atunci) „ochii care nu se văd, se uită“. Mai apropiați de atât nici că puteam fi pe atunci. Nevestele noastre stăteau una acasă la cealaltă, noi ne petreceam serile ori aici, ori acolo, stând de vorbă, la jocuri sau privind oceanul. Cei doi copii își petreceau zile întregi ori în Flamengo, ori în Glória.

Remarcaserăm că s-ar putea întâmpla cele petrecute între mine și Capitu, toți erau de părere că așa este, iar Sancha a adăugat că parcă începeau să și semene. Îi explicai:

— Nu; ți se pare, pentru că Ezequiel imită gesturile celorlalți.

Escobar fu de acord cu mine și insinuă că se mai întâmplă ca, atunci când petrec mult timp împreună, copiii să ajungă să semene unii cu alții. Dădui din cap, cum făceam de obicei în fața unor subiecte pe care nu le stăpâneam. Era posibil. Cert e că se iubeau mult unul pe celălalt și ar fi putut să se căsătorească, dar n-au făcut-o.

Capitolul CXVIII

Mâna Sanchei

Toate se sfârșesc, cititorule; e un vechi truism, căruia i s-ar putea adăuga acela că nu totul dăinuiește mult timp. Partea aceasta din urmă nu găsește lesne adepți; dimpotrivă, cu greu îți iese din cap ideea că un castel clădit din vânt durează mai mult decât însuși vântul din care e făcut și e mai bine să fie așa, ca să nu se piardă obiceiul unor construcții aproape eterne.

Castelul nostru era solid, dar, într-o duminică... Cu o seară înainte rămăseserăm în Flamengo nu doar noi, cele două familii inseparabile, ci și secretarul, împreună cu verișoara Justina. Escobar, cu care stăteam de vorbă la fereastră, mă îndemnă să mergem să luăm cina la ei în ziua următoare; trebuia să vorbim despre un proiect în familie, un proiect pentru toți patru.

— Toți patru? Un cadril.

— Nu. N-o să reușești să ghicești, nici eu nu-ți spun. Vino mâine.

Sancha nu și-a luat ochii de la noi cât am stat de vorbă, lângă fereastră. Când soțul ei a plecat, a venit lângă mine. M-a întrebat despre ce vorbiserăm; i-am spus că e vorba de un proiect despre care nu știam nimic; ea m-a rugat să țin secretul și mi-a dezvăluit despre ce era vorba: o călătorie în Europa, peste doi ani. Când mi-a vorbit, era cu spatele la restul lumii, aproape că suspina. Marea năvălea cu putere pe plajă; era la resac.

— Mergem toți? Întrebai într-un sfârșit.

— Da.

Sancha ridică privirea și se uită la mine cu atâta încântare, încât eu, date fiind relațiile dintre ea și Capitu, eram gata s-o sărut pe frunte. Cu toate astea, ochii Sanchei nu invitau la efuziuni frățești, păreau fierbinți și cu subînțeles, spuneau altceva și n-au întârziat să se îndepărteze de fereastră, unde eu am rămas privind oceanul, gânditor. Era o seară senină.

Tot de acolo am căutat privirea Sanchei, care rămăsese lângă pian; am găsit-o la jumătatea distanței. Ochii ni s-au oprit față în față, unii așteptând ca ceilalți să treacă, dar nu treceau niciunii. Așa se mai întâmplă pe stradă, între doi încăpățânați. Din precauție, ne-am desprins privirile; eu m-am întors din nou cu fața spre afară. Și, stând așa, am început să cotrobăi prin memorie dacă mă mai uitasem vreodată la ea cu aceeași expresie, și nu mi-a fost clar. Știam un singur lucru, că într-o zi m-am gândit la ea așa cum te gândești la frumoasa necunoscută aflată în trecere; iar dacă s-ar fi întâmplat să ghicească... Poate că simplul gând mi se citise pe față și la momentul respectiv fugise de mine, enervată sau stânjenită, iar acum, printr-o mișcare de neînvinș... De neînvinș; cuvintele astea au fost ca binecuvântarea preotului la slujbă, pe care o primești și o repeți în sinea ta.

— Oceanul va fi o provocare mâine, auzii lângă mine vocea lui Escobar.

— Vrei să intri mâine în apă?

— Am intrat și în ape mai mari, mult mai mari. Nici nu-ți închipui ce bună e apa când e agitată. Trebuie să știi să înoți bine, ca mine, și să ai plămâni ca ăștia, spuse bătându-se pe piept, și asemenea brațe; pune mâna, să vezi.

I-am pipăit brațele, ca și cum ar fi fost ale Sanchei. Nu mi-e ușor să recunosc, dar nici nu mă pot ascunde; ar însemna să mutilez adevărul. Nu doar le-am pipăit cu această idee în minte, dar am mai simțit și altceva: erau mai groase și mai puternice decât ale mele și le-am invidiat; unde mai pui că

știau și să înoate.

Când am plecat, am întors din nou o privire grăitoare către stăpâna casei. Mi-a strâns mâna cu putere și mai îndelung ca de obicei.

Modestia cerea și atunci, ca și acum, să interpretez gestul Sanchei ca pe o aprobare a planului soțului ei și ca pe o mulțumire. Așa ar fi trebuit să fie, dar fiorul aparte care îmi străbătuse întreg corpul a îndepărtat de mine concluzia pe care o las acum scrisă. Mai simțeam încă degetele Sanchei într-ale mele, strângându-se unele pe altele. Fusesse o clipă de dezechilibru și păcat. A trecut repede pe ceasul timpului; când am dus ceasul la ureche, se auzeau ticăind doar minutele virtuții și ale rațiunii.

— ...O doamnă preadelicioasă... încheie José Dias un discurs pe care-l ținuse pe drum.

— Preadelicioasă! repetai cu oarecare înfocare pe care o domolii rapid, redresându-mă: cu adevărat o seară frumoasă!

— Cum probabil sunt toate la ei acasă, continuă secretarul. Dar afară nu prea e așa; afară, oceanul e supărat; ascultă.

Se auzea oceanul puternic – cum se auzea și din casă –, marea era înaltă și, din depărtare, valurile se vedeau crescând. Capitu și verișoara Justina, care mergeau mai în față, s-au oprit la una dintre curbele plajei și am pornit apoi toți patru, stând de vorbă; dar eu nu prea eram atent la ce se vorbea. Nu puteam alunga cu totul din gând mâna Sanchei, nici privirile pe care le schimbaserăm. Acum mi se păreau într-un fel, apoi în alt fel. Clipele diavolului se intercalau cu minutele lui Dumnezeu, și uite așa a însemnat ceasul: când pierzania, când mântuirea mea. José Dias și-a luat rămas-bun la ușa noastră. Verișoara Justina a dormit la noi; avea să plece a doua zi, după prânz și slujbă. Eu m-am retras în biroul meu, unde am rămas mai mult decât de obicei.

Portretul lui Escobar, pe care îl aveam acolo, alături de cel al mamei, îmi vorbea de parcă ar fi fost chiar el, în carne și oase. M-am împotrivit sincer imboldurilor cu care venisem din Flamengo; am alungat imaginea nevestei prietenului meu și mi-am spus că sunt neloial. De altfel, cine spunea că ar fi existat vreo intenție de acel fel în gestul ei de despărțire sau în celelalte? Toate ar fi putut fi legate de călătoria noastră. Sancha și Capitu erau atât de apropiate, încât pentru ele ar fi fost o bucurie în plus să meargă împreună. Dacă ar fi existat vreo intenție sexuală, cine mi-ar fi putut dovedi că nu era altceva decât o senzație trecătoare, care avea să se sfârșească odată cu noaptea și somnul? Există remușcări care apar din asemenea păcate și durează la fel de mult. M-am agățat de ipoteza asta, care se potrivea cu mâna Sanchei, pe care o simțeam încă în mâna mea, caldă și stăruitoare, fină, dar fermă...

Sincer, nu mă simțeam bine, prins la mijloc între un prieten și o atracție. Poate că o altă cauză a acelei tensiuni a fost și timiditatea; nu numai cerul ne dă virtuțile, ci și sfiala, ca să nu mai punem la socoteală hazardul, dar acesta e un simplu accident; e cel mai bine când virtuțile sunt dăruite de sus. Dar, cum timiditatea vine din același cer care ne dă și caracterul, virtutea, fiica lui, se trage din același sânge ceresc. Așa aș fi gândit, dacă aș fi reușit; dar la început am divagat fără țință. Nu era nici pasiune, nici înclinație. Să fi fost un capriciu sau ce anume? După douăzeci de minute nu mai era nimic, absolut nimic. Portretul lui Escobar părea să-mi vorbească; m-am uitat la atitudinea lui sinceră și simplă, am scuturat din cap și m-am dus la culcare.

Capitolul CXIX

Să nu faci asta, draga mea!

Cititoarea care îmi e prietenă și a deschis cartea asta ca să se odihnească între cavatina de ieri și valsul de astăzi ar vrea s-o închidă cât mai degrabă, văzând că ne apropiem de o prăpastie. Să nu faci asta, draga mea; voi schimba direcția.

Capitolul CXX

Dosarele

A doua zi de dimineață m-am trezit eliberat de nelegiuirile de cu seară; mi-am spus că fuseseră halucinații, am băut cafea, am citit ziarele și m-am dus să studiez niște dosare. Capitu și verișoara Justina plecaseră la slujba de ora nouă, în Lapa. Figura Sanchei a dispărut cu totul printre declarațiile părții adverse, pe care le citeam în dosare, declarații false, inadmisibile, fără nicio bază în legi sau reguli. Am văzut că era un proces ușor de câștigat; am consultat Dalloz, Pereira e Sousa...

O singură dată m-am uitat la poza lui Escobar. Era o fotografie frumoasă, făcută cu un an înainte. Stătea în picioare, cu sacoul încheiat, cu mâna stângă pe spătarul unui scaun, cu dreapta băgată la piept, privirea ațintită în depărtare, spre stânga privitorului. Era elegant și natural. Rama pe care i-o pusesem nu acoperea și dedicația, scrisă în partea de jos, nu pe spatele fotografiei: „Pentru dragul meu Bentinho, de la prietenul lui, Escobar, 20-04-70.“ Cuvintele lui îmi întăriră gândurile din dimineața aceea și risipiră de tot amintirile din seara de dinainte. Pe atunci aveam vedere bună; puteam s-o citesc din locul în care stăteam așezat. M-am întors la dosare.

Capitolul CXXI

Catastrofa

În timp ce îl studiam pe cel mai bun dintre ele, auzii pași grăbiți pe scară, clopoțelul sună, se auziră palme, lovituri în poartă, voci, toată lumea se duse să vadă ce era, mă dusei și eu. Era un sclav de la Sancha de acasă, care mă chemă:

— Să mergeți acolo... domnul înoată, domnul moare.

N-a mai zis nimic sau n-am mai auzit restul. M-am îmbrăcat, i-am lăsat vorbă lui Capitu și am fugit la Flamengo.

Pe drum, mi-am dat seama ce se întâmplase. Escobar se dusesse să înoate, cum îi era obiceiul, s-a îndepărtat puțin mai mult decât obișnuia, fără să țină seama de marea agitată, fusese luat de valuri și murise. Bărcile care s-au dus după el abia au reușit să-i aducă la mal cadavrul.

Capitolul CXXII

Înmormântarea

Văduva... Vă voi scuti de lacrimile văduvei, de ale mele, de ale celorlalți. Am plecat de acolo pe la unsprezece; Capitu și verișoara Justina mă așteptau, una cu un aer abătut și buimac, cealaltă doar supărată.

— Mergeți să stați cu sărmana Sanchinha; eu o să mă ocup de înmormântare.

Așa am făcut. Am vrut să fie o înmormântare pompoasă și au venit mulți prieteni. Pe plajă, pe străzi, în piața Glória, peste tot erau mașini, multe dintre ele particulare. Casa, care nu era mare, devenise neîncăpătoare pentru toți; mulți rămăseseră pe plajă, discutând despre nenorocire, arătând locul în care murise Escobar, vorbind despre recuperarea cadavrului. José Dias a auzit vorbidu-se și despre afacerile defunctului, unii dezbătând în privința evaluării bunurilor, dar punându-se de acord că nu avea mari datorii. Lăudau calitățile lui Escobar. Câte unii mai discutau despre proaspătul Cabinet Rio Branco; se întâmpla în martie 1871. N-am uitat niciodată luna și anul.

Cum mă hotărâsem să vorbesc la cimitir, scrisesem câteva rânduri și i le arătasem acasă lui José Dias, care le-a găsit cu adevărat demne de cel decedat și de mine. Mi-a cerut hârtia, a recitat lent discursul, cântărind cuvintele, și mi-a confirmat opinia dintâi; în Flamengo, vestea se răspândise. Câțiva cunoscuți veniră să mă întrebe:

— O să te auzim vorbind?

— Doar câteva cuvinte.

Nu erau mai multe de atât. Le scrisesem de teamă că emoția mă va împiedica să improvizez. În șareta cu care am mers o oră sau două n-am făcut altceva decât să-mi amintesc vremurile din seminar, relația cu Escobar, simpatia noastră, prietenia noastră începută, continuată și niciodată întreruptă, până când mâna destinului a despărțit pentru totdeauna două ființe care promiteau să rămână unite mult timp. Din când în când, îmi mai ștergeam ochii. Vizitiul și-a încercat norocul cu vreo două, trei întrebări despre starea mea morală; nereușind să smulgă nimic de la mine, și-a văzut mai departe de treabă. Când am ajuns acasă, am vărsat toate acele simțăminte pe hârtie; acela avea să fie discursul.

Capitolul CXXIII

Ochii de resac

În sfârșit, veni timpul ultimei slujbe și apoi al plecării. Sancha dori să-și ia rămas-bun de la soțul ei, iar disperarea cu care se aruncă asupra lui îi consternă pe toți. Plângeau și mulți bărbați, femeile – toate. Numai Capitu, sprijinind-o pe văduvă, parcă se dovedise pe ea însăși. O consola pe cealaltă, voia s-o ia de acolo. Era o zăpăceală generală. În mijlocul ei, Capitu privi pentru câteva clipe cadavrul, atât de fix, încât nu-i de mirare că din ochi îi izvorâră câteva lacrimi tăcute...

Ale mele secară pe dată. Le privii pe ale ei; Capitu își șterse ochii degrabă, uitându-se pe furiș la cei din încăpere. Își copleși prietena cu și mai multe mângâieri și vru s-o ia de acolo; dar corpul neînsuflețit parcă o ținea și pe ea locului. A fost un moment în care Capitu îl privi pe defunct asemenea văduvei, fără plânsetele și vorbele ei, dar cu ochi mari și deschiși, ca valurile oceanului de afară, ca și cum ar fi vrut să-l soarbă și ei pe înotătorul dimineții.

Capitolul CXXIV

Discursul

— Haide, e timpul...

Era José Dias, care mă chema să închid sicriul. L-am închis și am apucat de un inel, să-l ridic; au izbucnit bocetele din urmă. Vă dau cuvântul că, atunci când am ajuns la ușă și am văzut soarele strălucitor, lume și mașini peste tot, capetele descoperite, am avut unul dintre acele imbolduri de-ale mele care nu ajungeau niciodată să fie înfăptuite: să las în stradă sicriul, defunctul și totul. În trăsură, i-am spus lui José Dias să tacă din gură. La cimitir a trebuit să repet ritualul de acasă, să dezleg curelele și să cobor sicriul în groapă. Vă închipuiți ce greu mi-a fost. După ce cadavrul a fost coborât în groapă, au adus varul și lopata; știi și tu, sigur ai fost la cel puțin o înmormântare, dar ce nu știi și nu-și poate imagina niciunul din prietenii tăi, cititorule, sau oricine altcineva, e spaima care m-a cuprins atunci când am văzut toți ochii asupra mea, picioarele nemișcate, urechile atente și, după câteva clipe de liniște totală, un murmur vag, câteva voci întrebătoare, semne, și cineva, José Dias, care îmi spunea la ureche:

— Haide, vorbește.

Despre discurs era vorba. Voiau discursul. Erau îndreptățiți la discursul anunțat. Am dus mecanic mâna la buzunar, am scos hârtia și l-am citit poticnindu-mă, nu până la capăt, nici cursiv, nici clar; vocea parcă intra în mine, în loc să iasă, mâinile îmi tremurau. Nu doar emoția cea nouă mă făcea așa, ci textul în sine, amintirile despre prietenul meu, regretul mărturisit, laudele la adresa lui, meritele lui; tot ce eram obligat să spun și n-o spuneam bine. În același timp, temându-mă că vor ghici adevărata mea stare, mă chinuiam s-o ascund bine. Cred că m-au auzit foarte puțini, dar atitudinea generală a fost de înțelegere și aprobare. Mâinile le-au strâns pe ale mele cu gesturi pline de solidaritate; unii mi-au spus: „Foarte frumos! Foarte bine! Magnific!“ José Dias a fost de părere că elocvența se ridicase la înălțimea regretului. Un bărbat, care cred că era ziarist, mi-a cerut voie să ia foaia scrisă ca să o publice. Numai tulburarea mea de nedescris ar fi refuzat o favoare atât de simplă.

Capitolul CXXV

O comparație

Priam se considera cel mai nefericit dintre oameni, silit fiind să-i sărute mâna celui care i-a ucis fiul. Homer ne povestește asta, și e un scriitor bun, deși povestește în versuri, dar există și povești adevărate puse în versuri, unele chiar în versuri proaste. Compară tu situația lui Priam cu a mea; eu tocmai lăudasem virtuțile celui pe care îl vedeam mort, iar acei ochi... E imposibil ca vreun Homer să nu poată scoate din situația mea ceva mult mai de efect, sau măcar la fel de mișcător. Să nu spui nici că ne lipsesc Homerii, din cauza pe care o menționează Camões; nu, domnule, ne lipsesc, asta cu siguranță, dar numai pentru că Priamii caută umbra și tăcerea. Lacrimile, dacă le au, sunt șterse în spatele ușii, ca să poată apărea cu chipurile curate și senine; discursurile sunt mai degrabă de bucurie decât de melancolie și totul trece ca și cum Ahile nu l-ar fi omorât pe Hector.

Capitolul CXXVI

Adâncit în gânduri

La scurt timp după ce am plecat de la cimitr, am rupt discursul în bucățele și l-am aruncat pe portieră afară, fără să țin cont de împotririle insistente ale lui José Dias.

— N-are nicio valoare, îi spusei eu și, cum m-ar putea tenta să-l dau spre publicare, mai bine îl distrug odată pentru totdeauna. Nu e bun de nimic, n-are nicio valoare.

José Dias susținu îndelung contrariul, apoi lăudă înmormântarea și, în încheiere, făcu apologia defunctului, un suflet mare, un spirit activ, o inimă cinstită, loială, prieten bun, demn de soția iubitoare pe care i-o dăduse Dumnezeu...

Când a ajuns la punctul ăsta al discursului, l-am lăsat să vorbească singur și m-am adâncit în gândurile mele. Am dat de atâta întuneric și confuzie, încât n-am atins fundul. Când am ajuns în Catete, am oprit trăsura și i-am spus lui José Dias să se ducă să le ia pe doamne din Flamengo și să le ducă la mine acasă; eu aveam să vin pe jos.

— Dar...

— Am de făcut o vizită.

De fapt, voiam să-mi duc gândurile până la capăt și să aleg o hotărâre adecvată momentului. Trăsura mergea mai repede decât picioarele; acestea din urmă aveau ritmul lor de mers, puteam să încetinesc pasul, să mă opresc, să mă întorc și să las mintea să gândească în voie. Mi-am urmat drumul, adâncit în gânduri. Comparasem gestul Sanchei din seara de dinainte cu disperarea din ziua aceea; erau ireconciliabile. Văduva era cu adevărat iubitoare. Astfel s-a destrămat de tot iluzia vanității mele. Dar oare nu se aplica și în cazul lui Capitu? Am încercat să-i recompun privirea, poziția în care stătea, aglomerația de persoane care probabil ar fi obligat-o să disimuleze, dacă era ceva de disimulat. Ceea ce se compunea acum în ordine logică și deductivă fusese înainte o hărmălaie de idei și sentimente, în hurducăielile trăsirii și întreruperile lui José Dias. Dar acum raționez și reconstituiam clar și bine. Am tras concluzia că de vină era vechea mea patimă care încă mă mai indigna și mă făcea să-mi pierd capul, ca de obicei.

Când am ajuns la rezultatul final, am sosit și la ușa casei, dar m-am întors și am urcat din nou pe Rua do Catete. Mă chinuiam îndoielile sau dorința de a o necăji pe Capitu cu întârzierea mea îndelungată? Să spunem că amândouă; am dat un ocol mare, până am simțit că m-am liniștit, și m-am îndreptat spre casă. Dintr-o brutărie, ceasul bătea ora opt.

Capitolul CXXVII

Bărbierul

Aproape de casă aveam un bărbier care mă știa din vedere, îi plăcea să cânte la vioară și n-o făcea chiar rău. Pe când treceam, interpreta nu știu ce melodie. M-am oprit pe trotuar să-l ascult (orice pretext e bun pentru o inimă zbuciumată), el m-a văzut și a continuat să cânte. Nu s-a oprit ca să se ocupe de primul client, nici de următorul, care trecuseră pe acolo să-și lase obrazul la priceperea briciului, deși era o oră târzie și duminică pe deasupra. A pierdut clienții fără să piardă nicio notă; cânta pentru mine. Gândul ăsta m-a făcut să mă apropii intenționat de ușa lui, uitându-mă la el. Dând la o parte perdeaua de pânză care despărțea frizeria de restul casei, a apărut o tânără brunetă, într-o rochie deschisă la culoare, cu o floare în păr. Era soția lui; cred că mă văzuse de dinăuntru și venise să-mi mulțumească prin prezența ei pentru favoarea pe care i-o făceam soțului. Dacă nu mă înșel, mi-a spus-o din priviri. Cât despre soț, cânta acum cu și mai multă căldură; fără să se uite la nevastă, la clienți, își lipea obrazul de instrument, își punea sufletul pe arcuș și cânta, cânta...

Divină artă! Se adunase mai multă lume, am plecat de lângă ușa frizeriei și am venit spre casă; am luat-o pe coridor și am urcat scările fără zgomot. N-am uitat niciodată întâmplarea cu bărbierul, ori pentru că s-a legat de un moment trist din viața mea, ori pentru maxima aceasta, pe care culegătorii o pot scoate de aici și introduce în manualele de școală. Maxima este că oamenii nu uită ușor faptele frumoase pe care le fac, de fapt nu le uită niciodată. Sărman bărbier! A pierdut două bărbi în seara aceea, pâinea lui de a doua zi, doar ca să fie ascultat de un trecător. Imaginați-vă că acesta din urmă, în loc să plece, cum am făcut eu, ar fi rămas la ușă să-l asculte și să-i facă ochi dulci nevastei; atunci, trup și suflet cu arcușul și vioara lui, ar fi cântat din toate puterile. Divină artă!

Capitolul CXXVIII

Câteva întâmplări

După cum spuneam, am urcat scările fără zgomot, am împins poarta, abia întredeschisă, și am dat peste verișoara Justina și José Dias jucând cărți în sălița alăturată. Capitu s-a ridicat de pe canapea și a venit la mine. Chipul ei era acum senin și pur. Ceilalți și-au curmat jocul și am stat cu toții de vorbă despre dezastru și despre văduvă. Capitu mostra imprudența lui Escobar și nu și-a ascuns tristețea pe care i-o provoca durerea prietenei ei. Am întrebat-o de ce nu rămăsese cu Sancha în noaptea aceea.

— E multă lume acolo; chiar și așa, m-am oferit, dar n-a vrut. I-am zis și că e mai bine să vină încoace să stea câteva zile cu noi.

— Nici asta n-a vrut?

— Nu.

— Până una-alta, cred că-i e greu să vadă oceanul în fiecare dimineață, se gândi José Dias, și nu știu cum va putea...

— Dar o să treacă; ce nu trece pe lumea asta? îl întrerupse verișoara Justina.

Cum începusem să stăm de vorbă pornind de la ideea asta, Capitu se duse să vadă dacă cel mic dormea. Trecând pe lângă oglindă, stătu atâta să-și aranjeze părul, încât ar fi părut vanitate, dacă n-aș fi știut că nu urmărește să impresioneze. Când se întoarse, avea ochii roșii; ne spuse că, privindu-l pe fiul ei dormind, se gândise la fetița Sanchei și la durerea văduvei. Și, fără să-i pese de musafiri, sau să se uite dacă e vreun servitor prin preajmă, mă îmbrățișă și-mi spuse că, dacă voiam să mă gândesc la ea, trebuia să mă gândesc mai întâi la viața mea. Lui José Dias fraza i se păru *belisimă* și o întrebă pe Capitu de ce nu scria versuri. Încercai să schimb subiectul și așa se termină seara.

În ziua următoare, mi-a părut rău că rupsesem discursul, nu pentru că aș fi vrut să-l dau spre publicare, dar era o amintire despre defunct. M-am gândit să-l compun din nou, dar mi-am amintit doar fraze desperecheate care, odată ce le puneam una lângă alta, nu mai aveau niciun înțeles. M-am gândit inclusiv să compun altul, dar era prea greu acum, și aș fi putut fi prins cu mâța-n sac de cei care mă auziseră la cimitir. Nici nu mai puteam să culeg bucățelele de pe stradă, fuseseră deja măturate.

Am făcut inventarul amintirilor lăsate de Escobar: cărți, o călimară de bronz, un baston de fildeș, o pasăre, albumul lui Capitu, două peisaje din Paraná și altele. Și el avea, la rândul lui, unele oferite de mine. Atât de mult facem schimb de amintiri și cadouri de-a lungul vieții... Au sosit ziarele zilei: anunțau nenorocirea și moartea lui Escobar, studiile și afacerile lui, calitățile personale, afinitățile comerciale și vorbeau, de asemenea, despre bunurile lăsate, despre soție și copil. Toate astea s-au întâmplat luni. Marți a fost deschis testamentul, care mă numea al doilea executor; primul loc îi revenea soției. Nu mi-a lăsat nimic, dar cuvintele pe care mi le-a scris într-o scrisoare separată erau sublime prin prietenie și respect. Capitu a plâns mult de data asta, dar și-a revenit repede.

Testamentul, inventarul, toate au trecut aproape la fel de repede precum le povestesc aici, iar după puțină vreme, Sancha s-a retras la casa unor rude, în Paraná.

Capitolul CXXIX

Donei Sancha

Dona Sancha, te rog să nu citești cartea asta; sau, dacă ai citit până acum, lasă restul. Trebuie doar s-o închizi; mai bine ai arde-o, ca să nu te ispitească s-o mai deschizi o dată. Dacă, în pofida avertizării, vrei să mergi până la capăt, vina îți aparține; nu răspund pentru răul care va veni de aici. Ce ți-am făcut povestind gestul din acea sâmbătă a trecut deja, din moment ce întâmplările, și eu odată cu ele, au dezmințit iluzia mea; dar nu mai pot lua înapoi ce va ajunge la tine acum. Nu, draga mea prietenă, nu mai citi mai departe. Vezi-ți de bătrânețe, fără fiică, fără soț, căci și eu fac același lucru, și n-am găsit ceva mai bun de făcut după tinerețe. Într-o zi, vom pleca de aici la porțile cerului, unde ne vom întâlni întineriți, ca plantele

nou-născute, *come piante novelle*,
Rinovelate di novelle fronde^{[23](#)}.

Restul e Dante.

^{[23](#)} Citat din *Divina Comedie*, Dante Alighieri; „Purgatoriul“, cântul al XXXIII-lea.

Capitolul CXXX

Într-o zi...

Așadar, într-o zi, Capitu a vrut să afle de ce eram așa de tăcut și de supărat. Mi-a propus călătorii în Europa, Minas Gerais, Petrópolis, tot felul de baluri, nenumărate leacuri care se prescriu melancolicilor. Eu nu știam ce să-i răspund; am refuzat toate distracțiile. Pentru că insista, i-am spus că-mi merg prost afacerile. Capitu mi-a zâmbit ca să mă însuflețească. Și ce dacă mergeau prost? Aveau să meargă iar bine și până atunci puteam vinde toate bijuteriile, obiectele de valoare, noi ne-am fi putut muta într-o fundătură. Am fi trăit acolo liniștiți și uitați de lume; apoi am fi revenit la suprafață. Mi-a spus toate astea cu atâta duioșie, încât ar fi putut mișca și pietrele. Nici chiar așa. I-am răspuns sec că nu e nevoie să vindem nimic. Am rămas tăcut și supărat. Mi-a propus un joc de cărți, de dame, o plimbare pe jos, o vizită la Matacavalos; dar cum eu nu eram de acord cu nimic, s-a dus în salon, a deschis pianul și s-a apucat să cânte; eu am profitat de absența ei, mi-am luat pălăria și am ieșit.

...Iertare, capitolul acesta ar fi trebuit precedat de un altul, în care să povestesc o întâmplare ce avusese loc cu câteva săptămâni înainte, la două luni de la plecarea Sanchei. Îl voi scrie; așa fi putut să-l introduc înaintea acestuia până să trimit cartea la tipar, dar e scump să schimbi numărul de pe pagini; rămâne așa, apoi povestea va merge neîntreruptă până la final. De altfel, capitolul e scurt.

Capitolul CXXXI

Precedent celui precedent

Pe atunci, viața mea era din nou dulce și liniștită, slujba de avocat îmi aducea destui bani, Capitu era mai frumoasă, Ezequiel creștea. Începea anul 1872.

— Ai văzut că Ezequiel are o expresie ciudată în privire? mă întrebă Capitu. N-am mai văzut-o decât la două persoane, la un prieten al tatei și la răposatul Escobar. Uită-te înapoi, Ezequiel; uită-te la noi, întoarce-te spre tata, nu trebuie să dai ochii peste cap, așa, așa...

Se întâmpla după cină, eram încă la masă, Capitu se juca cu băiatul, sau el cu ea, sau unul cu celălalt, pentru că, adevărul fie spus, se iubeau foarte mult, dar la fel de adevărat e că pe mine mă iubea încă și mai mult. M-am apropiat de Ezequiel, mi s-a părut că are dreptate Capitu; erau ochii lui Escobar, dar nu mi s-au părut ciudați din cauza asta. Până la urmă, câte expresii pot exista pe lume, unele asemănări sunt naturale. Ezequiel n-a înțeles nimic, s-a uitat mirat la ea și la mine și, într-un final, mi-a sărit în brațe:

— Mergem la plimbare, tati?

— Imediat, fiule.

Capitu, străină de amândoi, își pironise acum privirea dincolo de cealaltă muchie a mesei, iar când i-am spus micuțului că își moștenește mama la frumusețea ochilor, Capitu a zâmbit clătinând din cap, cu un aer pe care nu l-am mai văzut la nicio altă femeie, probabil pentru că pe niciuna n-am iubit-o într-atât de mult. Oamenii valorează cât afecțiunea celorlalți, și de aici înțelepciunea populară a născocit zicala cum că celui care iubește un urât, acesta din urmă frumos i se pare. Capitu avea câteva gesturi nemaiîntâlnite. Acela mi-a pătruns în inimă. Așa că nu-i de mirare că am fugit la soția și prietena mea și i-am acoperit chipul cu sărutări; dar întâmplarea asta nu era neapărat necesară înțelegerii capitolului de dinainte și a celor viitoare; să rămânem la ochii lui Ezequiel.

Capitolul CXXXII

Schița și coloratul

Nu doar ochii, dar și celelalte trăsături, fața, corpul, omul pe de-a-ntregul se conturau cu timpul. Erau ca o schiță rudimentară pe care artistul o completează și o colorează puțin câte puțin, iar figura începe să vadă, să zâmbească, să pulseze, aproape să vorbească, până când familia atârână tabloul pe perete, în amintirea celui care a fost și nu mai poate fi. În cazul de față, ar fi putut să fie, și chiar era. Obiceiul a prevalat considerabil împotriva schimbării; dar schimbarea a survenit nu ca la teatru, ci treptat, așa cum apar zorii, făcând ceva lumină, cât să poți citi o scrisoare, apoi să o poți citi pe stradă, acasă, la birou, dar fără să deschizi geamurile; lumina strecurată printre jaluzele e suficientă să poți distinge literele. Am citit misiva, la început pe fugă și nu în întregime, apoi mai pe îndelete. Fugeam de ea, de fapt, am băgat hârtia în buzunar, m-am dus repede acasă, m-am încuiat, n-am deschis geamurile, am închis ochii. Când i-am deschis din nou și am citit iar crisoarea, literele erau clare, iar cele anunțate, mai mult decât clare.

Escobar se întorsese astfel din mormânt, de la seminar și din Flamengo, ca să stea cu mine la masă, să mă întâmpine pe scară, să mă sărute dimineața în birou ori să-mi ceară seara binecuvântarea obișnuită. Toate astea îmi făceau silă; dar eu le toleram și le practicam ca să nu fiu nevoit să mă confrunt cu mine însumi și cu lumea. Însă ceea ce puteam ascunde față de lume nu puteam ascunde și față de mine, care îmi eram mai aproape decât oricine altcineva. Când nici mama, nici fiul nu erau cu mine, disperarea mea era alarmantă, iar eu juram să-i omor pe amândoi, când brusc, când lent, ca să împart timpul morții în toate minutele vieții înșelate și agonizate. Totuși, când veneam acasă și vedeam în capul scării sufletețul care mă iubea și mă aștepta, mă simțeam dezarmat, iar pedeapsa era amânată de la o zi la alta.

Ce se petrecea între mine și Capitu în acele zile sumbre nu va fi consemnat aici, fiind atât de neînsemnat și de repetitiv, și atât de tardiv, încât n-ar putea fi rostit fără greșală sau sâcâială. Dar voi spune esențialul. Iar esențialul este că certurile noastre erau acum continue și teribile. Înainte să fi descoperit tărâmul acela blestemat al adevărului, mai aveam unele clipe liniștite, de scurtă durată; în scurt timp, cerul redevenea albastru, soarele luminos și marea adâncă; marea pe care ridicam din nou pânzele ca să ajungem la insulele și coastele cele mai frumoase din univers, apoi altă pală de vânt dărâma totul, iar noi, luptându-ne cu valurile, așteptam să se întoarcă vremea bună, care nu era nici îndepărtată, nici nestatornică, ci mai degrabă deplină, neîntârziată și stabilă.

Să-mi fie cu iertare metaforele acestea; au miros de ocean și de marea care i-a adus moartea prietenului și concubinului Escobar. Au și mireasma ochilor de resac ai lui Capitu. Astfel încât, fiind eu însumi un om al pământului, povestesc acea parte din viața mea așa cum un marinar povestește un naufragiu.

Așa că, în ceea ce ne privea, mai lipsea doar să pronunțăm ultimul cuvânt; dar noi îl citeam deja unul în ochii celuilalt, vibrant și decisiv, iar de fiecare dată când băiatul apărea lângă noi, nu făcea decât să ne despartă. Capitu mi-a propus să-l trimitem la o școală de la care să vină doar sâmbetele; micuțului i-a fost foarte greu să accepte situația.

— Vreau să merg cu tati! Tati, tu să vii cu mine! țipa el.

Chiar eu l-am dus într-o dimineață, într-o zi de luni. Era în fosta piață din Lapa, aproape de casa

noastră. L-am dus pe jos, de mână, așa cum îi dusesem celuiilalt sicriul. Micuțul plângea și puneă întrebări nenumărate, dacă avea să se mai întoarcă acasă, și când, și dacă aveam să mă duc să-l văd...

— O să vin.

— Ba n-o să vii!

— Ba da.

— Jură-mi, tati!

— Sigur că da.

— N-ai zis că juri.

— Ba jur.

L-am dus și l-am lăsat acolo. Absența lui temporară n-a curmat răul, iar toată fina îndemânare a lui Capitu de a-l atenua n-a avut niciun efect; eu mă simțeam din ce în ce mai rău. Patima mea s-a înrăutățit odată cu noile împrejurări. Ezequiel trăia acum mai departe de privirile mele; dar ori pentru că mă dezobișnuisem eu, ori pentru că timpul trecea și întregea asemănarea, întoarcerea lui la sfârșit de săptămână însemna întoarcerea unui Escobar mai viu și mai gălăgios. În scurtă vreme, până și vocea mi s-a părut identică. Sâmbăta, îmi făceam de lucru în afara casei și intram doar când dormea; dar nu scăpam duminica, în birou, când stăteam printre ziare și dosare. Ezequiel intra zgomotos, însuflețit, plin de zâmbete și dragoste, pentru că micul împielit mă iubea din ce în ce mai mult. Eu, să fiu sincer, ajunseseam să simt o aversiune pe care acum abia o mai puteam ascunde, atât față de el, cât și față de alții. Cum nu puteam controla întru totul această dispoziție morală, aveam grijă să nu mă întâlnesc cu el, sau ca aceste întâlniri să fie cât mai rare; ori mai aveam o treabă care mă obliga să mă închid în birou, ori mai ieșeam duminica să-mi plimb prin oraș și pe la periferii răul ascuns.

Capitolul CXXXIII

O idee

Într-o zi – era vineri – n-am mai rezistat. O idee care se tot înnegrea în mine și-a deschis aripile și s-a apucat să se zbată în toate părțile, cum fac ideile care vor să iasă. Faptul că era vineri cred că a fost o întâmplare, sau poate a fost dinadins; am fost educat să mă tem de ziua aceea; acasă auzeam balade cântate, știute de pe la țară sau din vechea metropolă, în care vinerea era o zi de rău augur. Oricum, în cap nu există calendare, așa că probabil ideea dădea din aripi din simpla nevoie de a ieși la aer și la viață. Viața e așa de frumoasă, încât însăși ideea de moarte e nevoită să vină mai întâi la ea, înainte de a se vedea împlinită. Începi să te lămurești, bănuiesc; citește acum următorul capitol.

Capitolul CXXXIV

Ziua de sâmbătă

Ideea a ieșit în sfârșit afară din minte. Era noapte și nu puteam să dorm, oricât încercam s-o alung. Nicio altă noapte nu mi s-a părut atât de scurtă. A început să se lumineze pe la unu sau două, cred. Am ieșit afară, sperând să las ideea în casă; m-a urmărit. Afară, avea aceeași culoare închisă, aceleași aripi fremătătoare și deși zbura cu ele, era ca și cum ar fi fost fixă; o purtam pe retină, dar nu mă împiedica să văd, ci vedeam prin filtrul ei, în culori mai stinse decât de obicei, și totuși fără nicio greutate.

Nu-mi amintesc prea bine restul zilei. Știu că am scris câteva scrisori, am cumpărat o substanță, nu spun care, ca să nu vă trezesc dorința de a o testa. Farmacia a dat faliment, ce-i drept; proprietarul s-a făcut bancher și banca merge foarte bine. Când m-am văzut cu moartea în buzunar am fost atât de bucuros, de parcă trăsesem lozul cel mare, sau de fapt cel mai mare, pentru că premiul de la loterie se cheltuiește, dar moartea nu se irosește. M-am dus la mama acasă, cu scopul de a-mi lua rămas-bun, ca și când ar fi fost doar o vizită. Ori pentru că era chiar adevărat, ori din închipuire, în acea zi toate mi s-au părut mai bune pe acolo, mama mai puțin tristă, unchiul Cosme mai puțin preocupat de inimă, verișoara Justina – de răutăți. Am petrecut o oră de pace. Până la urmă, am renunțat la proiectul meu. De ce aveam nevoie ca să trăiesc? Să nu mai plec niciodată din casa aia ori să iau cu mine pretutindeni ora aceea...

Capitolul CXXXV

Othello

Am luat cina în oraș. Seara am fost la teatru. Se juca chiar *Othello*, pe care eu nu-l văzusem, nici nu-l citisem vreodată; știam doar subiectul și coincidența m-a impresionat. Am văzut furiile nemărginite ale maurului, din cauza unei batiste – o simplă batistă! –, iar aici dau un subiect de gândire psihologilor de pe acest continent și de pe altele, căci n-am putut să nu observ că a fost de ajuns o simplă batistă ca să aprindă gelozia lui Othello și să compună cea mai sublimă tragedie din lume. Batistele nu mai sunt utile, în ziua de azi ai nevoie de propriile cearșafuri; câteodată nici măcar cearșafuri nu sunt, dar și cămășile ajută. Astea erau ideile care îmi treceau prin cap, vagi și tulburi, în vreme ce maurul se zvârcolea febril, iar Iago își insinua calomniile. În pauze nu m-am ridicat de pe scaun; nu voiam să risc să mă întâlnesc cu vreun cunoscut. Doamnele rămâneau aproape toate în loje, în timp ce domnii se duceau să fumeze. Atunci mă întrebam dacă vreuna dintre cele de acolo nu iubise cândva pe cineva care acum zăcea în cimitir, apoi veneau alte aiureli, până când cortina se ridica și piesa continua. Ultimul act mi-a arătat că de fapt nu eu, ci Capitu trebuia să moară. Am ascultat implorările Desdemonei, vorbele ei pure și drăgăstoase, și furia maurului, și moartea pe care el i-a adus-o, printre aplauzele frenetice ale publicului.

„Și ea era nevinovată“, spuneam eu coborând strada; „ce ar fi făcut publicul, dacă ea ar fi fost cu adevărat vinovată, la fel de vinovată precum Capitu? Și cum ar fi omorât-o maurul? N-ar fi fost de ajuns o pernă; ar fi fost nevoie de sânge și de foc, un foc intens și vast, care s-o mistuie de tot, s-o reducă la cenușă, iar cenușa ar fi fost luată de vânt, ca o eternă extincție...“

Am rătăcit pe străzi toată noaptea. Am mâncat ceva, nu mare lucru, ce-i drept, dar îndeajuns cât să rezist până dimineața. Am văzut ultimele ore ale nopții și pe primele ale dimineții, I-am văzut pe cei din urmă trecători și pe primii măturători, primele trăsurile, primele zgomote, primele raze, o zi care venea în urma alteia și mă vedea cum mă duc, ca să nu mă mai întorc niciodată. Mergeam pe străzi de parcă mi-ar fi fugit pământul de sub picioare. Nu aveam să mai văd oceanul de la Glória, nici muntele de la Órgãos, nici cetatea de la Santa-Cruz, nici celelalte. Nu trecea așa de multă lume pe stradă ca în zilele de peste săptămână, dar deja erau destui oameni care se îndreptau spre vreo treabă pe care aveau s-o repete mai apoi; dar eu n-aveam să mai repet nimic.

Am ajuns acasă, am deschis ușa încetișor, am urcat tiptil și am intrat în birou, era aproape ora șase. Am scos otrava din buzunar, am rămas în cămașă și am mai scris o scrisoare, ultima, pentru Capitu. Niciuna dintre celelalte nu i se adresa; am simțit nevoia să-i spun ceva care să-i lase remușcări pentru moartea mea. Am scris două texte. Pe primul l-am ars, pentru că era prea lung și încurcat. Al doilea spunea doar necesarul, scurt și la obiect. Nu-i aminteam de trecutul nostru, nici de certurile avute, nici de vreo bucurie; îi vorbeam doar de Escobar și de nevoia de a muri.

Capitolul CXXXVI

Ceașca de cafea

Planul meu era să aștept cafeaua, să dizolv drogul în ea și să-l înghit. Până atunci, cum nu uitasem de tot istoria romanilor, mi-am amintit de Cato, care înainte de a se omorî, a citit și recitit o carte de Platon. N-aveam Platon în birou; dar un volum trunchiat de Plutarh, în care era povestită viața celebrului roman, a fost de ajuns să-mi ocupe timpul, și, ca să-l imit până la capăt, m-am întins pe canapea. Nu era o imitare gratuită; aveam nevoie să-mi însușesc curajul lui, așa cum și el avusese nevoie de sentimentele filosofului pentru a muri fără șovăire. Unul dintre păcatele ignoranței e să n-ai leacul ăsta la îndemână în ultimul ceas. Mulți se omoară fără el și mor la fel de nobil; dar sunt sigur că și mai multă lume și-ar pune capăt zilelor, dacă ar putea găsi acea cocaină morală a cărților bune. Însă până una-alta, vrând să scap de orice bănuială de a fi imitat pe cineva, îmi amintesc că, pentru a nu fi găsită cartea lui Plutarh lângă mine și a nu ajunge la ziar culoarea pantalonilor pe care îi purtam, m-am hotărât s-o pun la loc înainte să beau otrava.

Servitorul a adus cafeaua. M-am ridicat, am pus bine cartea și m-am dus la masa pe care se afla ceașca. Se auzea deja forfotă prin casă; venise timpul să termin odată. Mâna îmi tremura pe când deschideam hârtia în care era împachetată otrava. Chiar și așa, am avut curaj să vărs substanța în ceașcă, apoi am amestecat în cafea, cu ochii pierduți, amintindu-mi de nevinovata Desdemonă; spectacolul de cu seară se amesteca cu realitatea dimineții. Dar fotografia lui Escobar mi-a dat forța care-mi lipsea; cum stătea el acolo, cu mâna pe spătarul scaunului, privind în depărtare...

„Să sfârșim odată“, mi-am zis.

Când să beau, m-am gândit că poate ar fi mai bine să aștept să plece Capitu și băiatul la slujbă; aveam să beau după aia; era mai bine așa. Odată hotărârea luată, am început să mă plimb prin birou. Am auzit vocea lui Ezequiel pe hol, l-am văzut intrând și dând fuga la mine, țipând:

— Tati! Tati!

Cititorule, a fost o scenă aici pe care n-o s-o descriu, pentru că am uitat-o cu desăvârșire, dar cred că a fost frumoasă și tragică. Apariția micuțului m-a făcut practic să pășesc înapoi, până am dat cu spatele de bibliotecă. Ezequiel mi-a cuprins genunchii cu brațele și s-a înălțat pe vârfuri, ca și cum ar fi vrut să se suie să-mi dea sărutul obișnuit; și spunea întruna, trăgând de mine:

— Tati! Tati!

Capitolul CXXXVII

Al doilea impuls

Dacă nu m-aș fi uitat la Ezequiel, probabil că n-aș fi fost aici, scriind cartea, pentru că primul meu impuls a fost să iau repede cafeaua și s-o beau. Am apucat să iau ceașca, dar micuțul îmi săruta mâna, ca de obicei, iar la vederea acelui gest, am avut un alt impuls, pe care mi-e greu să-l aștern aici; dar fie, să spunem totul. O să mă numiți asasin; nu voi dezminți și nu vă voi contrazice; cel de-al doilea impuls pe care l-am avut a fost criminal. M-am aplecat să-l întreb pe Ezequiel dacă băuse deja cafea.

— Da, tati; mă duc la slujbă cu mama.

— Mai bea o ceașcă, sau măcar jumătate.

— Și tu, tati?

— Eu o să mai cer una; hai, bea!

Ezequiel deschise gura. Îi apropiă ceașca de buze cu mâini atât de tremurătoare, încât aproape că o vărsai pe jos, dar hotărât să i-o torn pe gât, dacă nu i-ar fi plăcut gustul sau temperatura, pentru că era deja rece... Dar nu știu ce simții, că mă trăsei înapoi. Pusei ceașca pe masă și mă trezii sărutând ca un nebun creștetul micuțului.

— Tati! Tati! țipă Ezequiel.

— Nu, nu, eu nu sunt tatăl tău.

Capitolul CXXXVIII

Capitu care intră

Ridicând capul, dădui cu ochii de Capitu, stând în fața mea. Iată altă scenă care părea teatrală, la fel de normală ca și prima, din moment ce mama și fiul mergeau împreună la slujbă, iar Capitu nu pleca de obicei fără să-mi spună. Acum era un schimb de replici sec și scurt; în cea mai mare parte din cazuri, eu nici nu mă mai uitam la ea. Ea mă privea de fiecare dată, sperând.

De data asta, când o văzui, nu știu dacă din cauza ochilor mei, dar Capitu mi se păru lividă. Urmă o tăcere din cele care, fără exagerare, pot fi numite de un secol, atât de mult pare să se dilate timpul în momentele de crize grave. Capitu îți recăpătă stăpânirea de sine; îi spuse băiatului să iasă și-mi ceru să-i explic...

— N-am nimic de explicat, zisei.

— Cum să nu, nu înțeleg de ce plângeți și tu, și Ezequiel. Ce s-a întâmplat între voi?

— N-ai auzit ce i-am spus?

Capitu răspunse că auzise pânsete și voci. Eu cred că auzise totul clar, dar dacă ar fi recunoscut, ar fi pierdut speranța tăcerii și a împăcării; așa că negă c-ar fi auzit și confirmă doar cele văzute. Fără să-i povestesc episodul cu cafeaua, îi repetai cuvintele de la sfârșitul capitolului.

— Ce? întrebă ea, ca și cum n-ar fi auzit bine.

— Nu e fiul meu.

Mare fu uluirea lui Capitu și nu mai mică indignarea care îi urmă, ambele atât de naturale, încât ar fi pus pe gânduri orice martor care ne-ar fi văzut acolo. Am mai auzit că aceștia există pentru orice caz, e doar o chestiune de preț; eu nu cred, cu atât mai mult cu cât cel ce îmi povestea asta tocmai pierduse un caz. Dar, cu sau fără martori închiriați, al meu era unul adevărat; natura însăși era o dovadă, iar eu nu voiam să mă îndoiesc de ea. Astfel încât, fără să dau atenție vorbelor lui Capitu, gesturilor ei, durerii care o zdrobea, niciunui lucru, repetai cu atâta convingere vorbele spuse deja de două ori, încât femeia păli la auzul lor. După câteva clipe îmi spuse:

— O asemenea ofensă se poate explica doar printr-o convingere sinceră; totuși, tu, care erai atât de gelos pe cele mai mici gesturi, n-ai dat niciodată niciun semn că te-ai îndoi de mine. De unde ți-a venit ideea asta? Zi! insistă, văzând că nu-i răspundeam. Zi tot; după cele ce am auzit, pot să mai aud și restul, nu poate fi mai rău. De ce crezi așa ceva? Hai, Bentinho, vorbește! Vorbește! Alungă-mă, dar mai întâi spune tot.

— Unele lucruri nu se spun.

— Nu se spun pe jumătate; dar dacă tot ai zis jumătate, zi până la capăt.

Se așezase pe un scaun de lângă masă. Era puțin nesigură, dar atitudinea ei nu era cea a unui acuzat. Îi mai cerui o dată să nu insiste.

— Nu, Bentinho, ori îmi povestești totul, ca să mă pot apăra, dacă tu crezi că pot să mă apăr, ori îți cer chiar acum să ne despărțim: nu mai pot!

— Despărțirea e de la sine înțeleasă, veni replica mea, întorcându-i propunerea. Ar fi mai bine s-o facem cu jumătăți de cuvinte sau în liniște; fiecare să se retragă cu rana lui. Dar, dacă tot insiști, o să-ți spun doar atât și nimic mai mult.

Nu-i spusei totul; dar făcui aluzie la aventura cu Escobar, fără să-i menționez numele. Capitu nu

se putu abține să râdă, un râs pe care regret că nu-l pot transcrie aici; apoi spuse, pe un ton deopotrivă ironic și melancolic:

— Până și defuncții! Nici morții nu scapă de gelozia ta!

Își aranjă mantaua și se ridică. Suspină, sau cred că suspină, în timp ce eu, care nu mai voiam de la ea decât o justificare completă, îi spusei nu știu ce cuvinte în acest scop. Capitu se uită la mine cu dispreț și murmură:

— Știu care e motivul; e asemănarea întâmplătoare... Cu voia lui Dumnezeu, totul se va explica... Râzi? E normal; cu tot seminarul tău, nu crezi în Dumnezeu; eu cred... Dar să nu mai vorbim despre asta; nu se mai cade să spunem ceva.

Capitolul CXXXIX

Fotografia

Vă jur că aproape am crezut că e victima unei mari iluzii, o fantasmagorie de om cu halucinații; dar apariția bruscă a lui Ezequiel, strigând „Mama! Mama! Începe slujba!“, m-a adus înapoi la realitate. Capitu și eu, fără să vrem, ne-am uitat la fotografia lui Escobar, apoi unul la celălalt. De data asta, nesiguranța ei a fost mai presus de orice mărturisire. Unul era leit celălalt; dacă am fi avut vreo fotografie cu Escobar copil, ar fi fost aidoma micului nostru Ezequiel. Totuși, n-a spus nimic; a repetat doar ultimele cuvinte, l-a tras pe băiat după ea și a plecat la slujbă.

Capitolul CXL

Întoarcerea de la biserică

După ce am rămas singur, era normal să iau cafeaua și s-o beau. Dar nu; pierdusem dorința de moarte. Moartea era o soluție; eu tocmai găsisem alta, cu atât mai bună, cu cât nu era un definitiv și lăsa o ușă deschisă unei remedieri, dacă era cazul. N-am zis *unei iertări*, ci *remedieri*, adică dreptății. Oricare ar fi fost motivul, respingeam ideea morții și așteptam să se întoarcă acasă Capitu. A durat mai mult decât de obicei; mi se făcuse teamă să nu se fi dus acasă la mama, dar nu s-a dus acolo.

— I-am încredințat Domnului toată amărăciunea mea, îmi spuse Capitu la întoarcerea de la biserică; am auzit în sinea mea că despărțirea noastră e inevitabilă, așa că sunt la dispoziția ta.

Îmi spuse asta cu o privire voalată, ca și când ar fi așteptat vreo reacție de refuz sau împotrivire. Se bizuia pe slăbiciunea mea sau pe nesiguranța pe care aș fi putut-o avea față de paternitate, dar toate eșuau. Se pare că în mine se afla un bărbat nou, unul care tocmai apărea, din moment ce îl dădeau la iveală impresii noi și atât de puternice. Atunci înseamnă că fusese acolo dintotdeauna, dar ascuns. Îi răspunsei că urma să mă gândesc și că aveam să facem cum cred eu mai bine. Dar vă zic că toate erau deja gândite și făcute.

Între timp, îmi amintisem cuvintele de altădată ale răposatului Gurgel, care îmi arătase la el acasă portretul nevastei, foarte asemănătoare lui Capitu. Probabil îți aduci aminte de el; dacă nu, recitește capitolul; nu-i mai scriu numărul, pentru că nu-mi mai aduc aminte care e, dar nu se află departe. Pe scurt, Gurgel spunea că mai apar astfel de asemănări inexplicabile... În restul zilei și în celelalte zile, când Ezequiel venea la mine în birou, trăsăturile micuțului îmi păreau o trimitere clară la ale celui alt, iar eu le vedeam din ce în ce mai bine. În același timp, îmi aminteam episoade vagi și îndepărtate, întâlniri și incidente, lucruri în care orbirea mea n-a pus nicio răutate, și care scăpaseră vechii mele gelozii. Odată, când i-am găsit singuri și tăcuți, un secret care m-a făcut să râd, o vorbă de-a ei în somn, toate reminiscențele năvăleau peste mine năucindu-mă... De ce nu i-oi fi sugrumat atunci, în ziua în care am văzut pe stradă două rândunele care se iubeau pe firul de telegraf? Înăuntrul, rândunelele mele se iubeau și ele, ochi în ochi, dar atât de precauți, încât s-au dezlipit imediat unul de celălalt și mi-au vorbit, veseli și prietenoși. Le-am povestit scena de amor a păsărilor de afară și s-au amuzat; Escobar a declarat că, din punctul lui de vedere, ar fi fost mai bine să stea gătite în farfurie, decât contopite pe fir. „N-am mâncat niciodată, dar cred că sunt bune, dacă și chinezii le mănâncă.“ Și ne-am apucat să discutăm de chinezi și despre clasicii care vorbiseră despre neamul lor, în timp ce Capitu, spunând că n-o interesează conversația noastră, s-a dus la altă treabă. Acum îmi aminteam tot ce atunci mi se păruse fără însemnătate.

Capitolul CLXI

Soluția

Iată ce-am făcut. Ne-am strâns catrafusele și am plecat în Europa, nu ca să ne plimbăm, nici ca să vizităm vreun loc nou sau vechi; ne-am oprit în Elveția. O profesoară din Rio Grande, care a venit cu noi, i-a ținut companie lui Capitu, învățându-l pe Ezequiel limba maternă, căci avea să studieze restul la școlile de acolo. După ce am pus totul la punct, m-am întors în Brazilia.

După câteva luni, Capitu a început să-mi scrie scrisori, cărora le răspundeam scurt și sec. Ale ei erau supuse, lipsite de ură, câteodată afectuoase, iar spre sfârșit – pline de dor; mă ruga să merg s-o vizitez. M-am îmbarcat un an mai târziu, dar n-am căutat-o, apoi am repetat călătoria în același stil. La întoarcere, cei care își mai aminteau de ea cereau să afle vești, iar eu le povesteam ca și cum tocmai locuiserăm împreună; firește, călătoriile aveau tocmai scopul de a simula așa ceva și de a amăgi opinia generală. Până într-o zi...

Capitolul CXLII

O sfântă

E de la sine înțeles că dacă José Dias nu m-a însoțit în călătoriile mele în Europa, n-a fost pentru că n-ar fi vrut; dar trebuia să aibă grijă de unchiul Cosme, aproape invalid, și de mama, care îmbătrânise rapid. Și el era în vârstă, deși se ținea pe picioare. Venea până la bord, să-și ia rămas-bun, iar cuvintele pe care mi le spunea, batista fluturată, ochii pe care și-i ștergea, toate mă înduioșau și pe mine. Ultima dată, n-a mai venit la bord.

— Vino...

— Nu pot.

— Ți-e teamă?

— Nu; nu pot. Acum adio, Bentinho, nu știu dacă o să mă mai vezi; cred că mă duc în cealaltă Europă, cea eternă...

Nu s-a dus chiar atunci; mama s-a îmbarcat prima. Caută în cimitirul São João Baptista un mormânt fără nume, cu o singură mențiune: „O sfântă.“ Acolo e îngropată. A fost destul de greu să conving pe cineva să-mi facă inscripția asta. Sculptorului i s-a părut ciudată, administratorul cimitirului s-a consultat cu vicarul parohiei; acesta din urmă mi-a răspuns că sfintele sunt în altar și în ceruri.

— Dar, iertați-mă, eu nu vreau să spun că în mormânt ar odihni cineva canonizat. Vreau să dau prin cuvântul acesta o definiție pământească tuturor virtuților pe care răposata le-a avut în timpul vieții. Și, modestia fiind una dintre ele, vreau s-o păstrez postum, nescriindu-i numele.

— Totuși, numele, filiația, datele...

— Cui o să-i pese de date, filiație sau nume, după ce eu nu voi mai fi?

— Adică era o doamnă ca o sfântă, nu?

— Exact. Protonotarul Cabral, dacă ar fi viu, ar confirma spusele mele.

— Nici eu nu pun la îndoială adevărul, dar am ezit cu privire la formulare. L-ați cunoscut, să înțeleg, pe protonotar?

— Da. Era un preot model.

— Bun canonist, bun latinist, pios și milostiv, continuă vicarul.

— Și avea și oarecare calități sociale, adăugai; în casă auzeam mereu că era un adversar important la table...

— Avea un zar foarte bun! oftă încetișor vicarul. Un zar de maestru!

— Deci, credeți că...?

— Din moment ce nu are alt înțeles, nici n-ar putea avea, sigur, domnule, se acceptă...

José Dias, foarte melancolic, asistă la negocierea mea. La sfârșit, când plecarăm, îl vorbi de rău pe preot și îl numi pedant. Singurul rău pe care i-l găseam era că nu o cunoscuse pe mama, nici el, nici alții de la cimitir.

— N-au cunoscut-o; dacă ar fi cunoscut-o, ar fi pus ei înșiși să se scrie *sanctisimă*.

Capitolul CXLIII

Ultimul superlativ

N-a fost ultimul superlativ al lui José Dias. A mai avut și altele, pe care nu merită să le mai scriu aici, până când a venit și ultimul, cel mai bun dintre toate, cel mai dulce, și cel care i-a prefăcut moartea într-o frântură de viață. Pe atunci locuia cu mine; deși mama îi lăsase o mică amintire, a venit să-mi spună că, indiferent de moștenire, nu vrea să stea departe de mine. Poate credea că o să mă îngroape și pe mine. Coresponda cu Capitu, căreia îi tot cerea o poză cu Ezequiel; dar Capitu amâna de la scrisoare la scrisoare, până când nu i-a mai cerut nimic, doar să-i facă loc în inima tânărului student; o mai ruga să nu uite să-i vorbească băiatului despre bătrânul prieten al tatălui și bunicului său, „căruia cerul îi destinase să iubească același sânge“. Astfel își pregătea el terenul pentru a treia generație; dar moartea a venit înaintea lui Ezequiel. Am vrut să chem un medic homeopat.

— Nu, Bentinho, spuse el; e de ajuns un alopatic; se moare indiferent de școală. De altfel, erau idei din tinerețe, pe care timpul le-a luat cu el; mă convertesc la credința părinților mei. Alopaticia e catolicismul medicinei...

Muri împăcat, după o scurtă agonie. Puțin înainte de a-și da sufletul, auzi că cerul e frumos și ne rugă să-i deschidem fereastra.

— Nu, aerul ar putea să-i facă rău.

— Ce rău? Aerul e viață.

Deschisei fereastra. Cerul era, într-adevăr, albastru și senin. José Dias se ridică puțin, cu greutate, și privi afară; după câteva clipe, lăsă capul să-i cadă, apoi șopti: „*Belisim!*“ Au fost ultimele lui cuvinte pe lumea asta. Sărmanul José Dias! De ce să nu recunosc că am plâns pentru el?

Capitolul CXLIV

O întrebare tardivă

De-ar plânge și pentru mine la fel ochii prietenilor și prietenelor pe care îi las în lumea asta – dar e puțin probabil. M-am lăsat uitat. Locuiesc departe și ies rar. N-am reușit să leg efectiv cele două capete de viață. Casa din Engenho Novo, cu toate că o reproduce pe cea din Matacavalos, doar îmi amintește de ea, și mai degrabă ca un efect al comparației și al cugetării, decât al sentimentului. Am mai spus asta.

O să mă întrebați de ce – dacă aveam casa veche, pe aceeași stradă veche – n-am împiedicat demolarea ei și m-am apucat s-o reproduc în alta. Întrebarea ar fi trebuit pusă la început, dar o să-i răspund. N-am dispus demolarea ei pentru că, după ce a murit mama, vrând să mă mut acolo, am făcut mai întâi o vizită îndelungată de probă, timp de câteva zile, dar casa n-a știut cine sunt. În grădină, arborele de piper și arbustul eugenia, fântâna, vechea cumpănă și spălătorul nu știau nimic despre mine. Arborele casuarina era același pe care îl lăsasem în fundul grădinii, dar trunchiul, în loc să fie drept, ca altădată, părea acum un semn de întrebare; se mira de intrus, firește. Am scrutat cu privirea, căutând vreun gând pe care să-l fi lăsat acolo, dar n-am găsit nicunul. Dimpotrivă, frunzișul a început să susure ceva ce n-am înțeles imediat și părea că era cântecul dimineților din tinerețe. Odată cu muzica sonoră și jovială am auzit și grohăitul porcilor, un fel de batjocură concentrată și filosofică.

Toate îmi erau străine și potrivnice. Am demolat casa și, mai târziu, când am venit în Engenho Novo, mi-a venit ideea să-i fac o replică, ajutându-mă de explicațiile date arhitectului, după cum am povestit mai demult.

Capitolul CXLV

Întoarcerea

Locuiam deja în casa asta când, într-o zi, pregătindu-mă să mă îmbrac pentru prânz, am primit un bilet cu următorul nume:

EZEQUIEL A. DE SANTIAGO

— E aici? Întrebai servitorul.

— Da, domnule; așteaptă.

Nu m-am dus chiar imediat; l-am lăsat să aștepte vreo zece-cincisprezece minute în salon. Abia mai târziu mi-am amintit că ar fi trebuit să arăt o oarecare agitație și să alerg să-l îmbrățișez, să-i vorbesc despre mama lui. Mama – cred că încă n-am spus – era deja moartă și îngropată. Se odihnea în bătrâna Elveție. Am terminat să mă îmbrac în grabă. Când am ieșit din cameră, am luat un aer de tată, un tată undeva între blând și sever, pe jumătate Dom Casmurro. Ajuns în salon, am văzut un tânăr din spate, privind bustul lui Massinissa, pictat pe perete. M-am apropiat cu grijă și n-am făcut zgomot. Chiar și așa, mi-a auzit pașii și s-a întors rapid. Mă știa din poze, așa că a alergat la mine. Nu m-am mișcat; era nici mai mult nici mai puțin decât fostul și tânărul meu coleg de seminar din São José, puțin mai scund, nu atât de trupeș și, cu excepția culorilor care erau vii, avea același chip al prietenului meu. Era îmbrăcat la modă, firește, și avea altă conduită, dar aspectul general era replica defunctului. Era însuși, întocmai, adevăratul Escobar. Cel cu care mă înșelase nevasta. Era fiul tatălui său. Purta doliu pentru mama lui; și eu eram în negru. Ne-am așezat.

— Nu te-ai schimbat deloc de la ultimele poze, îmi spuse el.

Vocea era leit cea a lui Escobar, cu accent franțuzit. I-am explicat că nici nu eram prea diferit față de cum fusesem și am pornit un interogatoriu ca să nu fiu silit să vorbesc prea mult și ca să-mi controlez astfel emoția. Dar tocmai asta îi însuflețea chipul și colegul meu de seminar învia din ce în ce mai mult din cimitir. Iată-l aici, în fața mea, cu același răs și respect sporit; per total, aceeași finețe și același haz. Abia aștepta să mă vadă. Mama lui îi vorbea mult despre mine, lăudându-mă extraordinar de mult, ca pe cel mai pur om din lume, cel mai demn de a fi iubit.

— A murit frumoasă, încheie.

— Hai să luăm prânzul.

Dacă ai impresia că prânzul a fost amar, te înșeli. A avut momentele lui de lăncezeală, e adevărat; la început, m-a durut că Ezequiel nu era cu adevărat fiul meu, că nu mă completa și nu mă continua pe mine. Dacă ar fi semănat cu mama lui, nu mi-aș fi pus niciodată problema, cu atât mai mult cu cât parcă nu m-ar mai fi văzut de ieri, evoca momente din copilărie, scene și cuvinte, plecarea la școală.

— Îți mai aduci aminte când m-ai dus la școală? mă întrebă râzând.

— Cum să nu-mi aduc aminte?

— Se întâmpla în Lapa; eram disperat, iar tu nu te opreai, mă mai trăgeai după tine și eu, cu piciorușele mele... Da, mai pune, te rog.

Întinse paharul către vinul pe care i-l ofeream, bău o înghițitură și își continuă masa. Și Escobar mânca tot așa, cu fața în farfurie. Îmi povesti despre viața în Europa, despre studii, mai ales cele de arheologie, care erau pasiunea lui. Vorbea despre antichitate cu drag, povestea despre Egipt și miile

lui de secole fără să se piardă în cifre; avea mintea matematică a tatălui său. Mie nu-mi plăcea învierea asta, deși ideea paternității celui alt nu-mi era străină. Câteodată, închideam ochii să nu-i mai văd gesturile, nimic altceva, dar împlișatul vorbea și râdea, iar defunctul vorbea și râdea prin el.

Cum n-aveam încotro, a trebuit să devin tată cu adevărat. Nu m-am gândit că ar fi putut vedea vreo fotografie cu Escobar pe care Capitu, din neatenție, ar fi luat-o cu ea, dar chiar dacă m-aș fi gândit la asta, nu m-ar fi îngrijorat. Ezequiel credea în mine ca în mama lui. Dacă José Dias ar mai fi trăit, m-ar fi văzut oglindit cu totul în el. Verișoara Justina a vrut să-l vadă, dar, fiind bolnavă, m-a rugat să venim în vizită. Să-și cunoască ruda. Cred că dorea să-l vadă pe Ezequiel ca să verifice acum, că băiatul crescuse, ce ieșise din schița pe care probabil o intuise pe când era copil. Ar fi fost o ultimă desfătare; am împiedicat-o la timp.

— E în stare foarte gravă, îi spusei băiatului care voia s-o vadă, orice emoție o poate omorî. O să mergem s-o vedem când o să se simtă mai bine.

Nu ne-am mai dus; moartea a răpus-o peste doar câteva zile. Se odihnește în pace, sau cum s-o odihni. Ezequiel i-a văzut figura în sicriu și n-a recunoscut-o – nici n-ar fi putut, într-atât o schimbaseră anii și moartea. Pe drum spre cimitir își mai aducea aminte de câte ceva, vreo stradă, vreun turn, vreo bucată de plajă, și nu mai putea de bucurie. Asta făcea de fiecare dată când se întorcea acasă, la sfârșitul zilei: îmi povestea ce amintiri i-au mai trezit străzile și casele. Se mira că multe dintre ele erau întocmai cum le lăsase, ca și cum casele ar fi murit fete bătrâne.

După șase luni, Ezequiel îmi vorbi despre o călătorie în Grecia, în Egipt, în Palestina, o călătorie științifică, o promisiune făcută unor prieteni.

— Prieteni de care sex? îl întrebai râzând.

A zâmbit rușinat și mi-a răspuns că femeile sunt ființe atât de legate de modă și de prezent, încât n-aveau să înțeleagă niciodată o ruină veche de treizeci de secole. Era vorba de doi colegi de universitate. I-am promis că-l ajut și i-am și dat niște bani de care avea nevoie. Mi-am spus în sinea mea că una din consecințele iubirilor secrete ale tatălui era să plătesc eu descoperirile arheologice ale fiului; mai degrabă i-aș fi plătit lepra... Când m-a fulgerat ideea asta, m-am simțit atât de crud și de pervers, încât l-am luat pe băiat să-l strâng la piept, dar am dat înapoi; apoi l-am privit în ochi, așa cum privești un fiu adevărat; ochii cu care s-a uitat la mine erau duioși și recunoscători.

Capitolul CXLVI

N-a fost lepră

N-a fost lepră, dar febră există prin toate tărâmurile omenești, fie ele vechi sau noi. Unsprezece luni mai târziu, Ezequiel a murit de febră tifoidă și a fost îngropat în apropiere de Ierusalim, unde cei doi prieteni de la universitate i-au ridicat un mormânt cu inscripția aceasta, de la profetul Ezequiel citire, în greacă: „Tu erai perfect pe drumul tău.“ Mi-au trimis ambele variante, în greacă și latină, desenul mormântului, nota de plată și restul banilor pe care îi mai avea; aş fi plătit de trei ori mai mult ca să nu trebuiască să-l mai văd.

Vrând să verific textul, am consultat *Vulgata*, și am observat că era corect, doar că mai avea o completare: „Tu erai perfect pe drumul tău, din ziua în care ai fost zămislit.“ M-am oprit și m-am întrebat în liniște: „Oare care a fost ziua în care a fost zămislit Ezequiel?“ Nu mi-a răspuns nimeni. Iată un mister în plus de adăugat celor atât de numeroase de pe lumea asta. Cu toate acestea, am cinat copios și m-am dus la teatru.

Capitolul CXLVII

Expoziția retrospectivă

După cum știi, inima mea, oricât de sfâșiată a fost, n-a rămas într-un colț ca o floare palidă și solitară. Nu i-am dat nici culoarea asta, nici alta. Am trăit cât de bine am putut, fără să-mi lipsească prietene care să mă consoleze, după cea dintâi. Capricii de scurtă durată, ce-i drept. Ele mă părăseau, ca și cum ar fi asistat la o expoziție retrospectivă și ori se plictiseau s-o tot vadă, ori lumina din încăpere pierrea. Numai una dintre aceste vizitatoare avea trăsură la poartă și vizitiu cu livrea. Celelalte veneau mai modest, *calcante pede*²⁴, iar dacă ploua, mă duceam eu să caut o trăsură în piață și le urcam în ea, cu despărțiri lungi și recomandări și mai lungi:

— Iei cu tine catalogul?

— Îl iau; pe mâine.

— Pe mâine.

Nu se întorceau niciodată. Eu rămâneam la poartă, așteptând, mă duceam până la colț, spionam, îmi consultam ceasul și nu vedeam nimic și pe nimeni. Așa că, dacă apărea altă vizită, îi ofeream brațul, intram, îi arătam peisajele, tablourile istorice sau de gen, o acuarelă, un pastel, o guașă, apoi obosea și ea și pleca cu catalogul în mână...

²⁴ „Pe jos“ (lat. în original).

Capitolul CLXVIII

Ei bine, și restul?

De ce n-a reușit niciuna dintre aceste capricioase femei să mă facă să uit de prima iubită a inimii mele? Poate pentru că niciuna nu avea ochii de resac, nici de țigancă, fățarnici și iscoditori. Dar nu e acesta propriu-zis restul cărții. Restul este să aflu dacă acea Capitu de pe plaja Glória era deja înăuntrul celei din Matacavalos, sau dacă s-a preschimbat în cealaltă ca urmare a vreunei întâmplări. Dacă ar fi știut de gelozia mea dintâi, Isus, fiul lui Sirah, mi-ar fi spus, ca în capitolul IX, primul verset: „Nu fi gelos de soția ta iubită și nu-i da cuvânt să-ți facă rău.“ Totuși, eu cred că nu, iar tu sigur vei fi de acord cu mine; dacă îți amintești bine de Capitu pe când era fată, vei fi nevoit să recunoști că una se afla înăuntrul celeilalte, precum fructul în coajă.

Ei bine, oricare ar fi răspunsul, un lucru e sigur, și e culmea culmilor, sau restul resturilor, anume că pe prima mea prietenă și pe cel mai bun prieten al meu, amândoi atât de afectuoși și atât de dragi mie, destinul a vrut să-i unească până la urmă și să mă înșele... Fie-le țărâna ușoară! Să ne apucăm acum de *Istoria suburbiilor*.

SFÂRȘIT